

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

НАУКОВЕ СТУДЕНТСЬКЕ ТОВАРИСТВО АНТИКОЗНАВСТВА
ТА МЕДІЄВІСТИКИ ІМЕНІ П. Й. КАРИШКОВСЬКОГО

ОДИССОС: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції
студентів, аспірантів та молодих вчених
«Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії»

ОДЕСА
ОНУ
2024

УДК 94:902:572.9(08)

О-42

Редакційна колегія:

В. В. Чепіженко, к. і. н., доц. – голова редколегії;

О. Б. Дьомін, д. і. н., проф.;

В. Г. Кушнір, д. і. н., проф.;

О. В. Сминтина, д. і. н., проф.;

Т. О. Ізбаиш-Гоцкан, к. і. н., доц.;

Н. О. Петрова, к. і. н., доц.;

М. І. Самофатов, викл. – відповідальний секретар.

Рецензенти:

Ю. А. Добролюбська, д. ф. н., проф., професор кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського;

Д. Г. Руднік, к. і. н., старший викладач кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

*Рекомендовано до друку вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 10 від 02.07.2024 р.*

Одіссос: актуальні проблеми всесвітньої історії : матеріали
О-42 VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії» / Під ред. Чепіженка В. В. та ін. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. – 189 с.

ISBN 978-617-689-558-9

До збірки увійшли матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії», яка відбулась 29–30 березня 2024 р. на факультеті історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Статті охоплюють різні галузі всесвітньої історії. Опубліковані дослідження відображають авторське бачення проблем всесвітньої історії. Матеріали подаються в авторській редакції.

Видання розраховане на здобувачів, педагогічних, наукових та науково-педагогічних працівників закладів освіти та наукових установ.

УДК 94:902:572.9(08)

ISBN 978-617-689-558-9

© Автори статей, 2024

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2024

З М І С Т

Розділ 1. Стародавній світ: історія та історіографія

Куліджанов В.

Образ Сократа у діалогах Платона 6

Маціборко Є.

Гриби у повсякденності античного суспільства 12

Стебеляк О.

Тексти «Деметрія Хронографа» як зразок культурної інтеграції євреїв до інтелектуального контексту Птолемеївського Єгипту наприкінці III–II ст. до н. е. 17

Пазушенко Д.

Образ раба в римській літературній традиції: на сцені та «за лаштунками» 22

Розділ 2. Латинський Захід та Ромейський Схід у світлі сучасної медієвістики та спеціальних історичних дисциплін

Лагодич В.

Повноваження quaestor exercitus у останній чверті VI ст. (на прикладі походу аварів на склавинів у 578 р.) 28

Саєнко А.

Реформа церкви X–XI ст. як передумова виникнення Ордену Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона 33

Стасюк О.

Нужденна вдова Річарда Левине Серце: сліди королеви Беренгарії в канонічно-правовій думці XIII століття 37

Тимошевський Р.

«В ім'я усіх і кожного»: легітимація позбавлення королівської влади у Священній Римській імперії та Англії (1298–1327 рр.) 43

Чепіженко В.

Застосування просопографічного методу при аналізі політико-патронажних практик англійського короля Річарда II (на прикладі кооптації до Ордену Підв'язки) 49

Галигін О. Жанна д'Арк: до проблеми формування іконографічного типу «національної героїні»	58
Загороднюк Д. Львівські цехові печатки XIV–XV ст. як цінне сфрагістичне джерело	78
Охріменко О. Новоатрибутований рукопис «Полісцени» Леонардо делла Серрато (з фондів Інституту рукопису НБУВ)	83
Лобачова Т. Чума Святого Карла у Венеції 1575–1577 рр.: структури, практики, репрезентації	87
Бойко С. Чаклунство мовою мисливців на відьом: аналіз трактатів Метью Гопкінса та Джона Стерна	93
Розділ 3. Сходознавство	
Іванов І. Соціально-політичний розвиток Японії на початку нового часу	98
Чобар О. Причини та наслідки самоізоляції Японії у XVII – першій половині XIX ст.	103
Крикун В. Традиційний побутовий устрій османів	108
Атмажов О. Історія бентамок	112
Розділ 4. Американістика	
Тихомиров К. Політичний режим президента Порфіріо Діаса у Мексиці	117
Шведов В. Розвиток «теорії фронтиру»	120
Розділ 5. Славістика	
Губеня Л. Становище націй в Австро-Угорщині після підписання австро-угорського компромісу	125

Склема М. Роль Василя Левського в болгарській національно-визвольній боротьбі	129
Дудка А. Початок іллінденського повстання 1903 р. крізь призму газети «Киевлянин»	136
Битківська З. Від історизму до сецесії: архітектурні тенденції чеських земель (другої половини ХІХ – початку ХХ ст.)	142
Гмиря А. Холера в Полтавській губернії в 1910 р.: реакція населення і протиепідемічні заходи земських установ (за матеріалами «Ради»)	149
Розділ 6. Сучасна історія (ХХ–ХХІ ст.)	
Кушнір Я. Принципи реформування адміністративно-територіального устрою на Буковині у 1925 р.	155
Самофатов М. Формування Другої республіки в Італії у контексті європейської інтеграції	159
Lickiewicz Z. Kultura pamięci o Zagładzie	165
Дубневич В. Антисемітські кампанії в СРСР у 1945–1953 рр.	170
Мархвінський І. Імміграція по єврейській лінії з України до ФРН: 1991–2015 рр.	173
Омелюх І. Приватність в офіційному радянському дискурсі (середина 1950-х – 1980-ті роки)	178
Шепетуха В. Монументально-декоративне мистецтво другої половини ХХ ст. в Україні	183

Розділ 1

СТАРОДАВНІЙ СВІТ: ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

КУЛІДЖАНОВ Вахтанг,
здобувач II курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Ізбаши-Гоцкан Т. О.

ОБРАЗ СОКРАТА У ДІАЛОГАХ ПЛАТОНА

Спираючись на діалоги Платона, нами був сформульований образ Сократа: деякі факти біографії, особливості протистояння із софістами, характерні риси сократичних діалогів. На матеріалі сюжетної послідовності діалогів («Евтифрон», «Апологія Сократа», «Критон» та «Федон») були сформульовані життєві принципи Сократа, а також зроблено висновок про велике значення драматичного опису смерті Сократа Платоном.

Сократ не прославився авторством жодного тексту. Все, що ми знаємо про Сократа, написано не ним. Серед свідчень очевидців та учнів Сократа особливої уваги заслуговує творчість Платона, а саме – його діалоги. І хоча більшу частину стандартного Платонового діалогу вуста Сократа покликані викладати ідеї самого Платона, решта наративу заповнюється різними художніми прийомами, у яких ми вбачаємо джерело, спираючись на яке можна відтворити образ найсправедливішого з людей.

Про юність Сократа у Платона написано досить мало. В деяких діалогах юний Сократ фігурує як слухач, що дає підстави вважати, що Сократ мав потяг до міркувань з дитинства [9, 96ab]. Інформації про походження Сократа теж не багато. Сократ був обраний членом афінської Ради від своєї філи – Антіохіди, дему Алопеки [2, с. 370], про що Платон згадує в «Апології» [3, 32b]. Про походження Сократа з Алопеки згадує також Каллікл [5, 495d]. Якщо казати про політичну

біографію Сократа, то тут здається досить виразною не тільки опозиційна його діяльність [3, 32b; 32de], а і його зверхнє відношення до політичної справи взагалі [4, 281bc]. Усю свою сім'ю (трьох синів [3, 34d] та дружину Ксантіппу [9, 60a.]) Сократ утримував за свій гріш, а тому цікавою є його репліка в «Апології», де він зізнається в бідності [3, 23bc]. Воістину, дивовижна та людина, що примудряється утримувати дружину і трьох дітей, перебуваючи при цьому в злиднях! Але ж Сократу нічого й не потрібно, окрім рідних Афін і допитливих юнаків. Напевно, настільки сильна любов Сократа до рідних місць і змушувала його бути все життя «містосідом» [10, 230cd; 7, 52b]. Хоча, треба сказати, що Сократ-патріот іноді порушував принципи Сократа-містосіда: у «Критоні» філософ зізнається, що покидав Афіни для участі у військових походах [7, 52c; 3, 28d].

Невід'ємною частиною образу Сократа є його іронія. «Атакуючий» її вид зазвичай застосовується проти софістів (у «Горгії» проти Пола [5, 463e; 466a] та у «Гіппії більшому» проти Гіппія [4, 281bc; 283bc]). Іронією, що замаскована під похвалу, просякнутий не тільки антисофістський діалог, а й діалог з Мелетом (заочний [6, 2c-3a] та віч-на-віч [3, 24bc]). Не дивлячись на свій вік (70 років [3, 17d]), Сократ не цурається юнацького гумору [5, 494e]. Типовим прикладом Сократового гумору є закінчення діалогу «Протагор»: співрозмовники – Сократ і Протагор – не доходять до згоди, і після тривалої та безрезультатної суперечки Протагор пропонує розійтися [8, 361e], на що Сократ відповідає: *«та й мені пора піти туди, куди я був намірився, а залишався тут тільки з прихильності до красеня Каллія¹»* [8, 362a]. Оточення Сократа дивувалося його вічно веселому настрою [7, 43b], який зберігався у філософа навіть перед смертю [9, 89b] (хоча робив він це, мабуть, для того, щоб хоч якось підбадьорити друзів, що сумують [9, 89a]).

Взаємини Сократа з софістами були складними. Тут доречно казати про протистояння, яке, що важливо, регламентувалося і обмежувалося його етичними поглядами [5, 469c; 7, 49c]. Саме вони диктували Сократу м'який характер промов, направлених проти

---

¹ Гра слів: грецькою «κάλλος» означає «гарний» [2, с. 364].

софістів і софістики (наприклад, іронія в «Гіппії більшому»). Для Сократа важливими були дві речі: самому не уславитися софістом [9, 90e-91a; 3, 19de] і упередити інших від розтрати грошей і часу на цей пустий, з погляду Сократа, задум [8, 313bc].

Незважаючи на таке ставлення до софістики, Сократ був учнем софіста [8, 341a; 2, с. 343]. Звичайно, не можна сказати, що раніше Сократ був софістом, а потім зрікся того, чого навчався. Тут, на нашу думку, коректніше говорити про Сократову допитливість, що з'явилася в нього ще в юнацтві [9, 96ab]. І якщо ця допитливість змусила Сократа прочитати всі твори Анаксагора, щоб переконатися, правий він чи ні [9, 98c], то вона, на наш погляд, так само змусить його «знати ворога в обличчя», відвідуючи уроки Продіка.

Сократова манера ведення діалогу та самі особливості сократичних діалогів мають, на нашу думку, деякі характерні особливості. Перша особливість манери спілкування Сократа – ввічливість. Не можна знайти у Платона діалогів, де Сократ був би грубим чи лаяв би всіх поспіль (таке легше знайти серед його опонентів). Типові для Сократа звертання «мій друг» чи «люб'язніший» ми можемо зустріти практично у всіх випадках: і коли суперечка ведеться з людиною не дуже приємною (Пол), і коли з людиною не дуже розумною (Гіппій). Про друзів можна і не казати – з ними Сократ завжди вкрай чемний.

Друга характерна особливість – мова Сократа. У своїх незліченних аналогіях, якими сповнений будь-який діалог з його участю, він використовує приклади виключно з побутового життя: замість хитромудрих езотеричних філософських конструкцій – приклади за участю тесляра, керманіча, землероба і т.д. Це не можуть не помічати і його співрозмовники: наприклад, Каллікл ставить таку простоту прикладів Сократу в докір [5, 497b]. Про простоту своєї мови Сократ говорить в «Апології» [3, 17bc]. Така простота доволі логічна: істина, якій служить Сократ [3, 30a], позбавляючи свого адепта багатства грошового, неминуче позбавляє його і багатства словесного.

Ще однією важливою особливістю сократичних діалогів є знаменитий діалектичний метод, коли Сократ власними питаннями

і короткими відповідями співрозмовника доводить останньому правоту своєї точки зору. Діалектичний метод у Платонових діалогах постулюється як невід'ємна риса образу Сократа – жодного його роздуму не проходить без використання цього методу (окрім міфів). Звідси випливає ще одна характерна особливість сократичних діалогів – Сократ ніколи не програє у дискусії, а діалог має лише два види закінчень: або Сократ із співрозмовником розходяться, залишившись кожен при своєму («Протагор»), або Сократ доводить істинність своєї точки зору.

Платон, драматург у минулому, дуже яскраво описав смерть Сократа, присвятивши цьому чотири діалоги: «Евтифрон», «Апологія Сократа», «Крітон» та «Федон». У цих діалогах міститься, на нашу думку, квінтесенція образу Сократа. У «Евтифроні» Сократ тільки дізнається про позов на нього від Мелета: Сократа звинувачують у нешануванні богів і згубному впливі на молодь. Діалог покликаний також показати одного з натовпу, що слухатиме Сократа в суді [2, с. 348]: Евтифрон, як і весь язичницький «мейнстрім», перш за все шанував отропраксію, тобто обряд, тоді як Сократ стояв на позиції ортодоксії – йому була важлива істинність переконань, а не дій [2, с. 348].

В «Апології» Сократ виступає перед судом з промовами (від написання яких він принципово відмовився [2, с. 343]), у яких він торкається багатьох тем, проте найважливішою нам видається та частина його промови, у якій він формулює своє «кредо» [3, 29d-30c], яке коротко можна сформулювати так: *«...поки я дихаю і поки в мене буде сил, не перестану філософствувати, намовляти й переконувати кожного з вас, кого тільки зустріню...»* [3, 29d]. Навіть в іншому світі Сократ залишатиметься Сократом – він буде розпитувати тих, хто там живе, так само, як тих, що живуть тут [41b].

К. Брадатан характеризує риторику Сократа на суді як риторику самогубці [1, с. 135]. І справді, репліки у дусі «ви пошкодуєте, що вбили мене» [3, 30e-31a] та «може смерть мені і потрібна» [3, 41d] мають вкрай маніпулятивний характер. Створюється враження, ніби Сократ все робить для того, щоб отримати смертний вирок: відмовляється від написання промови; від афінської традиції привести

до суду родичів [2, с. 341], щоб ті просили милосердя у судді; від втечі з ув'язнення («Крітон»). Тому К. Брадатан вважає, що, як і іншим філософам-самогубцям, Сократу була потрібна власна смерть для того, щоб з її допомогою довести істинність своїх ідей [1, с. 8].

Діалог «Крітон» важливий у питанні принципів Сократової філософії. Чи дотримуватиметься Сократ своїх принципів не тільки на словах, а й на ділі? За результатами діалогу ми можемо відповісти на це питання ствердно.

«Федон» – найдраматичніший діалог із усіх чотирьох. Сократ у ньому поводить себе спокійно, з посмішкою на лиці говорить про те, що не боїться померти [9, 85ab], жартує [9, 117de]. Отруту випиває так само спокійно [9, 117 с]. Створюється образ відкинутого невдячним містом філософа, який після довгої дискусії незворушно приймає отруту, йдучи на той світ абсолютно спокійним. Наприкінці діалогу Сократ названий найкращим, наймудрішим і найсправедливішим [9, 118a].

Таким чином, завдяки діалогам Платона ми можемо сформулювати досить докладний образ Сократа: факти біографії, рід діяльності, життєві принципи і навіть характер. Що ж до останнього, то тут слід відзначити важливість драматургічного генія Платона, адже без нього не було б у нас настільки, хоч і вигаданого, але так яскраво описаного характеру Сократа.

Список джерел та літератури

1. Costica Bradatan. *Dying for Ideas: The Dangerous Lives of the Philosophers*. London: Bloomsbury Academic, 2015. 238 p.
2. Платон. Діалоги / пер. з давньогр. Й. Кобіва, Ю. Мушака, Т. Лучука, У. Головач, Д. Коваль. Київ: Основи, 1999. 395с.
3. Платон. Діалоги. *Апология Сократа* / пер. з давньогр. Й. Кобіва. Київ: Основи, 1999. С. 20–41.
4. Платон. Діалоги. *Гінній більший* / пер. з давньогр. У. Головач. Київ: Основи, 1999. С. 81–107.
5. Платон. Діалоги. *Горгій* / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 1999. С. 155–233.
6. Платон. Діалоги. *Евтифрон* / пер. з давньогр. Т. Лучука. Київ: Основи, 1999. С. 54–68.

7. Платон. Діалоги. *Критон* / пер. з давньогр. Ю. Мушака. Київ: Основи, 1999. С. 42–53.
8. Платон. Діалоги. *Протагор* / пер. з давньогр. Й. Кобіва. Київ: Основи, 1999. С. 108–154.
9. Платон. Діалоги. *Федон* / пер. з давньогр. Й. Кобіва. Київ: Основи, 1999. С. 234–292.
10. Платон. Діалоги. *Федр* / пер. з давньогр. Й. Кобіва. Київ: Основи, 1999. С. 293–339.

МАЦІБОРКО Євгеній,
здобувач III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.
Науковий керівник –
PhD з історії та археології Водько В. І.

ГРИБИ У ПОВСЯКДЕННОСТІ АНТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано еволюцію використання грибів в античній кулінарії, їх застосування в медицині, а також досліджується сприйняття грибів в культурі населення давніх Греції та Риму.

Наразі, все більшої популярності набуває історія повсякдення, яка дозволяє переосмислити певні історичні процеси та явища, розглядаючи їх крізь призму буденності [1, с. 3–4]. Саме тому, на нашу думку, важливим є дослідження античного періоду Греції та Риму у контексті історії харчування ті його мікологічного аспекту.

Комплекс досліджених нами джерел складається з античних наукових та публіцистичних текстів. Наукові представлені медичними трактатами Гіппократа [11, с. 399], Діоскорида, [6, с. 363] і Цельса [12, V, 27] та природознавчими розвідками Арістотеля [19, с. 104], Теофраста [17, 1.1,] [7, с. 37, 43, 203, 339], Нікандра [15, с. 129] і Плінія Старшого [14, 20.13, 22.47, 22.50, 23.23, 27.28] Публіцистичні – Афіней [16, 2.56, 2.59], Цицерон [4, Fam., VII, 26], Горацій [9, Sermones II, IV, 20], Марк Габій Апіцій [18, VII, XIII], Сенека [2, с. 83], Марціал [3, III, 60], Ювенал [10, с. 265], Светоній [13, III, V, VIII] і Гелій [8, II, 24].

Серед дослідницької літератури по темі варто звернути увагу на статтю словацької вченої Мірки Данової «The Food of the Gods in the Empire of Man» [5], яка цінна якісним оглядом джерел. Дане дослідження зосереджене на проблемах ідентифікації видів грибів і недостатньо розкриває тему впливу грибів на культуру.

Гриби в їжі. В книзі «De re coquinaria» наводиться 6 способів приготування грибів, переважно сморчків, основний спосіб це варіння,

в більшості рецептів також використовується вино [18, VII, XIII]. Цицерон згадує гриби на банкетах у комплексі із овочами та зеленню [4, Fam., VII, 26]. Однак, важливим фактором для вживання грибів було розрізнення їстівних та отруйних. Діфіл стверджує, що їстівними є ті, що мають гладку шкірку, ніжні і легко розчавляються, вони ростуть поруч із в'язами та соснами, небезпечні ж гриби мають темний або синюшний колір і твердіють після варіння [16, 2.59]. Пліній наводить такі ознаки отруйності грибів: червоні ззовні, синюшні всередині, із білими краями шляпки. При цьому, навіть їстівні гриби, які вирости поруч із ржавим залізом, гнилою ганчіркою чи зміною корою, стають небезпечними, такої ж думки притримується і Діоскорид, в свою чергу рекомендує варити гриби [6, с. 635]. Врешті-решт, Пліній зазначає, що точно відрізнити отруйні від їстівних можуть лише люди, які збирають їх постійно [14, 22.46].

Гриби в медицині. Діоскорид приписує грибу, відомому нам як модринова губка, здатність лікувати від лихоманки, хвороб шлунку, легень та інших [6, с. 363]. Пліній приписує грибу *suilli* (вірогідно боровик) здатність допомагати при ревматизмі, хворобах очей та укусах собак [14, 22.47]. Діфіл досить абстрактно зазначає користь грибів для шлунку [16, 2.59]. Окрім лікарської цінності, у античному суспільстві розуміли і небезпечність грибів, перше свідчення отруєння грибами належить ще Гіппократу [11, с. 399], Нікандр в свою чергу стверджував, що гриби містять отруту гадюк [15, с. 129]. У римський період сцена отруєння Клавдія стала культовою, вона описується Плінієм Старшим [14, 22.47], Марціалом [3, I, 20], Ювеналем [10, с. 81] і Светонієм [13, V, 44], який також згадує про страх Доміціана бути отруєним грибами [13, VIII, 14]. У якості превентивних дій, Цельс рекомендує виварити гриби в олії, що має нейтралізувати отруту [12, V, 27].

Лікування отруєння грибами у античності не мало чіткої систематики, навіть Діоскорид і Пліній, чиї погляди на гриби були доволі схожими, пропонують різні методи, сходяться у тому, що при отруєнні допомагають мед, редис, вино, полинь і оцет.

Гриби в культурі. Від статусу їжі бідняків в античній Греції, про що писали Антіфан і Поліох [16, 2.56], у Римі гриби піднялися до статусу делікатесу. Подібний перехід був викликаний введенням Сумптуарних законів, тобто законів проти надмірної розкоші, які обмежували громадян у вживанні м'яса [8, II, 24]. Римські еліти, не бажаючи вгамовувати власні апетити, знайшли вихід у зміні раціону в якому збільшувалась частка грибних страв[2, с. 83]. Ситуація остаточно змінилася у епоху Ранньої імперії, коли більшість згадок грибів робилося у контексті розкішної їжі та ненажерства. Показовим є епізод, зображений Светонієм, в якому імператор Тиберій заплатив двісті тисяч сестерціїв чоловіку, що склав діалог змагання між грибом, кропив'янкою, устрицею і дроздом, які вважалися делікатесною їжею [13, III, 42].

Можна зробити висновок, що популярність грибів у якості їжі в античній Греції не була високою, однак, ситуація змінилася у часи пізнього республіканського Риму, що в свою чергу було викликано не їх харчовими властивостями, а соціально-політичними та ідеологічними обставинами. Паралельно із цим існувало явище мікофобії, викликане нерозвинутістю наукових знань про гриби, зокрема неможливістю впевнено відрізнити їстівні від отруйних. Незважаючи на це, вживання грибів, судячи по кількості їх згадок у джерелах, росло, досягнувши свого піку у період ранньої Римської Імперії.

Список джерел та літератури

1. Алешкевич Я. А. Перегляд теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/159868/159119> (дата звернення: 22.02.2024).
2. Моральні листи до Луцілія – Луцій Анней Сенека, повний текст твору. *Бібліотека української літератури УкрЛіб*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9115> (дата звернення: 30.01.2024).

3. Марциал. Эпиграммы. Книга I. История Древнего Рима.
URL: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1314200001#20> (дата
звернення: 30.01.2024).
4. Письма Марка Туллия Цицерона. Письмо СМХХI (Fam., VII, 26).
История Древнего Рима.
URL: <https://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1345960921#n2> (дата
звернення: 30.01.2024).
5. Daňová M. The Food of the Gods in the Empire of Man. Mushrooms
and their use in everyday life and medicine in classical. *Academia.edu*.
URL: [https://www.academia.edu/85901422/The_Food_of_the_Gods_i
n_the_Empire_of_Man_Mushrooms_and_their_use_in_everyday_life
_and_medicine_in_classical_antiquity_Potrava_bohov_v_ríši_človeka
_Huby_a_ich_využitie_v_každodennom_živote_a_medicíne_v_klasic
kom_staroveku](https://www.academia.edu/85901422/The_Food_of_the_Gods_in_the_Empire_of_Man_Mushrooms_and_their_use_in_everyday_life_and_medicine_in_classical_antiquity_Potrava_bohov_v_ríši_človeka_Huby_a_ich_využitie_v_každodennom_živote_a_medicíne_v_klasic_kom_staroveku) (date of access: 30.01.2024).
6. De materia medica : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet
Archive. *Internet Archive*.
URL: <https://archive.org/details/de-materia-medica/page/n3/mode/2up>
(date of access: 30.01.2024).
7. Enquiry into plants and minor works on odours and weather signs, with
an English translation by Sir Arthur Hort, bart : Theophrastus : Free
Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*.
URL: [https://archive.org/details/enquiryintoplant01theouoft/page/n31/
mode/2up](https://archive.org/details/enquiryintoplant01theouoft/page/n31/mode/2up) (date of access: 30.01.2024).
8. Gellius Noctes Atticae (Attic Nights). *Sir Thomas Browne*.
URL: [https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Gellius/1
.html](https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Gellius/1.html) (date of access: 30.01.2024).
9. Horatius.ru - carmina ii. *Horatius.ru - Квинт Горацій Флакк*.
URL: <https://www.horatius.ru/index.xps?1.2>
(date of access: 30.01.2024).
10. Juvenal and Persius : Juvenal : Free Download, Borrow, and
Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*.
URL: [https://archive.org/details/juvenal-and-persius-loeb/page/n9/
mode/2up](https://archive.org/details/juvenal-and-persius-loeb/page/n9/mode/2up) (date of access: 30.01.2024).
11. L 477 Hippocrates VII. Epidemics (Loeb Classical Library) : Free
Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*.
URL: [https://archive.org/details/L477HippocratesVII.EpidemicsLoeb
ClassicalLibrary/page/398/mode/2up](https://archive.org/details/L477HippocratesVII.EpidemicsLoebClassicalLibrary/page/398/mode/2up) (date of access: 30.01.2024).

12. Lacus Curtius Celsus De Medicina. *Sir Thomas Browne*.
URL: <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Celsus/home.html> (date of access: 30.01.2024).
13. Lacus Curtius Suetonius' Twelve Caesars. *Sir Thomas Browne*.
URL: <https://penelope.uchicago.edu/thayer/e/roman/texts/suetonius/12caesars/home.html> (date of access: 30.01.2024).
14. Natural History. *Perseus Digital Library*.
URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0137> (date of access: 30.01.2024).
15. Nicander. The poems and poetical fragments. Edited with a translation and notes by A.S.F. Gow ... and A.F. Scholfield. Gr. & Eng : Nicander, of Colophon : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*.
URL: <https://archive.org/details/poemspoeticalfra0000unse/page/128/mode/2up> (date of access: 30.01.2024).
16. The Deipnosophists, or the Banquet of the Learned. *Perseus Digital Library*. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2013.01.0003> (date of access: 30.01.2024).
17. Theophrastus De odoribus. *Sir Thomas Browne*.
URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Theophrastus/De_odoribus*.html (date of access: 30.01.2024).
18. The Project Gutenberg eBook of Apicius: Cookery and Dining in Imperial Rome, by Joseph Dommers Vehling. *Free eBooks | Project Gutenberg*.
URL: https://www.gutenberg.org/files/29728/29728-h/29728-h.htm#bkvii_chxv (date of access: 30.01.2024).
19. The works of Aristotle : Aristotle : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*.
URL: <https://archive.org/details/worksofaristotle06arisuoft/page/n103/mode/2up> (date of access: 30.01.2024).

СТЕБЕЛЯК Ольга,
здобувачка 3-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Чепіженко В. В.

**ТЕКСТИ «ДЕМЕТРІЯ ХРОНОГРАФА»
ЯК ЗРАЗОК КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЄВРЕЇВ
ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ ПТОЛЕМЕЇВСЬКОГО
ЄГИПТУ НАПРИКІНЦІ III–II СТ. ДО Н. Е.**

В дослідженні здійснена спроба дослідити тексти «Деметрія Хронографа» з позиції їхньої приналежності різним авторам. Вивчення та порівняння текстів засвідчило про спільні та відмінні риси інтегрованості авторів до інтелектуального контексту Александрії. «Деметрій 1» постає як історик-хроніст, який інтегрує біблійну хронологію до власного історичного часу; «Деметрій 2» постає як історик, езегет та апологет, і не поміщає біблійний матеріал у рамки зовнішнього історичного розрахунку. Спільним є використання інструментарію грецької історіографії з метою посилення біблійної традиції – осердя єврейської ідентичності.

До текстів «Деметрія Хронографа» ми звернулися в рамках нашого дисертаційного дослідження про моделі адаптації євреїв/юдеїв у греко-римському Єгипті.

Тривала історія єврейської діаспори в елліністичному та ранньоримському Єгипті засвідчила різні моделі адаптації євреїв/юдеїв до інокультурного середовища – від повної асиміляції до добровільної сегрегації. Наслідком такого синкретизму стало формування своєрідної єврейсько-еллінської культури, відомої під історичним конструктом «еллінізований юдаїзм». Твори представників єврейсько-еллінської культури дійшли до нас переважно у фрагментарному вигляді. Наразі в історіографії прийнято вважати автором найдавніших зразків цієї літератури Деметрія Хронографа. Проте такий підхід ґрунтується виключно на припущеннях та потребує критичного

переосмислення. Дослідження текстів «Деметрія Хронографі» з позиції, що вони належать різним авторам різного часу, забезпечить краще розуміння різних рівнів інтегрованості євреїв до інтелектуального контексту Птоlemeївського Єгипту.

Метою нашого дослідження є визначення впливів елліністичного інтелектуального контексту Птоlemeївського Єгипту на виклад біблійної історії у текстах «Деметрія Хронографа».

Для досягнення мети, ми розглянули аргументи на користь різного датування текстів «Деметрія Хронографа»; порівняли тексти на предмет збереження єврейської біблійної традиції, а також застосування інструментарію грецької історіографії та герменевтики.

Перейдемо до результатів нашого дослідження.

Наразі в історіографії фактично не піддається сумніву науковий консенсус, вважати усі шість фрагментів, збережених у Євсевія Кесарійського та Климента Александрійського, творами одного автора – Деметрія Хронографа, який, відповідно до такого підходу, проживав в Александрії в останній чверті III ст. н. е. і став першим репрезентатором грекомовного юдаїзму [3, с. 34-35; 2, ст. 51; 4, ст. 137]. Втім, дослідниця Марен Нігофф наводить переконливі аргументи, що фрагменти, збережені ранньохристиянськими авторами, належать двом різним авторам з однаковим ім'ям «Деметрій», які проживали у різний час [5, р. 54–55].

В нашому дослідженні ми працювали з текстами «Деметрія», опублікованими грекою та в англійському перекладі у першому томі «Фрагментів елліністичних єврейських авторів» Карла Р. Голладея [2]. Для посилання на ці фрагменти ми будемо використовувати загальноприйнятту систему посилань на класичних авторів [Eusebius, P.E. 9.19.4, 9.21.1-19, 9.29.1-3, 9.29.15-16; Clement of Alexandria, Stromata 1.21.141.1-2].

Почнемо з «Деметрія» (далі «Деметрій 1»), цитованого Климентом Александрійським у *Stromata* [Clement of Alexandria, Stromata 1.21.141.1-2] (фрагмент 6 у Голладея [2, с. 78–79]). «Деметрій 1» вказується тут як автор книги «Про царів Юдеї». Текст містить підрахунок тривалості важливих періодів в історії Юдейського

Царства. «Деметрій 1», наприклад, підраховує, скільки минуло років з початку Вавилонського полону до часів Птолемея IV Філопатора (221–204 рр. до н.е.). Згадка останнього, зокрема, стала підґрунтям для датування усіх текстів «Деметрія Хронографа» кінцем III ст. до н.е.

Тепер звернемося до тексту «Деметрія» (далі «Деметрій 2»), збереженого в *Praeparatio Evangelica* Євсевія Кесарійського [Eusebius, P.E. 9.19.4, 9.21.1-19, 9.29.1-3, 9.29.15-16] (фрагменти 1-5 у Голладея [2, с. 63–77]). Зміст, а також стильові ознаки цих фрагментів, відмінні від тексту «Деметрія 1». По-перше, тут йдеться про біблійні події доби патріархів; по-друге, тут, окрім хронологічних підрахунків, присутня критика біблійного наративу. Відповідно, «Деметрій 2» постає як екзегет із помітним інтересом до біблійної хронології. Герменевтичні методи, які присутні в його тексті, відповідають методам александрійської гомеричної школи часів Аристарха Самофракійського (217–144 рр. до н.е.) [5, с. 51–55; 6, с. 158–159]. Зокрема, тут присутнє непряме застосування аристотелівського методу запитань і відповідей. Але замість того, щоб формулювати чіткі запитання та подавати окремі відповіді, автор вплітає готові рішення в потік своєї оповіді, які містять не лише хронологічні, а й логічні та моральні обґрунтування «неправдоподібностей» у біблійному наративі.

Саме присутність методів александрійської гомеричної школи часів Аристарха дозволило Марен Нігофф датувати появу цих текстів II-м ст. до н.е. Отже, «Деметрій 2» проживав орієнтовно на одне століття пізніше від свого тезки, цитованого Клементом Александрійським.

Отже, перейдемо до аналізу та порівняння обох авторів на предмет поєднання єврейської традиції з інтелектуальним контекстом еллінізованого Єгипту. З огляду на фрагментарність збережених текстів, таке порівняння, безперечно, не претендує бути вичерпним.

«Деметрій 1» постає як історик, який цікавиться політичними подіями від пізніх біблійних часів до свого власного періоду. Його текст постає як хроніка, вільна як від стилістичних прикрас та авторський тлумачень. Джерелом його історичної розвідки є біблійний

наротив, а також події власного історичного часу. Отже, «Деметрій 1» інтегрує біблійну хронологію до грецької доби та стандартів її наукового історіописання.

«Деметрій 2», навпаки, ніколи не поміщає біблійний матеріал у рамки зовнішнього історичного розрахунку. Характерною рисою його праці є її виключний біблеїзм, а єдиним джерелом - Септуагінта (LXX). «Деметрія 2», на відміну від його тезки, біблійний наратив цікавить не лише як матеріал для питань хронологічного інтересу. Він першим зі збережених елліністичних єврейських авторів займається критичним прочитанням біблійного тексту. Так, «Деметрій 2» описує історію біблійної доби патріархів вибірково, зупиняючись лише на тих подіях, які містили проблему хронологічних та логічних протиріч. Останні він вирішує шляхом запозичення герменевтичних методів александрійської гомеричної школи. Отже, «Деметрій 2» постає не лише як історик-хроніст, але і як апологет юдейської традиції та екзегет.

Спільною рисою обох авторів є формулювання біблійної історії у формі грецької хронологічної історіографії, яка утвердилась як самостійна інтелектуальна дисципліна саме в Александрії з часів Ератосфена (275-194 рр. до н. е.) [1, с. 621]. Водночас, як і будь-який твір, написаний грекою представником східного народу про свою власну національну історію в елліністичну добу, праці обох Деметріїв містять апологетичний аспект. Намагаючись раціоналізувати біблійну історію, обидва автори приймають елліністичні форми мислення та інструментарій грецької історіографії як основу для свого викладу не руйнуючи, а навпаки, посилюючи біблійну традицію.

Список джерел та літератури

1. Bickerman E. The Jewish historian Demetrios. *Studies in Jewish and Christian History*, Volume 2, Brill 1986
2. Fragments from Hellenistic Jewish Authors / [ed. and transl. by Carl R. Holladay]. Chico: Scholars Press, 1983. Vol. I: Historians. 389 p.
3. Gruen E. The Construct of Identity in Hellenistic Judaism: Essays on Early Jewish Literature and History, 2016, 588 p.
4. Hegermann H., The Diaspora in The Hellenistic Age. *The Cambridge History of Judaism*. Volume Two: The Hellenistic Age, pp. 115–166

Cambridge University Press, 2008 Edited by W. D. Davies, Louis Finkelstein

5. Niehoff M. R. *Jewish Exegesis and Homeric Scholarship in Alexandria*. Cambridge University Press; 1st edition (April 25, 2011) 238 p.
6. Niehoff M. R. *Philo of Alexandria: An Intellectual Biography*. New Haven; London: Yale University Press, 2018. xi, p. 323 p.

ПАЗУШЕНКО Дар'я,
здобувачка IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Гуменний В. Л.

ОБРАЗ РАБА В РИМСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ: НА СЦЕНІ ТА «ЗА ЛАШТУНКАМИ»

***Анотація:** Досліджено загальні тенденції, що формували образ раба в римській літературній традиції та театрі Плавта, на конкретних прикладах окреслено його основні характеристики. Основний фокус направлений на визначення впливу тогочасних соціальних реалій на характеристику рабів через призму літературного відображення повсякдення. За приклад взято Плавтового персонажа винахідливого раба, або *servus callidus*, який з його дотепністю та гострим розумом представляє собою плідне поле для дослідження рабства доби Республіки крізь призму комедії.*

Світ паліати², де триумф розумного раба над господарем та сміх, який вони спричинили, можуть здаватися схожими на інверсійний світ, принципово чужий для тогочасних римлян. Однак тексти п'єс є цінним джерелом для реконструкції життя римського суспільства доби Республіки. Зокрема і верств, що часто залишалися «невидимими», адже незважаючи на те, що рабство доволі добре задокументоване – від літературних творів до написів і законів, все ж традиційні історичні джерела зазвичай замовчують різні аспекти існування рабів і подають його виключно через призму рабовласника. Ще однією проблемою «пошуку правди» в питанні образу раба є те, що в римській літературній традиції майже не збереглося жодних свідчень про життя та повсякдення раба з його власних слів. Втім є декілька творів, що дійшли до нашого часу і написані людьми, що були рабами – зокрема,

---

² Прим. лат. *fabula palliata* - римська комедія доби Республіки «у грецькому плащі», представниками якої Плавт, Теренцій та Стацій.

Теренцієм, комедії якого збагачені персонажами рабів. Однак саме у доробку Плавта раби відіграли ключову роль в комедійних сюжетах.

Історик Еріх Сігал висунув досить переконливе пояснення захопленню Плавта персонажем раба – мовляв, це найефективніший спосіб дати своїм читачам радісне звільнення від повсякденного римського життя [7, с. 9]. Присутність рабів як серед глядачів у театрі, так і серед акторів, а також збільшення їхньої кількості внаслідок воєн та територіальної експансії Риму – робило глядачів більш чутливими до будь-яких згадок рабів. Літературний мотив комедійного «розумного/винахідливого раба» – *servus callidus* походить з грецької нової комедії, але персонаж набуває нових значень в адаптаціях Плавта. Характерні його риси, зокрема хитрість та обман – в п'єсах римського комедіографа зображуються як «грецькі» [2, с. 25]. Хоч в комедіях Плавта персонаж раба відіграє суттєву роль, здебільшого п'єси замовчують такі важливі аспекти як: за яких умов вони потрапили в рабство, їхнє етнічне походження (винятком слугує комедія «Полонені»). Визначальною характеристикою персонажа винахідливого раба є відсутність у нього сім'ї, будь-якого іншого світу поза межами дому його господаря [4, с. 51]. Плавт демонструє «зверхність» раба через лукавість, хитрість та спритність персонажа «*servus callidus*», який обманює, маніпулює та отримує верх над господарем. За цим прихована соціальна реальність – розумний, талановитий, освічений раб, який має перспективу бути звільненим. Про усвідомлення римлянами, що деякі раби були «винахідливими, розважливими, сміливими, і навіть філософами», – пише Макробій [5, с. 241]. Незважаючи на свідчення, які можна віднайти і серед інших джерел, все ж існували упередження, що раби не могли не бути гіршими за своїх власників. Один з перших дослідників римської комедії – Донат у своєму коментарі писав, що дозволено представляти рабів більш розумними за своїх господарів у комедіях, що граються у грецькому вбранні (*palliata*), але не в комедіях у римському (*togata*) [3, с. 189].

В межах цієї проблематики, важливою є лексична частина. Латинське «*calleo*» виводить своє значення «хитрість» від первинного

«натирати» або «мозолити», у свою чергу, це слово також має спільний корінь з «callidus», що використовується на позначення розумного і бунтівного раба [2, с. 41]. Тобто дотепність та кмітливість раба впливає з його досвіду покарань і необхідності уникати їх, або, можливо, з того, що він настільки звик до побоїв, що готовий ризикувати своєю спиною [3, с. 191].

На відміну від п'єс Теренція, де увага більше зосереджена на побутових та повсякденних аспектах, в комедіях Плавта висвітлено тривогу римських політиків і, загалом, римських громадян щодо озброєння рабів. Однією з основних характеристик Плавтової епохи стала Друга Пунічна війна – війна, що змусила записати рабів в легіони і пообіцяти їм свободу як винагороду за службу [4, с. 26]. Після поразки римлян у битві при Каннах у 216 р. до н.е. нестача рекрутів стала настільки відчутною, що до війська почали набирати навіть рабів. Їх називали *voluntarii* або *volones*. Літературні джерела цього періоду висловлюють загальне занепокоєння та, ще більше, здивування від успіху армії волюнтарів у битві при Беневентумі. Лівій підкреслює святкування рабів, які повертаються з битви [4, с. 27]. Подібні сцени також представлені Плавтом, зокрема в комедіях «Перс» та «Псевдол». Вплив Ганнібала на комедію Плавта також простежується через персонаж раба-генерала. В п'єсі раб ніби перевищує свій статус за допомогою перевтілення. У «Хвалькуватому воїні» раб командує легіонами, скликає засідання сенату, тренує своїх воїнів; але він також є майстром мистецтва обману і кінцевим продуктом його інтриг є засідка [4, с. 48].

В літературі втілилися тривоги римлян щодо бунтівних рабів, які розцінювалися як потенційна загроза. Римська комедія рясніє жартами про покарання рабів, які слугували нагадуваннями про підневільну природу персонажів та про владу, яку господарі мали над рабами, що свідчить не лише про поширеність цього явища, а й значне обурення, яке воно могло викликати [4, с. 51]. Плавт використовує погрози побиття рабів як своєрідне заспокійливе, що вкотре наголошує на вразливості раба та нагадує про абсолютну владу господаря [2, с. 32]. Проблематику покарання рабів не оминула увагою і література,

написана рабовласниками, зокрема Марк Сидоній Фалкс у своєму посібнику з управління рабами писав: «... Пересічний раб постійно думає про можливість фізичного покарання. Воно навіть уві сні йому сниться... Але цей постійний їхній страх тілесного покарання не мусить турбувати вас, господаря. Швидше ви маєте розуміти, що такий страх допомагає закріпити ваше панівне становище в їхньому житті...» [1, с. 85].

Комедії Плавта є найбільш ранніми зафіксованими зображеннями рухомого рабства в Римі як взаємодії двох сторін – раба та господаря [8, с. 13]. Про «фізичне» співіснування рабів та їхніх господарів у межах одного простору з джерел відомо небагато. «Господарство – це лише будинок, якщо у ньому не має рабів» [1, с. 16]. Римські поняття «*domus*» та «*familia*» можуть трактуватися як те, що включає і родину, і рабів, які живуть під одним дахом.

В комедіях Плавта персонаж раба присутній для того, щоб, перш за все, допомогти своєму власникові викрутитися – обвести довкола пальця батька, сутенера, хвалькуватого воїна, будь-кого, хто стоїть між господарем і здійсненням його бажань [2, с. 25]. У процесі цього раб як персонаж трансформується в генерала, політика чи навіть драматурга, переграючи свого господаря [2, с. 25]. Комічна взаємодія раба та молодого господаря (*adulescens*) відбувається, скоріше за все, не так як у реальному житті. Коли юнак, позбавлений розуму через кохання, віддається на милість свого винахідливого раба, зміна соціальної ієрархії визначається і самими персонажами [3, с. 189]. Це перетворення інколи відбувається прямо на сцені, до прикладу, в комедії «Віслюки» (лат. - *Asinaria*) раб сідає на свого господаря і їде на ньому, як на запряженому коні [3, с. 189]. Не тільки молодий хлопець і раб знайшли спільну мову у своїй підлеглий позиції по відношенню до *paterfamilias*, зустрічається також взаємодія раба та заміжньої жінки (*matrona*), раба та *parasite* – вільнонародженого чоловіка, доля якого зруйнована через його борги або батька. Цікаво, що роль раба можуть «перейняти» і інші персонажі. До прикладу, старий закоханий чоловік (*senex amator*) виступає у ролі бунтівного раба, коли намагається обманути свою дружину, яка має владу над ним [3, с. 189]. Крім того,

на сцені розмивалася різниця між рабами та вільними, оскільки актори – раби могли грати ролі вільних чоловіків та жінок, а вільні актори – ролі рабів [6, с. 183].

Суперечки в комедії між розумним рабом і розлюченим господарем є втіленням ідеології літератури на рабську тематику, що господар і раб перебувають в антагоністичних стосунках, без яких жоден не може обійтися [2, с. 24]. У комедії Плавта ця «ворожнеча» подається комічно нав'язливою, порівнюється зі сверблячкою.

Поганий я раб, мій пан не дуже задоволений мною,
Але, як за око, що свербить, він за мене хапається
І у своїх справах дає накази, доручення мені [9, 10–12].

У літературі набагато більше зустрічається згадок саме про міських рабів (*urbana*), меншою мірою зображено повсякденність сільських рабів (*rustica*). Зокрема, трактати Катона «*De agricultura*», Варона «*De re rustica*» та Колумелли «*Res rustica*» висвітлювали управління рабами на фермах. На цих господарствах - *villa rustica* були раб-наглядач чоловічої статі (*vilicus*), який відповідав за більшу частину сільськогосподарського виробництва, та жінка-рабиня (*vilica*), яка наглядала за побутовими сферами господарства.

Тож, Плавт у своїх п'єсах пропонував глядачам перспективи, дещо відмінні від повсякденного життя. Це втілювалося в одному з персонажів раба в комедії – розумного раба, або *servus callidus*, який був втіленням і переживань римських громадян щодо можливої непокори рабів, так і відображення соціальної реальності, в якій раб міг бути винахідливим та кмітливим. Такий портрет раба у грецькому уявному оточенні контрастував з упередженнями, які існували в римському суспільстві щодо рабів. Театр Плавта кидав певний виклик розмежуванню між рабами та вільними, натомість у традиційних історичних джерелах, написаних здебільшого рабовласниками, утвердився доволі чіткий погляд на рабів як «знаряддя, що говорить» і яким потрібно навчитися ефективно управляти.

Список джерел та літератури

1. Фалкс Марк Сидоній. Як керувати рабами / за ред. Джеррі Тонера. Харків: Фабула, 2019. 182 ст.
2. Fitzgerald W. Slavery and the Roman literary imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 129 p.
3. Fitzgerald W. Slaves and Roman Comedy // The Cambridge Companion to Roman Comedy / edited by Martin T. Dinter. New York : Cambridge University Press, 2019. 189-199 p.
4. Leigh M. Comedy and the Rise of Rome. New York : Oxford University Press, 2004. 254 p.
5. Macrobius. Saturnalia // Wiedemann, Thomas EJ. Greek and Roman Slavery: A Sourcebook. London: Taylor & Francis e-Library, 2005. 236–243 p.
6. Moore T.J. The theatre of Plautus: Playing to the Audience. Austin : University of Texas Press, 1998. 263 p.
7. Segal E. Roman Laughter: The Comedy of Plautus, New York : Oxford University Press, 1987. 316 p.
8. Stewart R. Plautus and Roman slavery. New York: John Wiley & Sons, 2012. 229 p.
9. Titus Maccius Plautus. Persa // The Comedies of Plautus / with English translation by Henry Thomas Riley. London: G. Bell and Sons, 1912.

Розділ 2

ЛАТИНСЬКИЙ ЗАХІД ТА РОМЕЙСЬКИЙ СХІД У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ МЕДІЄВІСТИКИ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

ЛАГОДИЧ Володимир,
здобувач 2-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Овсінський Ю. В.

ПОВНОВАЖЕННЯ *QUAESTOR EXERCITUS* У ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ VI СТ. (НА ПРИКЛАДІ ПОХОДУ АВАРІВ НА СКЛАВІНІВ У 578 Р.)

Посада quaestor exercitus (лат. військовий квестор) була затверджена автократом Юстиніаном I (527–565) у 41-й та 50-й новелах за 536–537 рр. Характерною рисою цього інституту було поєднання адміністративних повноважень із військовими, що обумовлювалось значенням провінцій, де існував інститут військових квесторів у оборонній структурі Римської імперії.

Одним з останніх про цих посадовців інформує Менандр Протектор в уривку твору «Історія», який стосується походу римлян та аварів на склавинів у 578 р. за участі військового квестора Іоана. Метою матеріалу є спроба огляду повноважень чиновників у ранзі військових квесторів у контексті взаємовідносин конгломерату номадів та Імперії доби правління автократора Тиберія II Константина (578–582).

Постання інституту чиновників у ранзі *quaestor exercitus* відбулось у травні 536 р. з огляду на військово-адміністративну реформу Балканських володінь Імперії, розгорнуту Юстиніаном I [8, р. 234–315]. У новелах 41 від 18 травня 536 р. та 50 за 1 вересня 537 р. міститься характеристика цієї посади [11, р. 377, 417–419]. Відповідно

до їх змісту, повноваження військових квесторів можна звести до постулатів:

1. Підпорядкування чиновнику «усіх військ, як комітатів так лімітанів» [11, р. 377];
2. Здійснення ним судочинства на місцях, насамперед за особистої участі;
3. Надання військовому квестору повноважень щодо зборів податків;
4. Визначення числа апарату посадовця;
5. Поширення його компетенції на теренами Мезії, Скіфії Геммімонт, Карії, Кіпру та Кіклад діоцезу Фракія.

Дотично ці положення підтверджує матеріал Агафія Міренейського [1, р. 27] та Іоана Ліда [3, р. 98–99]. У військово-адміністративній системі Імперії, військовий квестор підпорядковувався полководцю у ранзі *magister militae per Thraciae* (лат. «військовий магістр Фракії») [4, р. 67–69, 75, 81–84; 9, s. 10, 119–110]. До компетенції останнього при тому входило укладення договорів із представниками від варварів, які населяли західний берег Дунаю.

Повідомлення стосовно діяльності чиновника у ранзі військового квестора в останній чверті VI ст. наводить винятково Менандр Протектор в уривку твору «Історія», який описує події 578 р. [5, р. 677; 10, р. 192–195]. Мотив, згаданий хроністом, стосується походу аварів, які на цей період мали статус федератів римлян до стану склавинів, розселених «у Скіфії», очолених вождем Давритом.

Брак джерельної інформації щодо інституту військових квесторів контрастує із напрацюваннями наших попередників з теми [13, р. 319–342]. Наразі у колах дослідників панують візії щодо: 1) цивільного характеру посади, що відсилає до тексту 50-ї новели Юстиніана, присвяченої уточненню характеру судових справ, які має розглядати військовий квестор; 2) підпорядкування чиновникам насамперед Дунайської річкової флотилії або контингентів флоту Імперії у Егейському морі [13, р. 320–321]. Попередньо зазначимо, що згадка Менандром Протектором військового квестора Іоана саме як «*αρχην*

τηνικαυτα και τας Ιλλυριδας) (грец. «архонта островів та міст Іллірику») [10, р. 192] може вказувати на «військово-морський» характер посади військового квестора. До цього відсилає латиномовний відповідник терміну, «*praeses insularum*», який фігурує у переліку військових та цивільних посад V ст. «*Notitia Dignitatum*» та стосується Кікладських островів [6, р. 258].

Переходячи до висвітлення теми, вважаємо доцільним обумовити реалії виправи на склавинів 578 р., яка відбувалась за участі Іоана. Станом на цей час, трон у Константинополі зайняв Тиберій II Константин. До помазання на престол, Тиберій встиг проявити себе здібним полководцем та дипломатом, зокрема у ході кампанії супроти аварів у 568–570 рр. [10, р. 148–151] По її завершенні поміж сторонами було укладено договір-омайхмію, який передбачав поновлення статусу номадів як федератів та надання місцевою знаттю своїх нащадків у якості бранців [10, р. 148–149]. Магістральним завданням імператора було завершення війни із Сасанідами, що обумовило специфіку його дипломатії з каганом Баяном I (562–602) та схилення аварів до бойових дій супроти склавинів в обмін на матеріальні субсидії.

Зауважимо, що авари до цього часу мали свої інтереси щодо західного берегу Дунаю. У проміжку 558–568 рр. кочовики здійснювали походи на антів, які «зазнавали всілякого спустошення» [10, р. 50–51]. До 578 р. Баян надіслав до склавинського вождя Даврентія посланців із вимогою визнати понад собою владу кочовиків. Зрештою, переговори номадів та склавинів перейшли до «взаємних образ», а склавини «не маючи сил приборкати свій гнів, піддали мечу аварських посланців» [10, р. 194–195]. У відповідь на це, Баян пішов на поступки Тиберію у питанні склавинів, а сторони виробили план дій щодо нападу на Даврентія. Терени, підконтрольні саме цьому ватажку, були обрані, очевидно, за наполяганням кагана. Як інформує Менандр, авари вказували, що «[Даврентієва] земля рясніє грошима, бо здавна [його] склавини грабували римлян» [10, р. 194–195].

Військовому квестору у ході нападу на склавинів відводилась чільна роль у контексті забезпечення переправ номадів через Дунай. Так, Іоану було наказано переправити кочовиків з їх ареалу розселення

до «володінь римлян» у Іллірії та Мезії II, а звідти, повторно – до «скіфської землі», на якій розміщувались склавини. Для виконання цього, квестор використав «великі човни, здатні плисти вперед та назад» [10, р. 192–193]. Можливо, історик під цими кораблями мав на увазі лібурни з механічним приводом, про які згадує «Анонім» VI ст. [2, р. 30–31] Однак, зважаючи на контингент аварів, представлений «вершниками, покритих обладунками», Менандр міг мати на увазі будь-які кораблі, здатні до переправлення латної кінноти через водну артерію. Однозначно при цьому, що дії військового квестора були продиктовані потребою забезпечення орди необхідним реманентом та бажанням застати склавинів зненацька.

Опосередковано, на компетентну діяльність квестора у ході забезпечення переправи вказують її наслідки. Висадившись, кочовики «...спалили селища склавинів, розорили їх та спустошували поля. Ніхто з [числа склавинів] не зважився вступити з [аварами] у бій, втікши у хащі та густі ліси». Попри тактичний характер перемоги, Баян вважав необхідним «віддячити автократору» [10, р. 194–195], очевидно надіславши до стану римлян дарунки з числа трофеїв.

З цього часу, повідомлення щодо подальшої діяльності військового квестора Іоана та його можливих наступників на цій посаді зникають. Не в останню чергу, це пов'язано із колапсом оборонної системи Імперії на Дунайському лімесі. Так, у 581 р. поміж Тиберієм II та Баяном розгорнулись бойові дії за терени провінції Паннонія II [7, р. 83–89]. Особливо примітно, що союзниками номадів при поході на центр провінції, місто Сирмій, виступили склавини, зусиллями яких було форсовано Дунай [11, р. 429–432].

Підсумовуючи, зазначимо, що військові квестори представляли собою магістратуру суміжного характеру, яка виникла у ході адміністративних реформ Юстиніана I у 30–50-х роках VI ст. Очевидно повноваження у сферах судочинства та збору податків були пріоритетними для військових квесторів, зважаючи на локальні повідомлення щодо їх мілітарної діяльності. Остання, з огляду на деградацію системи оборони Імперії у регіоні, зводилась до

очільництва понад Дунайською флотилією, яка у контексті походу 578 р. забезпечила переміщення аварської кінноти до стану склавинів.

Список джерел та літератури

1. Agathias. The Histories. Translated with an introduction by Frenndo J. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1975. 170 p.
2. Anonimo. Le Cose Della Guerra. A cura di Giardina, A. Milan: Fondazione Lorenzo Valla, 1989. 107 p.
3. Ioannes Lydus. On Powers, or the Magistracies of the Roman State. Introduction, Critical Text, Translation, Commentary and Indices by Bandy A. Philadelphia: The American Philosophy Soceity, 1983. LXXIV+446 p.
4. Kaldellis A., Kruse M. The Field Armies of Eastern Roman Empire, 361–630. Cambridge: Cambridge Univercity Press, 2023. XVII+205 p.
5. Martindale, J. The Prosopography of Later Roman Empire. Vol. III, A. D. 527–641, (Vol. III A). Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 760 p.
6. Notitia Didgnitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Lateruli Provinciarum. Edidit Seek O. Berolini, Apud Weidmannos, 1876. XXX+339 p.
7. Pohl W. The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822. Itacha and London: Cormell University Press, 2018. 636 p.
8. Procopius in seven volumes. Buldings. Translation by Dewing, H., Downey, G. Cambrige–London: Harvard University Press, Willia, Heineman Ltd., 1914. XX+542 p.
9. Stein, E. Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II u. Tiberius Constantinus. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1919. 199 s.
10. The History of Menander the Guardsman. Introduction essay, text, translation and historical notes Blockley R. Liverpool: Francis Cairns (Publications) Ltd., 1985. 307 p.
11. The Novels of Justinian. A complete Annotated English Translation by Miller D. & Sarris P. Cambridge: Cambridge Univercity Press, 2018. 1192 p.
12. The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus. Translated by Smith, R. Oxford: Oxford University Press, 1860. 463 p.
13. Wiewiorowski, J. “Quaestor Iustinianus Exercitus – a Late Roman Army Commander?” // Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum, Wrocław, 2006. Vol. 93. P. 319–342.

САЄНКО Анастасія,
здобувачка 3-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Рудь М. О.

РЕФОРМА ЦЕРКВИ X-XI СТ. ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ ОРДЕНУ БІДНИХ БРАТІВ-РИЦАРІВ ХРИСТА ТА ХРАМУ СОЛОМОНА

На межі XI та XII століть відбулось формування унікального соціокультурного явища – синтезу ченця та воїна, що згодом трансформувалось у потужний військово-чернечий Орден Тамплієрів. Цей період середньовічної історії характеризується інтенсивними трансформаційними процесами у релігійній сфері та соціальній структурі, що й стало каталізатором для виникнення даного феномену. Для всебічного розуміння генези Ордену Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона необхідно розглянути контекстуальні передумови того часу.

Монастирі виступали економічно потужними та ідеологічно впливовими центрами середньовічного життя, ставши локомотивами релігійних та організаційних змін у католицькій церкві вже з X століття. Вони поклали початок ряду ініціатив, спрямованих на зміцнення морального авторитету та матеріального становища церкви, а також на вдосконалення її структури. Першопрохідцем у цих перетвореннях став монастир Клюні в Бургундії, заснований у 910 році, що дало назву всьому напрямку реформ – клюнійському руху. Ця реформа стала каталізатором оновлення, яке охопило Західну Європу в XI столітті.

Методологічну основу дослідження складає принцип історизму та наукової об'єктивності. Застосування загальнонаукових та спеціально-історичних методів, включно з порівняльним та історико-системним аналізами, що забезпечує глибоке розуміння взаємодії політики та релігії у середньовічному суспільстві.

Проблему реформи католицької церкви вивчали такі вітчизняні медієвісти, як Б. Боднарюк [1] та Д. Забзалюк [2]. Серед зарубіжних авторів дану проблему доліждали В. Гартман [3], К. Комарницький [4], Дж. О'Майлі [5] та інші.

Клюнійська реформа акцентувала на строгому дотриманні чернечого життя за статутом Святого Бенедикта, включаючи celibat, бідність та послух. Ця реформа прагнула звільнити Церкву від впливу світських феодалів, надавши їй більшу автономію та підпорядкування безпосередньо папі Римському [1, с. 231]. Завдяки Клюнійській реформі Церква змогла виступити як моральний лідер суспільства, підвищивши стандарти поведінки духовенства та поклавши початок боротьбі з такими явищами, як симонія та непотизм.

У період клюнійського руху чернецтво мало значний вплив на церковні та суспільні процеси в історії Європи. Саме монахам належить провідна роль у реформаційному русі Церкви X-XI ст. Ідеали бенедектинських ченців та прагнення до незалежності Церкви були розвинуті та посилені Григоріанською реформою, яка зміцнила владу пап та встановила нові стандарти для церковного життя.

З XI ст. папська влада посідає домінуючу роль, втручаючись у світські справи, що стало виразним свідченням її впливу. Починаючи з понтифікатів Лева IX та Миколи II, а згодом Олександра II і особливо Григорія VII, папи активно впливали на світську політику.

Апогеєм боротьби між світською та духовною владою стало події у Каносі у січні 1077 рр, де імператор Священної Римської імперії Генріх IV змушений був на колінах вимолювати прощення у папи Григорія VII [3, S. 46].

Реформа церкви також була пов'язана з формуванням етосу шляхетності, який розглядав військову службу як служіння бідним і церкві. Італійський григоріанець Бонізо з Сутри був першим, хто закликав християнських лицарів не лише захищати вдів і сиріт, бідних і пригноблених, але й церкву і духовенство та боротися проти еретиків і розкольників - тобто проти симоністів і прихильників вигнаного короля Генріха IV [Ibid.].

Активізація мирян була надзвичайно важливою для історії Західної Церкви, оскільки вона збіглася з хвилею релігійного пробудження, що охопила значну частину християнства. Хрестові походи відображають духовне відродження серед мирян, що посилювалося з середини XI століття, коли зростає популярність паломництв, особливо до Єрусалиму. Починаючи з 1053 року, коли Папа Лев IX обіцяв відпущення гріхів за участь у військових походах, і до Григорія VII, який у 1074 році запланував, хоча й не здійснив, експедицію на Схід, ідея використання зброї в ім'я віри набирала сили. Ця ідеологія, що включала заклики до боротьби з єретиками, досягла кульмінації в заклику папи Урбана II до хрестового походу на Клермонському соборі в 1095 році, що стало вирішальним кроком у мобілізації християнської Європи.

Існували дві передумови християнського виправдання війни:

По-перше, насильство саме по собі не є злом, а є морально нейтральним, і кваліфікація вчинку визначається насамперед намірами і метою виконавця. Ці наміри повинні бути добрими і правильними, заснованими на любові до Бога і ближнього. Правильність цих намірів мала бути підтверджена легітимною владою - від часів Григорія VII це мало бути насамперед папство, яке визначало цілі та обов'язки світських володарів.

По-друге, світова історія - це історія спасіння, в якій людство має відігравати визначену Богом роль, його покликання має бути правильно прочитане і реалізоване в конкретній історичній та політичній реальності, *hic et nunc* [4, s. 200].

Ці засади лягли в основу створення Ордену тамплієрів. Послух та відвага у боротьбі за Церкву відображені у пролозі Статуту Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона: «Звертаємося насамперед до всіх тих, хто потайки зневажає власну волю і бажає з чистим серцем боротися за Всевишнього і Істинного Царя, як рицар, і зі старанною ретельністю прагне носити – і носити назавжди – шляхетні обладунки послуху.» [6, р. 43].

Покора тут виступає як фундаментальний елемент, адже без неї неможливо було б виконувати військовий обов'язок у рамках

дисципліни ордену. Ці якості відображають як рицарський, так і чернечий ідеали, де послух є основою як феодальних, так і церковних ієрархій. Рицарі Тамплієри, котрі вели боротьбу в реальному світі, також слідували духовному покликанню, ставши на захист християнських цінностей. Їх статут символізував використання сили для захисту миру та справедливості у часи після завоювання Єрусалиму.

Отже, Ключійська реформа Церкви X-XI століть створила ідеологічний та організаційний фундамент для зародження Ордену Бідних Братів-Рицарів Христа та Храму Соломона, відомого як Тамплієри. Ця реформа сприяла відновленню духовності, підвищенню моральних стандартів серед духовенства та зміцненню централізованої влади Церкви, що в свою чергу забезпечило ідеальні умови для виникнення нового типу чернечо-рицарських орденів. Тамплієри, об'єднавши в собі чернечі ідеали та рицарську відвагу, стали втіленням цих реформаторських зусиль, відігравши ключову роль у захисті християнських земель та підтримці релігійних ідеалів у середньовічному світі.

Список джерел та літератури

1. Боднарюк Б. Возний І. Генеза інституту чернечих орденів у вимірі соціумних реалій доби раннього Середньовіччя (II). Релігія та соціум. № 1, 2010. С. 72–76.
2. Забзалюк Д. Ключійські реформи X-XI століття та їх вплив на формування політико-правової доктрини католицької церкви. Науковий Вісник Національної Академії Внутрішніх Справ, № 4, 2013. С. 229–235
3. Hartmann W. Der Investiturstreit. De Gruyter, 2007. 185 s.
4. Komarnicki K. F. Etos mnicha wojownika w kontekście teologii wojny na podstawie Reguły Templariuszy i Pochwały Nowego Rycerstwa św. Bernarda z Clairvaux. Rocznik Teologii Katolickiej. 2013. Vol. XII, № 2. S. 197–218.
5. O'Malley J. W. A history of the popes: from Peter to the present. Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 351 p.
6. Upton-Ward, J. The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar. Suffolk: The Boydell Press, 1972, 200 p.

СТАСЮК Ольга,
здобувачка ступеню PhD 3-го року навчання
Центральноєвропейського університету,
м. Відень, Республіка Австрія.
Наукові керівники:
PhD, асоц. проф. Ціман Д.,
PhD, асоц. проф. Адде Е.

НУЖДЕННА ВДОВА РІЧАРДА ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ: СЛІДИ КОРОЛЕВИ БЕРЕНГАРІЇ В КАНОНІЧНО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ XIII СТОЛІТТЯ

У статті розглядається справа королеви Беренгарії щодо втрати замку Сегре, що потрапила у 2 частину Корпусу канонічного права та, відповідно, у праці середньовічних каноністів-коментаторів. Попри неуспішність папського позитивного рішення в реальності, історія стала важливим прецедентом та аргументом для багатьох тем канонічно-правової думки XIII століття. Таким чином, справа королеви Беренгарії є прикладом двох важливих перспектив на дослідження джерел середньовічного канонічного права: власне події з конкретними історичними акторами та деперсоніфікованого запису, що продовжує жити власним життям у творах каноністів та набуває нових значень поза первинним контекстом.

Про Беренгарію (бл.1165-70–1230) відомо мало, хоча її доля незвична навіть як для середньовічної королеви. У джерелах вона часто знаходилась в тіні чоловіка-хрестоносця Річарда Левине Серце [4], а в популярному наративі залишилась як англійська королева, яка «ніколи не ступала на англійську землю». Беренгарія була дружиною короля недовго, – лише вісім років між 1191 і 1199, – за якими прослідували довгі роки вдівства, під час яких вона втратила свою вдовину частку на континенті через завоювання французів та неспроможність Елеонори та Йоана ані захистити ці землі, ані виплатити компенсацію за частину на англійській землі. Королева отримала ці гроші лише від Генрі III і доживала віку як «Леді Ле-Ману», що став її єдиним володінням під патронатом Філіпа II Французького [8, с.108–181].

Хоча хроніки здебільшого мовчать про Беренгарію, її дружні стосунки з Римом, а саме з Інокентієм III та його наступником Гонорієм III, зробили її частою героїнею папських листів, які писались до неї або про неї. Папи намагались допомогти їй у справі невиплати вдовиної частки, знали про утиски та грабунки земель королеви французами, були долучені до вирішення місцевих церковних проблем (зокрема у випадках трьох інтердиктів на регіон давали особистий захист Беренгарії) та, врешті, були втягнуті в конфлікт Беренгарії з єпископом та капітулою Ле-Ману [8, с.151–173].

Найвідоміший з цих листів, датований лютим 1217 року, є відповіддю Папи Гонорія III на чергову справу, коли Беренгарію пограбував місцевий французький аристократ. У листі повністю переказується справа, яка велась вже тривалий час, із позиціями сторін. Гійом де Герш захопив замок Сегре, що належав Беренгарії, і та звернулась до Папи Інокентія III, але той помер, і за справу взявся його наступник; Гійом тим часом висловив свої заперечення до вже початого процесу. Основних закидів чотири. Перший стосувався юрисдикції: справу вів єпископ Туру, але Гійом зауважує, що тоді справа недійсна, бо його замок знаходиться в єпархії Руану, яка надто віддалена від Туру – на що Беренгарія відповідає, що Гійом також має майно в єпархії Анжу, яка поруч. Гійом зауважує, що замок Сегре не є удовиною часткою Беренгарії, як було зазначено у справі – Беренгарія погоджується, але він був отриманий від Йоана в обмін на інші речі з удовиною і вона мирно володіла замком досі. На це Гійом закидає, що Йоан не є справжнім спадкоємцем Річарда, він не мав права на той замок і захопив розбоєм, на що Беренгарія мовить, що це не стосується справи грабунку. Крім того, Гійом зауважує, що листи недійсні, бо там не вказано, що потрібне втручання феодального лорда, або що він занедбав чи відіслав справу – «на це відповіла сама королева, що пограбована вдова може прикликати до церковного судді розбійника чи утримувача майна, бо той суддя є щоб вдів захищати, не запитуючи господаря феоду». Єпископ відклав суд, Беренгарія звернулась до Папи, і той відповідає, що якщо Гійом таки володіє майном в Анжу (тобто таки підлягає юрисдикції відповідного

єпископа), слід відкинути його заперечення і провадити справу далі, зайве не обтяжуючи королеву [6, с. 553–555].

На жаль, як і з багатьма подібними справами і середньовічного часу, і в житті Беренгарії, рішення Папи на її користь не вплинуло на реальний хід справ і замок було втрачено [8, с. 155–157]. Однак історія стала важливою у зовсім іншому контексті. Цей лист разом із двома іншими папськими листами, що стосувались Беренгарії, врешті опинився в *Liber Extra*, збірці найважливіших папських листів, вибраних за наказом Григорія IX у 1234, що стала другою частиною Корпусу канонічного права (*Corpus Juris Canonici*, діяв до 1917). Збірка одразу почала використовуватись в університетах та церковних судах, а також на неї створювались численні коментарі [9, с. 105–106]. Лист про втрату замка Сегре було розташовано в II книзі (*Judicium*, суд), II титулі (*De foro competenti*, про повноважні суди) під номером 15 (2.2.15, *Ex parte*). Таке розміщення вже давало вказівку, як саме потрібно читати справу Беренгарії – як прецедент до визначення юрисдикції над особами. Крім того, окремою важливою вказівкою був доданий заголовок: «Нужденна особа може через інтердикт силою привести мирянина до церковного судді, навіть якщо справа, яка ведеться, вважається феодальною» [6, с. 553]. Через заголовок королева та її справа долучалась до категорії нужденних осіб (*miserabiles personae*), що повертається з римського права у канонічне приблизно у часі III Латеранського собору і поширюється в коментарях каноністів. Зазвичай туди входили вдови та сироти, але категорія також могла включати бідних, паломників, купців тощо [7, с. 15–19]. Сам факт означення Беренгарії як нужденної особи стає важливим для подальшої дискусії, оскільки вона посилається на законність папського захисту лише як вдова, а не як та, що належить до цієї особливої категорії. Поміщаючи її до *miserabiles*, каноністи показують, що категорія визначається за незахищеністю особи, а не за наявністю грошей, через що багаті та аристократичні, але скривджені сильнішими, також мають право на захист Церкви [2, с. 198].

Каноністи виходять за межі «приписаного» розуміння прецеденту і використовують кожен дрібний аспект справи для

обговорення того, що їм дійсно цікаво. Окрім юрисдикції над особами та територіальної юрисдикції церковних судів, вони торкаються питання повноваження феодала в суді та довго аналізують заперечення Гійома та загалом вплив заперечень в судовому процесі. Справа також виступає як аргумент в коментарях на інші справи для наведених вище тем. Ось лише деякі думки, до яких приходять коментатори, роздумуючи над справою: *Glossa ordinaria* та Інокентій IV стверджують, що для підпадання під юрисдикцію не досить лише володіти майном у відповідній єпархії, але також деякий час жити там; Йоган Андреа говорить, що вдову, якщо вона просить захисту в священника, слід захищати, навіть якщо вона багата; він та Інокентій IV зазначають, що вдова, церква і нужденна людина можуть судитися в церковному суді навіть про розграбування феодалської власності, а такий грабунок - це злочин святотатства, розслідувати який належить Церкві [6, с. 553–554; 5, с. 199; 1, с. 25–26]. *Glossa ordinaria* та інші коментатори також додають, що навіть якщо Церква повинна заступатись за нужденних, папський легат не може продовжувати суд, якщо лорд чи навіть інша світська особа готові представити справедливість [6, с. 555]. Загалом, якщо помістити справу у значно ширший дискурс про захист нужденних осіб, каноністи здебільшого доходять до консенсусу, що Церква має захищати всіх християн від свавілля світської влади та судів, але нужденні мають особливі привілеї на захист; все ж, ці привілеї не передбачають прямої юрисдикції Церкви над нужденними та того, що вони одразу можуть звертатись до церковного суду. Нужденним передбачений легший процес апеляцій, а до Церкви потрібно звертатись вже тоді, коли світська справедливість не може чи не хоче їх захистити [5, с. 142; 2, с. 197–199].

Використання історії Беренгарії у збірці та канонічних дискусіях також є прикладом важливої трансформації, яка стається і з багатьма іншими подібними історіями на сторінках *Liber Extra* та інших частин Корпусу. Потрапляючи до визнаних збірок папських листів, справа зазнає «деперсоніфікації», відривання від контексту, починає існувати поза часом, простором та особистостями, стаючи прецедентом та

аргументом у середньовічному канонічному праві, де навіть реальне закінчення історії неважливе для подальшого використання. Каноністи також легко виходять поза «приписане» прочитання історій і в коментарях піднімають багато тем, які їм цікаві, а також інструменталізують прецеденти для доведення власних думок. Таким чином канонічне право стає «другим життям» випадків, історій та текстів, яке воно цитує, часто повністю відриваючи його від реальності, яка відбувалась із персонажами.

Враховуючи цю особливість канонічного права, в роботі історика може переважати чи співіснувати дві перспективи - аналіз «деперсоніфікованого» прецеденту/аргументу, який можна детально розбирати з точки зору його ролі в канонічній думці та процедурах середньовічного церковного суду, та історії/людей поза ним, деталі про яких доводиться відтворювати за додатковими джерелами через фрагментарне та стисле відтворення справ у папських листах. Але при тому ці історії та люди в них все ще важливі. Тільки через свою ініціативність, агентність та активну, хоч і малоуспішну боротьбу за свої права королева Беренгарія стає тією самою «нужденною королевою» канонічного права, бо її історія з-посеред інших, відтворених у реєстрі папських листів Гонорія III, була достатньо особливою та цінною, щоб стати канонічно-правовим прецедентом.

Список джерел та літератури

1. Andreae J. In secundum decretalium librum commentaria (quae novellas appellavit) acutissima.
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k59470f?rk=42918;4>. (дата звернення: 19.03.2024).
2. Brundage J. Widows as Disadvantaged Persons in Medieval Canon Law. In Upon My Husband's Death: Widows in the Literature and Histories of Medieval Europe/ed. L. Mirrer. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 1992. P.193-206.
3. Decretum Gratiani: emendatum et notationibus illustratum, vna cum glossis: Gregorii XIII. Pont. Max. iussu editum: ad exemplar Romanum diligenter recognitum. Vol. 1-3. Venetiis: Apud Iuntas. 1615.
URL: https://archive.org/details/gri_33125011257215.
(дата звернення: 19.03.2024).

4. Gillingham J. Richard I and Berengaria of Navarre. *Bulletin of the Institute of Historical Research*. 1980. Vol. 53. Issue 128. P.157–173.
5. Innocent IV. Apparatus in quinque libros Decretalium.
URL: http://works.bepress.com/david_freidenreich/46/.
(дата звернення: 19.03.2024).
6. Liber Extra. Corpus Juris Canonici.
URL: <https://digital.library.ucla.edu/catalog/ark:/21198/zz0014rx7w> .
(дата звернення: 19.03.2024).
7. Tierney B. Medieval Poor Law: A Sketch of Canonical Theory and Its Application in England. Berkeley: The University of California Press. 1959. 169 p.
8. Trindade A. Berengaria: In Search of Richard the Lionheart's Queen. Dublin: Four Courts Press. 1999. 240 p.
9. Winroth A. Canon Law in a Time of Renewal, 1130-1234. In *The Cambridge History of Medieval Canon Law*/eds. A. Winroth, J.C. Wei. Cambridge: Cambridge University Press. 2022. P. 96–106.

ТИМОШЕВСЬКИЙ Роман,
здобувач ступеню PhD 3-го року навчання
Центральноєвропейського університету,
м. Відень, Республіка Австрія.
Наукові керівники –
PhD, асоц. проф. Ціман Д.

**«В ІМ'Я УСІХ І КОЖНОГО»:
ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЗБАВЛЕННЯ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ
У СВЯЩЕНІЙ РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА АНГЛІЇ
(1298–1327 рр.)**

У статті розглядаються шляхи легітимації позбавлення влади короля Адольфа I у Священній Римській імперії у 1298 р. та Едварда II у королівстві Англія у 1327 р. Особливу увагу приділено обґрунтуванню можливості зміщення короля його підданими та права основних учасників процесу ініціювати та приймати подібні рішення. Одну з ключових ролей у цьому відіграло маніпулювання авторитетом «народу», страждання та голос якого ставали важливим аспектом легітимації в обох випадках.

Феномен позбавлення влади правлячого монарха є одним з найпомітніших явищ політичного розвитку Священної Римської імперії та Англії у період з XIII ст. Не зважаючи на те, що монархічна система цих політій була побудована на різних принципах переходу влади – виборному та спадковому, відповідно, їх політична історія другої половини XIII – першої половини XIV ст. демонструє два випадки позбавлення королівської влади. Мова йде про скинення короля Адольфа I (1292–1298) князями-виборниками (курфюрстами) в Священній Римській імперії та обрання на його місце австрійського герцога Альбрехта Габсбурга у 1298 р., а також усунення від влади англійського короля Едварда II (1307–1327) опозиційно налаштованими баронами, графами та єпископами на чолі з королевою Ізабеллою та опальним Роджером Мортімером, бароном Вігмеру, у 1327 р. та перехід влади до його сина Едварда III.

Саме явище позбавлення королівської влади не є абсолютно безпрецедентним у середньовічній латинській Європі. Так, німецький

дослідник К.Бунд нараховує більше 200 спроб насильницького відсторонення правителів від влади у період з I по X ст. [1]. У пізніший період, серед багатьох інших подібних випадків, можна виділити спроби усунення від влади німецьких імператорів Генріха IV у 1076 р., а також Фрідріха II і португальського короля Саншу II у 1245 р. Папою Римським. Натомість, випадки Адольфа I та Едварда II відрізняються від попередніх тим, що позбавлення влади проходило в рамках спеціальної публічної процедури, що була ініційована та проведена опозиційними групами всередині політій, і супроводжувалося детальним поясненням і висуненням звинувачень проти правителів. Ці заходи, в свою чергу, свідчать про потребу визнання обґрунтованості – або ж легітимності в термінології М. Вебера [11, S. 122–123] – актів позбавлення влади, що напряду пов'язано з готовністю підкорятися наказам нових правителів, що замінили Адольфа I та Едварда II на престолі .

Одним з шляхів легітимації було висунення офіційних звинувачень проти правителів, що мали пояснити чому вони були недостойні королівської влади. У випадку Адольфа I, довгий список його проступків з детальним поясненням того, чому князі вимушені були вдатися до їх розгляду за відсутності самого короля був складений в канцелярії архієпископа Майнца Герхарда. Відповідна прокламація зберіглася всього в декількох копіях. На жаль, не відомо кому вона адресувалася і, відповідно, хто мав стати основним реципієнтом подібного виду легітимації. Тим не менш, зважаючи на характер, термінологію і довжину латинського тексту документу, можна припустити що він був адресований іншим духовним та світським князям. Деякі формулювання тексту були частково скопійовані з відповідної булли папи Іннокентія IV 1245 р. щодо позбавлення влади імператора Фрідріха II, що стала частиною канонічного права. Адольфа було звинувачено в бездіяльності щодо злочинів свого оточення, недотримання земського миру всередині імперії, неспроможності захистити Святу Церкву, а також вдів та сиріт, порушенні привілеїв Церкви та аристократії, небажанні дослухатись до їх порад [5, S. 550–552].

Список звинувачень проти короля Едварда II в найбільш повній формі відомий з листа Адама Орлетона, єпископа Вінчестера, написаному у 1334 р. Будучи безпосереднім учасником подій січня 1327 р. в якості єпископа Херефорда, Орлетон згадує що серед іншого Едвард був звинувачений в оточенні себе групою фаворитів, які надавали йому недостойні поради, що призвело до згубних наслідків для всього королівства; у порушенні прав та привілеїв лордів, баронів та Церкви; недотриманні коронаційної клятви та несправедливому правлінні; полишенні королівства [9, р. 879–881]. У даному випадку, звинувачення теж частково ґрунтувалися на канонічному праві, також відображуючи невиконання Едвардом традиційних королівських обов'язків закріплених в актах та привілеях його попередників [4]. Вищезгадані звинувачення мали велике значення для легітимації скинення обох монархів, тож не дивно що їх джерела були детально проаналізовані в історіографії, особливо у зв'язку з канонічним правом [6; 7; 10]. Тож немає потреби більш детально зупинятись на цьому. Натомість, краще зосередитись на менш досліджених аспектах легітимації пов'язаних з обґрунтуванням конкретної процедури позбавлення королівської влади, а також правом осіб, що її здійснили, ініціювати і проводити цю процедуру.

У згаданій прокламації від 23 червня 1298 р. архієпископ Майнца, від імені князів-виборників (архієпископів Кельна і Тріра, маркграфів Брандунбурга, а також герцога Саксонії та короля Богемії) посилався на їх ексклюзивне право обирати короля [5, S. 551]. Таж сама аргументація, відображена у листі герцога Саксонії Альбрехта до неназваного імперського міста написаному після 23 червня 1298, де він просить визнати усунення Адольфа від влади [5, S. 552–553]. В цій логіці, якщо князі самі обирали короля, то їм також належить ініціювати розгляд питання невідповідності діючого правителя королівським достоїнствам. Тобто легітимація тут засновувалася на існуючих правах та привілеях князів.

Водночас, князі не претендували на те, щоб на свій розсуд позбавляти влади короля без відповідних підстав. Натомість, це подавалося як реакції на чисельні лиха, що спіткали імперію через

«непридатного короля (*rex inutilis*)», а також у відповідь на страждання народу [5, S. 552]. Тож не дивно, що і архієпископ Майнца і герцог Саксонії вказують на «загальний гвалт народу (*communis clamor populi*), що підіймається до неба зі стогонами та сльозами» як головне свідчення злочинів Адольфа [5, S. 550, 552]. Окрім того, з вищезгаданих документів випливає, що князі хотіли представити сам процес як заочний суд над королем. В якості суддів в цьому процесі виступали самі князі, що зібралися наприкінці червня в Майнці, в якості обвинуваченого – Адольф I, а от в якості позивача і водночас свідка виступало, вочевидь, все населення імперії. Останнє є особливо цікавим, адже звинувачення проти короля були сформульовані таким чином, щоб показати їх направленість проти майже всіх станів імперського суспільства, як кожного окремо, так і усіх разом. Так, Адольф звинувачувався в тому, що «він безславно порушив спільний земський мир, який був укріплений присягою як його власною, так і всього населення Німецького королівства, як аристократів, так і простолюдинів (*incolarum regni Alemanie nobilium et plebeiorum*)» [5, S. 551]. Остаточний вердикт подавався як консенсуальне рішення всіх присутніх представників аристократії та кліру [5, S. 552]. Таким чином, хоча сам факт розгляду подібних питань князями частково обґрунтовувався існуючим правом обрання короля, та необхідність даного процесу пояснювалася чисельними зверненнями населення і прагненням «загального благополуччя королівства (*tocius regni salute*)» [5, S. 551].

Представники англійської аристократії, рицарства, і церковного кліру, що зібралися у Вестмінстері 12 січня 1327 для засідання парламенту скликаного від імені королеви Ізабелли та принца Едварда явно відчували брак авторитету для прийняття подібних рішень. Навіть сам статус цього зібрання був непевний, адже юридично парламент не міг збиратися за відсутності короля [9, p. 855]. Про це свідчить провальна спроба відправки делегації до короля, що був на той момент ув'язнений у замку Кенілворт, з проханням відвідати парламент [9, p. 855]. Все ж, фактичне рішення про усунення короля від влади було прийнято в той же день на окремій зустрічі лордів і

єпископів. Відсутність необхідних повноважень для цього обумовило представлення зміщення Едварда як спільного рішення всієї спільноти королівства («*communitas regni*»).

Згідно «Форми позбавлення влади», що представляє офіційну версію подій, 13 січня Роджер Мортімер разом з єпископами Вінчестера, Херефорда, та архієпископом Кентербері постали перед публікою, що зібралася у лондонському Гілдохолі. Там Мортімер оголосив рішення про відсторонення короля від влади «якщо народ на це погодиться (*si populus preberet assensum*)» [3, р. 343]. За цим слідували проповіді єпископів Вінчестера, Херефорда та архієпископа Кентербері. Останній, взявши за тему проповіді вираз «голос народу – голос Божий» повідомив ще раз про рішення магнатів змістити Едварда II, якщо «народ (*populus*)» виявить таке бажання. У відповідь весь «народ» з одностайною згодою вигукнув: «Нехай буде так, нехай буде так, амінь (*Fiat, fiat, amen*)» [3, р. 344]. Згодом, саме загальний консенсус спільноти королівства змусив Едварда II погодитись з таким рішенням.

Версія про те що король був зміщений за згодою представників всієї спільноти королівства, була згодом розтиражована багатьма тогочасними хроніками [8, р. 264–274]. Більш того, вищезгадана процедура оголошення і погодження (акламації) рішення задумувалась вочевидь для досягнення видимості всенародної згоди, хоча більшість присутніх у Гілдохолі майже напевне були жителями Лондона, що не дуже приязно ставилися до короля [2, р. 65–175]. Тож, необхідність усунення короля Едварда було легітимізоване через згоду спільноти всього королівства.

Таким чином, можна констатувати певну схожість способів легітимації у розглянутих випадках. Незважаючи на те, що як при зміщенні Адольфа I у Священій Римській імперії, так і Едварда II в Англії, рішення фактично приймалося групою представників духовництва та вищої аристократії, його необхідність та обґрунтованість підтверджувалася посиленням на широкий авторитет всього населення або ж спільноти цих політій. Звичайно, зважаючи на специфіку політичної системи імперії, там це було менш виражено, бо

князі могли посилатися на власне право обирати короля, коли в Англії процес позбавлення влади цілком ґрунтувався на образі народної згоди. В свою чергу, наявність подібної маніпуляції благополуччям королівства і народною згодою говорить про важливу роль цих елементів у політико-юридичному уявленні тих часів.

Список джерел та літератури

1. Bund K. Thronsturz und Herrscherabsetzung im Frühmittelalter. Bonn : Röhrscheid, 1979. 791 S.
2. Fryde N. The Tyranny and Fall of Edward II 1321-1326. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 312 p.
3. Haines R. King Edward II: His Life, His Reign, and Its Aftermath, 1284-1330. Montréal: McGill-Queen's University Press, 2014. 604 p.
4. Kavanagh P. The Deposition of Edward II. *Australian Journal of Law and Society*. 1995. Vol. 11. P. 205–41.
5. Monumenta germaniae historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum / hrsg. von J. Schwalm. Hannover: Hahn, 1904. Bd. 3. 706 S.
6. Peters E. The Shadow King: Rex Inutilis in Medieval Law and Literature, 751-1327. New Haven: Yale University Press, 1970. 312 p.
7. Schnith K. Gedanken zu den Königsabsetzungen im Spätmittelalter. *Historisches Jahrbuch*. 1971. Bd. 91. S. 309–26.
8. The Reign of Edward II / ed. by W. Childs, P. Schofield. Manchester : Manchester University Press, 2022. 323 p.
9. Valente C. The Deposition and Abdication of Edward II. *The English Historical Review*. 1998. Vol. 113, no. 453. P. 852–881.
10. Walther H. Depositions of Rulers in the Late Middle Ages: On Theory of the Useless Ruler and Its Practical Utilization. *Revista da Faculdade de Ciências Sociais e Humanas*. 1994. Vol. 1, no. 7. P. 157–168.
11. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen: Mohr, 1922. 840 s.

ЧЕШЖЕНКО Вадим,
к. і. н., доцент кафедри археології,
етнології та всесвітньої історії
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.

**ЗАСТОСУВАННЯ ПРОСОПОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ
ПРИ АНАЛІЗІ ПОЛІТИКО-ПАТРОНАЖНИХ ПРАКТИК
АНГЛІЙСЬКОГО КОРОЛЯ РІЧАРДА II
(НА ПРИКЛАДІ КООПТАЦІЇ ДО ОРДЕНУ ПІДВ'ЯЗКИ)**

В статті представлено результати застосування просопографічного методу до аналізу політико-патронажних практик англійського короля Річарда II на прикладі кооптації до Ордену Підв'язки. Засновуючись на інформації, наведеній в «Меморіалах Ордену Підв'язки», укладено просопографію рицарів Ордену Підв'язки за період 1348–1413 рр. В додатках наведені таблиці, що дозволяють визначити превалюючий вид кооптації; прослідкувати тенденції у віковій, становій, регіональній приналежності інкорпорованих рицарів та вказати на формування орденської аристократії. На основі отриманих даних розвінчено один з ланкастеріанських міфів про правління Річарда II.

29 вересня 1399 р. англійський король Річард II був усунутий від влади в результаті перевороту, що його очолив кузен Річарда Генрі Болінгброк, герцог Ланкастерський. Проти короля була висунута низка звинувачень, які загалом зводилися до визначення його правління тиранічним. В обвинувачувальному акті зокрема було використано і «дискурс содомії», що повсякчас спливає в середньовічній політичній думці. Річард звинувачувався в тому, що він наблизив до себе молодих легковажних осіб, поєднавши політичні та сексуальні відхилення. Саме під впливом цих осіб король проміняв війну на континенті на зрадливий мир з французьким колегою, вступив у конфронтацію з досвідченими лордами, титулованою аристократією, вихідцями із «старих» аристократичних родин, узурпував владу парламенту та суддів [8]. Завдяки т. зв. «ланкастеріанському міфу», Річард II користується найгіршою славою

серед пізньосередньовічних англійських монархів, можливо, за виключенням Едварда II: він постає як «король-юнак», слабкий і недосвідчений, не рівня своєму діду та батьку, героям Столітньої війни, Едварду III та Чорному принцу, і не рівня Генрі Болінброку, що мав славу хрестоносця та паломника. Не беручись у даній статті розвінчувати цей погляд на Річарда II, зупинюся лише на одному його аспекті – молодому та низькородному оточенні короля. Виходячи також з обмеженого обсягу публікації, варто якимось чином звузити ту групу осіб, яких можливо дослідити, щоб встановити достовірність чи заангажованість означеної складової ланкастеріанського міфу.

З огляду на те, що примітивні уявлення про особисте братство по зброї все ще були привабливими в Англії кінця XIV ст., а сітка лояльностей королю засновувалася на рицарських цінностях, посвята в рицарі мала важливе репрезентативне значення, а соціальний пріоритет та почесні були настільки ж важливими для нобілітету, як і багатство [4, р. 47], я вирішив обмежитися дослідженням того, як Річард, а також його безпосередні попередник при владі Едвард III та наступник – Генрі IV, використовували один із головних інструментів у репертуарі королівського політичного менеджменту – кооптацію до Ордену Підв'язки.

Орден Підв'язки, створений Едвардом III, був покликаний стати «елітним клубом», що на рівноправних засадах рицарського братерства об'єднував представників англійського істеблішменту. Кооптація (введення до складу виборного органу нових членів або кандидатів власним рішенням даного органу без проведення додаткових виборів) до Ордену була важливим політико-патронажним інститутом пізньосередньовічної англійської монархії³.

Засновуючись на інформації, наведеній в *«Меморіалах Ордену Підв'язки»* [5], виданих в 1841 р., було укладено каталог осіб,

---

³ Проте, у порівнянні з іншими формами патронажу, які мала в своєму розпорядженні Корона – титулами, посадами, землями і доходами, Орден Підв'язки був дуже суворо обмежений в масштабах і можливостях, які він надавав для ретельної і послідовної побудови політичних угруповань. Ми ризикуємо впасти в надмірний детермінізм, припускаючи, що монархи та їхні радники застосовували спланований і послідовний підхід до питання заповнення вільних місць у каплиці Святого Георгія у Віндзорі. Про цей «дислеймер» варто пам'ятати, працюючи над заданою темою дослідження.

інкорпорованих до Ордену Підв'язки за правління Едварда III, Річарда II та Генрі IV, що дозволило визначити превалюючий вид кооптації, прослідкувати тенденції у віковій, становій, службовій, регіональній приналежності інкорпорованих рицарів (*див. Додатки*). Фактично було створено просопографію рицарів Ордену Підв'язки за період 1348–1413 рр.

«Просопографія – за визначенням Лоуренса Стоуна – це дослідження спільних характеристик групи історичних діячів шляхом колективного вивчення їхнього життя» [7]. Німецький історик-медієвіст Нейтхард Бюльст у своїй програмній статті «Про предмет і метод просопографії» (1986 р.) підсумовував: «Під “просопографією” ми розуміємо базу даних і список усіх осіб з певного середовища, визначеного хронологічно і географічно, що є підготовкою до опрацювання просопографічного матеріалу під різними історичними кутами зору... Просопографічний метод полягає в описі матеріальних характеристик більш-менш однорідної групи осіб шляхом збору якомога більшого пучка матеріальних елементів, що дозволяють описати індивіда, при цьому виключаються ті духовні елементи, які дозволили б нам перейти від особи до особистості. У цьому полягає різниця між просопографією і біографією» [2]. І, нарешті, бельгійська медієвістка Хільде де Ріддер-Сімоенс резюмує: «Просопографія – це колективна біографія, що описує зовнішні ознаки групи людей, що мають щось спільне (професія, соціальне походження, географічне походження тощо). Починаючи з анкетування, збираються біографічні дані про чітко визначену групу людей. На основі цих даних можна знайти відповіді на історичні питання» [6].

Застосувавши до складеного просопографічного каталогу метод малих соціологічних анкет, ми дійшли наступних висновків:

(1) за 22 роки правління Річарда II в Орден Підв'язки було інкорпоровано 30 рицарів: п'ятеро були членами королівської родини, троє – іноземними почесними номінантами. За типами кооптації 4 випадки рекреації, 3 – прямого спадкування. Серед 21 креації «чистих» номінацій всього лише 11, що свідчить про початкову стадію формування династичної знаті Ордену;

(2) іноземні номінанти (герцог Гельдерн-Юліх, графи Голландський та Остревант) були пов'язані з королем в першу чергу союзними відносинами на континенті;

(3) за становою приналежністю 4 інкорпорованих рицарі на момент кооптації носили графський титул, ще 4 були баронами, а 14 належали до нетитулованої аристократії (та, в більшості своїй, походили з регіону Північної Англії);

(4) з 30 рицарів, інкорпорованих до Ордену за Річарда II, 11 були страчені, вбиті чи вигнані з країни (двоє – лордами-апелянтами, троє – колишні лорди-апелянти – самим Річардом II, шестеро – Генрі IV);

(5) прослідкувавши кар'єрний шлях кооптованих Річардом II членів Ордену, ми побачили, що для 9 рицарів входження в Орден стало вершиною іншої кар'єри, для інших – або стартовою площадкою, або продовженням кар'єрного зростання: 13 реалізували себе на дипломатичній службі короні, 15 – на військовій, 7 отримали посади в місцевому управлінні, в той час як 13 – в центральному, 14 займали різноманітні придворні посади, а 15, в різний час, входили до складу Таємної ради монарха; з рицарів, кооптованих в Орден за Річарда II, при Генрі IV продовжили свою службу лише троє;

(6) креація в Орден в 1377 р. 10-річного Генрі Болінброка, замість його 22-річного дядька Томаса Вудстока, свідчить про надзвичайний вплив Джона Гонта наприкінці правління Едварда III; перша креація нового короля – Джон Барлі – також протеже Джона Гонта. Оцінюючи креації перших років правління Річарда II, можна зробити висновок про значний вплив фракції покійного Чорного Принца, а також дядька та матері короля – Джона Гонта та Джоан Кентської. Серед інкорпорованих рицарів, крім дядька та єдиноутробного брата короля, всі інші – ветерани Столітньої війни. Кооптація в 1383 р. Томаса Моубрея, графа Ноттінгема, кузена та на той момент близького друга короля засвідчує зростання впливу юного монарха та посилення його позицій. Наступна креація 1384 р. Роберта де Вера, графа Оксфорда, підтверджує цю думку. Так само, як кооптації 1388 р. – граф Ерандел, лорд Деверьо та Пітер Куртене – свідчать про те, що влада в країні в цей час знаходилася в руках фракції

лордів-апелянтів. Запитання викликає лише інкорпорація в тому ж році до Ордену 16-річного Томаса ле Деспенсера, правнука славнозвісного фаворита Едварда II. Можливо, вона була проведена королем саме в піку лордам-апелянтам. В останнє десятиліття правління Річарда II до Ордену була прийнята низка т. зв. «фаворитів» короля (представників його affinity): Джона Бомонта, Вільяма ле Скрупа, Вільяма Ерандела, Джона Бофорта, Томаса Голланда та Джона Монтегю.

Прослідковуючи динаміку та порівнюючи процес кооптації за Едварда III, Річарда II та Генрі IV (*див. Додатки*), можна зробити наступні висновки:

(1) середній вік кооптованих рицарів за Едварда III – 33,5 років (представники нетитулованої знаті – 34,1), за Річарда II – 36,4 (та 40,6 відповідно), за Генрі IV – 32,8 (40,8). Ця картина цілковито суперечить усталеним у хроністів та у частини істориків уявленням про те, що Річард оточував себе молоддю та був не схильний слухати поради старшого покоління.

Наймолодшим рицарем, введеним в Орден за Едварда III, був сам Річард у віці 9 років, за Річарда – його кузен, Едвард Йоркський, граф Ратленд у віці 14 років, за Генрі IV – його 9-річний син Гамфрі; найстаршими, відповідно, – 78-річний сер Джон Саллі, 65-річний лорд Деверьо, 64-річний лорд Ловел.

(2) за становою приналежністю картина виглядає наступним чином (перша цифра за Едварда III, друга – за Річарда II, третя – за Генрі IV):

- представники королівської родини 15,9 % – 16,7 % – 18,5 %
- іноземні монархи 1,5 % – 10 % – 7,4 %
- вихідці з титулованої аристократії 30,2 % – 26,6 % – 51,9 %
- вихідці з нетитулованої аристократії 52,4 % – 46,7 % – 22,2 %.

Дана статистика свідчить про два важливі елементи політичної концепції Річарда II: побудову міцного дипломатичного плацдарму на континенті для реалізації свого «імперського проєкту» [1] та орієнтація у своїй політиці в першу чергу на нетитуловану знать, що стала основою формування королівського affinity.

Насправді, Річард II Плантагенет, який закінчив життя як простий рицар сер Річард Бордоський, мав набагато більш глибоке відчуття рицарських цінностей, ніж припускали багато хто з істориків [3, р. 143].

Загальний висновок з проведеного просопографічного дослідження персонального складу Ордену Підв'язки в правління Річарда II полягає в тому, що Орден був важливим політико-патронажним інструментом, який використовувався королем для створення власного *affinity* – надійної опори монархії. Порівняння кооптації до Ордену за часів Едварда III, Річарда II та Генрі IV дозволило розвінчати ланкастеріанський міф про молоде та недосвідчене оточення Річарда II і про недорочне звеличення ним представників нетитулованої аристократії.

Список джерел та літератури

1. Чепіженко В. В. Імперський проект Річарда II. *Український медієвістичний журнал*. Львів, 2016. Вип. 1. С. 68–74.
2. Bulst N. Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie. *Medieval lives and the historian: studies in medieval prosopography*. Kalamazoo, Mich.: Western Michigan Univ, 1986. P. 1–16.
3. Gillespie J. L. Richard II's knights: chivalry and patronage. *Journal of Medieval History*. 1987. Vol. 13. P. 143–159.
4. Keen M. H. *England in the Later Middle Ages. A political history*. London and New York : Routledge, 2003. 483 p.
5. *Memorials of the Order of the Garter from its foundation to the present time with Biographical Notices of the Knights in the reigns of Edward III and Richard II / by George Frederick Beltz*. London: William Pickering, 1841. 439+ccxxiv p.
6. Ridder-Symoens H. de. Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis: een onmogelijke mogelijkheid? *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. 1991. No. 45. P. 95–117.
7. Stone L. Prosopography. *Daedalus*. 1971. No. 100. P. 46–79.
8. *The Record and Process. Chronicles of the revolution 1397 – 1400. The reign of Richard II / Translated and edited by Chris Given-Wilson*. Manchester and New York : Manchester University Press, 1993. P. 169–189.

Таблиці 1 та 1а
Станова приналежність інкорпорованих рицарів Ордену Підв'язки
(1348–1413 рр.) у кількісному та відсотковому відношеннях

Станова приналежність / Суверен	Королівська родина	Іноземні монархи	Графи	Барони	Нетитулована аристократія, в т. ч. гасконці та іноземці	Кількість інкорпорованих рицарів
Едвард III	10	1	9	10	33	63
Річард II	5	3	4	4	14	30
Генрі IV	5	2	4	10	6	27

Станова приналежність / Суверен	Королівська родина	Іноземні монархи	Графи	Барони	Нетитулована аристократія, в т. ч. гасконці та іноземці	Кількість інкорпорованих рицарів
Едвард III	15,9 %	1,5 %	14,3 %	15,9 %	52,4 %	100 %
Річард II	16,7 %	10 %	13,3 %	13,3 %	46,7 %	100 %
Генрі IV	18,5 %	7,4 %	14,8 %	37,1 %	22,2 %	100 %

Таблиця 2
Середній вік інкорпорованих рицарів Ордену Підв'язки
(1348–1413 рр.)

Станова приналежність / Суверен	Королівська родина	Іноземні монархи	Графи	Барони	Нетитулована аристократія	Середній вік інкорпорованих рицарів
Едвард III	21,9	36	32,2	42,6	34,1	33,5
Річард II	22,2	37,3	31,5	43,75	40,6	36,4
Генрі IV	13,4	33	25	41,7	40,8	32,8

Таблиця 3

Територіальне походження інкорпорованих рицарів Ордену Підв'язки (1348–1413 рр.)

Географічний регіон / Рік	Мідлендс	Південно-Західна Англія	Південно-Східна Англія	Східна Англія	Північна Англія
1348 р.	50 %	10 %	15 %	20 %	10 %
1377 р.	31,25 %	18,75 %	6,25 %	12,5 %	31,25 %
1399 р.	15,4 %	23 %	7,7 %	15,4 %	38,5 %
1413 р.	12,5 %	37,5 %	-	18,75 %	31,25 %

Таблиці 4 та 4а

Тип кооптації рицарів до Ордену Підв'язки (1348–1413 рр.) у кількісному та відсотковому відношеннях

Тип кооптації / Суверен	Пряме спадкування	Рекреація	Почесна номінація	Креації, в т.ч. і «чисті номінації»	Кількість інкорпорованих рицарів	Кількість рицарів виключених із Ордену
Едвард III	1	5	1	56 (в т.ч. 26 рицарів-засновників)	63	4
Річард II	3	4	3	21	30	11
Генрі IV	1	5	2	19	27	-

Тип кооптації / Суверен	Пряме спадкування	Рекреація	Почесна номінація	Креації, в т.ч. і «чисті номінації»	Кількість інкорпорованих рицарів	Кількість рицарів виключених із Ордену
Едвард III	1,6 %	7,9 %	1,6 %	88,9 %	100 %	6,3 %
Річард II	10 %	13,3 %	10 %	66,7 %	100 %	36,7 %
Генрі IV	3,7 %	18,5 %	7,4 %	70,4 %	100 %	-

Формування орденської аристократії

Аристократичний рід / Суверен	Бошами	Стаффорди	Монтею	Куртене	Голланди	Стептони	Аффорди	Богуні	де ла Ваші	ле Деспенсери	Персі	Невілі	Барлі	ФіцАлани	Бофорти
Едвард III	4	2	1	1	3	1	3	2	1	1	2	1	-	-	-
Річард II	-	-	1	1	2	1	-	-	1	1	1	-	3	2	1
Генрі IV	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1
Всього представників роду в Ордені	5	3	2	2	6	2	3	2	2	2	3	2	3	3	2

ГАЛИГІН Олексій,
здобувач IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Чепіженко В. В.

ЖАННА Д'АРК: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІКНОГРАФІЧНОГО ТИПУ «НАЦІОНАЛЬНОЇ ГЕРОЇНІ»

В даній статті буде розглянуто візуальні образи національної героїні Франції в обличчі Жанни д'Арк від першого зображення до сучасних. Ця тема зосереджується на еволюції сприйняття та інтерпретації образу Жанни д'Арк у контексті візуальних студій та аналізує вплив зазначеного вище образу на формування культурної пам'яті та ідентичності. Основна увага буде приділена образу у зображувальному мистецтві (будуть аналізуватися зображення Жанни д'Арк і вичленовуватися система візуальних образів національної героїні).

Протягом майже шести століть постать Жанни д'Арк надихає митців різних епох на створення різноманітних мистецьких та культурних творів. Варто зазначити, що повного, систематизованого переліку зображень які апелюють до образу Жанни д'Арк не існує. На перший погляд, це здається доволі дивним, бо значна кількість науковців займається аналізом саме таких даних. Проте, не варто забувати, що образ Жанни д'Арк – це один із небагатьох «вічних» образів, який привертає увагу не тільки науковців, а і представників «широкої» публіки. Тому, до сьогодення продовжується тенденція створення витворів мистецтва, які апелюють до її образу. Їх існує надзвичайно велика кількість, «наприклад, у 1979 році в Муніципальній бібліотеці в Руані, Франція, була галерея, що містила понад 500 зображень та інших предметів, пов'язаних із Жанною д'Арк» [11]. Варто зауважити, що аналізувати абсолютно всі витвори мистецтва, які апелюють до її образу, немає жодного сенсу, бо велика кількість зображувальних джерел просто повторює одне одного,

звертаючись до усталених століттями архетипових образів і несучи у маси майже той самий сенс (звичайно, що певні відтінки будуть відрізнятися, проте сутність буде незмінною). Тому, задля більш комплексного розкриття теми даного дослідження, буде проаналізовано лише низку зображень, проте тих, які створюють нові вектори сприйняття і трансляції образу в маси.

У візуальних студіях традиція формування образу Жанни д'Арк починається ще за життя самої Жанни в XV столітті. Перше зображення, так само як і перша літературна робота присвячена Жанні, було створено майже одразу після завершення облоги Орлеану в 1429 році, секретарем цивільного суду Паризького парламенту Клеманом де Фокамбергом (Додаток 1) [2]. Дане зображення, до сьогодення, залишається єдиним прижиттєвим зображенням національної героїні Франції, яке дійшло до нас. Хоча в джерелах зазначається, що таких зображень було мінімум два, однак вони не дійшли до наших днів. Якщо повернутися до єдиного прижиттєвого зображення, створеного Фокамбергом, важливо розуміти, що автор цього малюнку ніколи не бачив Жанну д'Арк. Виходить, що він її зображував, виключно, враховуючи свої (чи колективні) уявлення про неї. І це доволі цікавий аспект аналізу, бо він допоможе зрозуміти як образ «Орлеанської діви» сприймався її сучасники. На цьому малюнку Жанна д'Арк зображується як молода дівчина, яка в лівій руці тримає меч, а в правій в неї прапор. Доволі цікаво, що Фокамберг зображує Жанну в типовому жіночому вбранні, а не в чоловічих обладунках, які вона носила в той момент (це був доволі відомий факт, який згадується у великій кількості очевидців). Скоріш за все, автор знав доволі обмежену кількість інформації про Жанну, переважно – це були чутки. Створюючи цей малюнок, автор хотів передати свої власні почуття і враження від новини про визначну перемогу під Орлеаном. Саме тому, на прапорі в неї написані три літери: «IHS», які позначають перші три літери грецького імені Ісуса Христа. Цей елемент був свідомо показаний автором і він може свідчити про те, що сучасники Жанни щиро вірили, що вона діє під божественним керівництвом. Взагалі, виходить доволі символічно, що її прапор зображується як

стяг Ісуса Христа, уподібнюючи французьку героїню до самого «Спасителя» (бо після перемоги під Орлеаном, Жанні д'Арк теж відводилась роль рятівниці французького народу). Взагалі, починаючи з XV століття образ Жанни д'Арк неодноразово переживав різні видозміни й його інтерпретація змінювалося в залежності від історичного періоду, проте її образ близько шести сотень років зберігає одну стійку характеристику – патріотизм. Саме завдяки цій особливості її образу, до сьогодення найпопулярнішим при обговоренні особистості Жанни д'Арк є дискурс національної героїні, яка рятувала Францію.

Образ «Орлеанської діви» майже одразу привернув увагу середньовічних художників-мініатюристів. Вже в другій половині XV століття невідомий автор зображує абсолютно «канонічний» образ Жанни д'Арк (Додаток 2) [1]. Це була одна із найперших картин, проте в ній вже притаманні всі ті елементи, які будуть просліджуватися до сьогодення. Як мінімум, вона вже вдягнута в чоловічі обладунки і в руках тримає свій прапор разом з мечем. Звичайно, що про портретну схожість тут говорити не варто (як мінімум необхідно враховувати, що колір її волосся: на портреті рудий, а в житті був чорним). Якщо апелювати до архетипів, то на цьому зображенні домінуючим є «animus» – чоловічий початок, бо дійсно мініатюра показує жінку, яка взяла на себе чоловічі ролі і через це вона має більше патріархальних рис ніж деякі чоловіки. Звичайно, що на цьому зображенні відсутня будь-яка динаміка, проте архетип героя через другорядні елементи зчитується доволі добре. Ну і звичайно, що тут як і у випадку з першим зображенням показана святість цієї дівчини через прапор, який вона тримає в своїй руці.

Наприкінці XV століття відомий французький поет Марціал Овернський у своїх «Вігіліях на смерть короля Карла VII» [7] наводить цілу низку мініатюр які охоплюють значну частину життя Жанни (Додаток 3) [7]. Доволі цікаво, що він перший, хто намагається показати двоїстість її образу: архетип героя простежується лише на декількох зображеннях, а більшість мініатюр демонструють архетип «діви» (це взагалі перший випадок, коли автор у візуальних студіях

використовує його). Варто зазначити, що категорія святості в даних малюнках демонструється не як до цього – через елемент прапору, а через її вбрання (світлі наряди показують її духовну чистоту). А ось остання мініатюра вже акцентує увагу на червоній сукні – це вже архетип «жертви» (червоний колір тут символізує кров, яку пролила невинна дівчина задля спасіння свого народу). Взагалі виходить доволі цікаво, бо вже одразу декілька елементів в її образі автори використовували задля того, щоб акцентувати увагу, фактично, на одні й ті самі категорії.

Звичайно, що протягом XV і XVI століть було створено ще цілу низку витворів мистецтва де можна побачити образ Жанни д'Арк, проте вони переважно у всьому повторюють розглянуті вище зображення. Цікавий погляд на національну героїню Франції демонструє Пітер Пауль Рубенс [12], який в першій половині XVII століття створив один із найвідоміших портретів Жанни д'Арк (Додаток 4) [9]. На перший погляд здається, що там все доволі «канонічно», використовуються ті самі образи, які були закладені митцями ще в XV столітті. І якщо брати до уваги виключно типізовану зовнішність (до речі, волосся теж руде) і чоловічі обладунки, то все виглядає ніби знайомо. Проте тут задля того, щоб показати святість дівчини використовується новий образ – «Орлеанська діва» молиться біля фігури розп'ятого Ісуса Христа, тобто це показує, що цей процес відбувається не в церкві, а в якомусь іншому місті (це корелюється з тим, що за легендами вона чула «голоси», ніби Бог їй казав як діяти, тобто вона могла з ним «спілкуватися» абсолютно будь-де). Взагалі, виходить доволі символічно, бо протягом майже двох століть Жанну уподібнювали «Спасителю», а тут демонструється такий символізм, що вона молиться на фоні криваво-червоних тканин (кольором демонструється архетипний образ жертви) розп'ятому Богу, ніби бачачи своє відображення у ньому (така сама невинна жертва, яка прийшла щоб врятувати людей, а за підсумком була ними вбита). У Рубенса ця алегорія набагато краще демонструється, ніж в зображеннях створених до цього.

Якісно новий етап у розвитку візуальних студій розпочинається в ХІХ столітті. П'єр Ревоу у 1819 році створює картину «Жанна д'Арк ув'язнена в Руані» (Joan of Arc Imprisoned in Rouen) (Додаток 5) [8]. Митець доволі чітко демонструє деталі: відірвана нижня частина одягу, кайдани, дірки в простирадлі, розкидана солома, глечик поряд з яким лежить розбитий керамічний виріб, шматок хліба, що лежить на підлозі. Маленькі деталі доволі чітко й реалістично зображені, однак цей хаос входить в дисонанс з образом невинної дівчини яка вдягнута в сукню «роялістського» кольору. Варто зазначити, що автор обрав доволі цікаву перспективу, бо Жанна освітлюється сонячними променями. Завдяки цьому прийому, на картині створюється образ світлої дівчини, яка повинна була принести спокій в мирський хаос і вона змогла би це зробити, якби не обставини. Схожі алюзії можна побачити на більшості зображень де демонструється ув'язнення, чи судилище над «Дівою». Особливо часто там зустрічається «гра з кольорами», коли ті люди які виносять їй вирок зображуються в одязі червоного кольору, а сама Жанна, в залежності від того, який образ хотів передати автор, одягнена або в білий одяг, або в червоний (ці кольори символізують: білий – невинність і чистість, а червоний – жертвність). Перераховувати витвори мистецтва, які мають вказані вище характеристики, не має особливого сенсу, бо вони не створюють нову систему образів, а використовують описані вище прийоми.

Особливу увагу необхідно приділити картині Жана Огюста Домініка Енгра 1854 року «Жанна д'Арк на коронації Шарля VII» (Додаток 6) [5]. В її основі покладено доволі відомий сюжет – коронація дофіна Шарля у Реймському соборі. При коронації головна роль була відведена саме Жанні д'Арк, яка могла стояти біля вівтаря і тримати в руках свій власний прапор. Звичайно, що враховувати історичні неточності, які були допущені автором не має жодного сенсу. Однак, на цьому зображенні є доволі цікавий елемент – німб. Хоча до офіційної канонізації Жанни залишається ще близько 70 років. І якщо б це було лише одне зображення, то справа була б іншою. В кінці ХІХ – на початку ХХ століття ціла низка митців зображують «Орлеанську діву» в образі святої (Eugene Thirion «Jeanne d'Arc

écoutant les voix» (Joan of Arc's awe upon receiving a vision from the Archangel Michael), Charles-Amable Lenoir «Joan of Arc»). Виходить, що навіть до офіційної канонізації вже значна кількість людей вважали її воістину святою. Таким чином, можна дійти до висновку, що канонізація Жанни д'Арк, яка відбулася в 1920 році була, в першу чергу, запитом суспільства, а не бажанням католицької церкви (бо з другої половини ХІХ століття така тенденція простежується не тільки в мистецтві, а і в художній літературі, тобто вона була всеосяжною).

Ще одним цікавим мотивом, який простежується в цілій низці картин – є спілкування «Діви» з «голосами». Однією з найвідоміших є робота Германа Штільке «Явлення святих Катерини і Михаїла Жанні д'Арк» (Auftreten von Heiliges Catherine und Michael zu Johanna von Arc) (Додаток 7) [10]. Зазвичай, такі малюнки ґрунтуються на легендах про те, що «Орлеанська діва» чула голоси святих і всі її дії обумовлювалися «божественним керівництвом». В переважній більшості, в таких картинах образи виступають не дуже чіткими (зазвичай вони просто зображуються як «духи»), проте в зображенні Штільке можна чітко впізнати святу Катерину й Михаїла. Такі елементи додатково свідчать про образ святості, який створюється навколо національної героїні Франції.

Важливо також розглянути картини, які намагаються бути дуже реалістичними. Одним із найкращих прикладів є робота Жуль Ежена Льонево «Жанна д'Арк в обладунках перед Орлеаном» (Jeanne d'Arc in armor before Orléans) (Додаток 8) [6]. Схожих зображень існує доволі багато, як мінімум, у того самого автора є ще 3 роботи зроблені в такому самому реалістичному стилі. На перший погляд може здатися, що якщо робота виконана в максимальній кількості деталей і використовує всі ті самі образи про які зазначалося вище, то вона не має окремого унікального дискурсу. Проте, ні. Картини систематизовані за таким принципом апелюють до одного із головних архетипів – образу національної героїні. В них чітко простежується велич та масштаб зображення. Іноді надзвичайна емоційність, яка проявляється через «динаміку» зображення. Такі елементи змушують відчувати себе частиною того процесу. Ну і звичайно, там висвітлюються

лише найкращі елементи образу Жанни. Бо дискурс національної героїні він є головним не тільки в літературі, але і в мистецтві.

Під час Першої світової війни образ Жанни д'Арк експлуатувався по максимуму. Не дарма в науковій і художній літературі, а також і частково в мистецтві, як було зазначено вище, одним із домінуючих дискурсів сприйняття «Орлеанської діви» був – образ національної героїні Франції. Тому коли розпочалася війна, французи і їх союзники почали масово використовувати образ Жанни для агітації. У 1918 році на замовлення Міністерства фінансів Сполучених Штатів Хаскелл Кофін створив плакат (Додаток 9) [4]. Образ Жанни був використаний задля того, щоб заохотити жінок купувати військові облигації, тим самим рятувати свою країну, як це колись зробила національна героїня Франції. Абсолютна ідентичний плакат був випущений і для жінок Великої-Британії (Додаток 10) [3]. Проте виникає суттєве питання, а звідки жінки Великої-Британії, а тим більше – США знали про те, хто така Жанна д'Арк. Звичайно, що можна пригадати твори художньої літератури, які багато, хто читав. Можливо хтось бачив візуальні зображення цієї дівчини, чи вивчав її у школі. Однак, все одно, враховуючи навіть весь перелічений вище спектр пізнання, не могли знати Жанну настільки добре всі жінки США. Ключовим аспектом стає те, що на початку ХХ століття визначне місце в житті великої кількості людей займає кінематограф. В 1916 році режисер Сесіл Блаунт Демілл створив німий фільм під назвою «Жінка Жанна», який і познайомив представників «широкої публіки» з такою особистістю як Жанна д'Арк.

Фактично, початок ХХ століття завершує аналіз зображень (звичайно, що картини створюються й до сьогоденного дня, проте вони вже не відіграють таку визначну роль щодо створення образів як це було до цього), і починає не менш цікавий аналіз – дослідження кінематографу (як образ Жанни еволюціонує від першого фільму до сучасних).

Список джерел та літератури

1. Archives Nationales (France). Miniature de Jeanne D`arc. Reference codes: AE-II-2490. [електронна версія]
URL: <https://picryl.com/media/miniature-de-jeanne-darc-archives-nationales-ae-ii-2490-d12b00> (дата звернення: 20.03.2024)
2. Archives Nationales (France). Musée des documents français. Ancien fonds. Reference codes: AE/II/447. Cote d'origine: X/1a/1481. Registre du Conseil du Parlement de Paris. Page 24. [електронна версія]
URL: https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/UD/FRAN_IR_057573/A1_218 (дата звернення: 16.03.2024)
3. Bert T. Joan of Arc saved France. Women of Britain save your country, buy war savings certificates. [електронна версія]
URL: <https://digitalcollections.hoover.org/objects/32743> (дата звернення: 20.03.2024)
4. Coffin H. Joan of Arc Saved France. 1918 [електронна версія] URL: <https://cupola.gettysburg.edu/wwiposters/1/> (дата звернення: 20.03.2024)
5. Ingres J. A. D. Jeanne au Couronnement de Charles VII // Musée du Louvre, Paris [електронна версія]
URL: https://www.wga.hu/html_m/i/ingres/161ingre.html
(дата звернення: 20.03.2024)
6. Lenerveu J. E. Jeanne d'Arc in armor before Orléans // Panthéon, Paris [електронна версія]
URL: https://www.paris-pantheon.fr/var/cmn_inter/storage/images/_aliases/image_text_webp/4/4/1/1/120671144-1-fre-FR/357ef045442a-17.webp.webp (дата звернення: 20.03.2024)
7. Martial d'Auvergne. Les Vigiles de la mort du roi Charles VII. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits. Paris. [електронна версія]
URL: <https://portail.biblissima.fr/ark:/43093/mdatac7f1ba3e093a0deb91b36bb5ddfbbac3819214ce> (дата звернення: 20.03.2024)
8. Revoil P. H. Joan of Arc Imprisoned in Rouen // The Metropolitan Museum of Art [електронна версія]
URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/359618>
(дата звернення: 20.03.2024)
9. Rubens P. P. Joan of Arc at Prayer // North Carolina Museum of Art [електронна версія] URL: <https://learn.ncartmuseum.org/artwork/joan-of-arc/> (дата звернення: 20.03.2024)
10. Stilke H. A. Auftreten von Heiliges Catherine und Michael zu Johanna von Arc // Hermitage Museum, Saint Petersburg [електронна версія]

URL: <https://timelessmoon.getarchive.net/amp/media/hermann-anton-stilke-oan-of-arc-169d02> (дата звернення: 20.03.2024)

11. Art & Image // jeanne-darc.info [електронна версія]

URL: <https://www.jeanne-darc.info/art-image/> (дата звернення: 16.03.2024)

12. Scribner C. Peter Paul Rubens // Encyclopedia Britannica, 8 Mar. 2024, [електронна версія] URL: <https://www.britannica.com/biography/Peter-Paul-Rubens> (дата звернення: 20.03.2024)

Перше зображення Жанни д'Арк
Registre du parlement de Paris. Page 24. Archives Nationales.
Reference codes: AE/II/447⁴

⁴ Archives Nationales (France). Musée des documents français. Ancien fonds. Reference codes: AE/II/447. Cote d'origine: X/1a/1481. Registre du Conseil du Parlement de Paris. Page 24. [електронна версія]
URL: https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/siv/UD/FRAN_IR_057573/A1_218 (дата звернення: 16.03.2024)

Miniature de Jeanne D`arc
Archives Nationales (France). Reference codes: AE-II-2490⁵

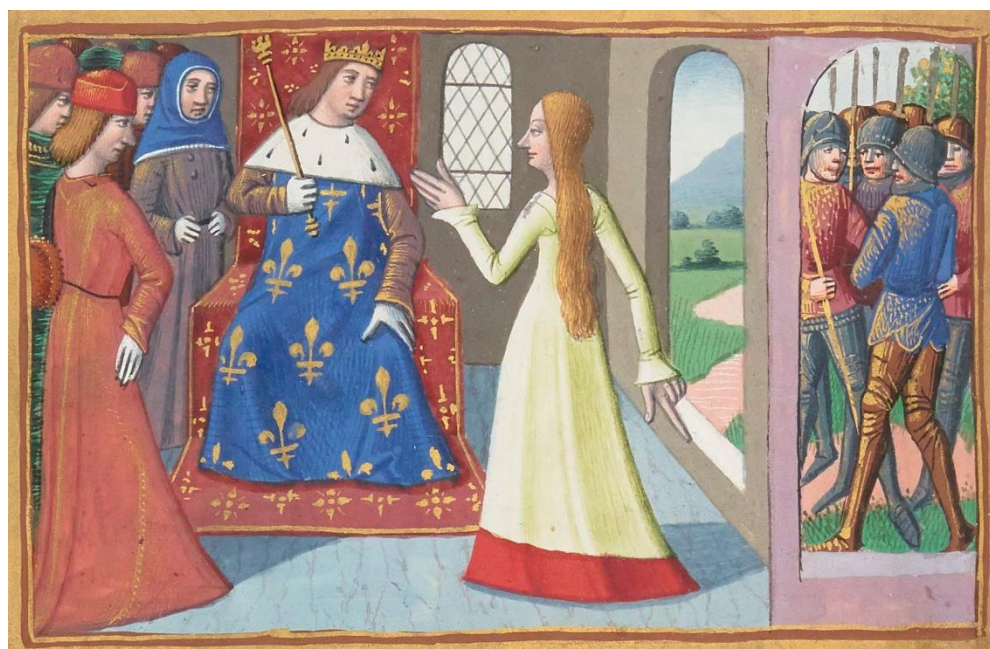

⁵ Archives Nationales (France). Miniature de Jeanne D`arc. Reference codes: AE-II-2490. [електронна версія] URL: <https://picryl.com/media/miniature-de-jeanne-darc-archives-nationales-ae-ii-2490-d12b00> (дата звернення: 20.03.2024)

Martial d'Auvergne. Miniature from *Vigiles du roi Charles VII à neuf
psaumes et neuf leçons*⁶
Jeanne Hunts Prostitutes in the Army

Joan of Arc and Charles VII, King of France

⁶ Martial d'Auvergne. *Les Vigiles de la mort du roi Charles VII*. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits. Paris. [електронна версія]
URL: <https://portail.bibliissima.fr/ark:/43093/mdatac7f1ba3e093a0deb91b36bb5ddfbbac3819214ce>
(дата звернення: 20.03.2024)

The Citizens of Troyes Hand Over City Keys to the Dauphin and Joan of Arc

Jeanne is Driven in Front of Her Judges

Jeanne Being Tied Up

Rubens P. P. Joan of Arc at Prayer
North Carolina Museum of Art⁷

---

⁷ Rubens P. P. Joan of Arc at Prayer // North Carolina Museum of Art [електронна версія]
URL: <https://learn.ncartmuseum.org/artwork/joan-of-arc/> (дата звернення: 20.03.2024)

Revoil P. H. Joan of Arc Imprisoned in Rouen
The Metropolitan Museum of Art⁸

⁸ Revoil P. H. Joan of Arc Imprisoned in Rouen // The Metropolitan Museum of Art [електронна версія] URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/359618> (дата звернення: 20.03.2024)

Ingres J. A. D. Jeanne au Couronnement de Charles VII
Musée du Louvre, Paris⁹

⁹ Ingres J. A. D. Jeanne au Couronnement de Charles VII // Musée du Louvre, Paris [електронна версія] URL: https://www.wga.hu/html_m/i/ingres/161ingre.html (дата звернення: 20.03.2024)

Stilke H. A. Auftreten von Heiliges Catherine und Michael zu Johanna von Arc, Hermitage Museum, Saint Petersburg¹⁰

¹⁰ Stilke H. A. Auftreten von Heiliges Catherine und Michael zu Johanna von Arc // Hermitage Museum, Saint Petersburg [електронна версія]
URL: <https://timelessmoon.getarchive.net/amp/media/hermann-anton-stilke-oan-of-arc-169d02>
(дата звернення: 20.03.2024)

Lenepveu J. E. Jeanne d'Arc in armor before Orléans
Panthéon, Paris¹¹

¹¹ Lenepveu J. E. Jeanne d'Arc in armor before Orléans // Panthéon, Paris [електронна версія]
URL: https://www.paris-pantheon.fr/var/cmn_inter/storage/images/_aliases/imagetext_webp/4/4/1/1/120671144-1-fre-FR/357ef045442a-17.webp.webp (дата звернення: 20.03.2024)

Coffin H. Joan of Arc Saved France¹²

¹² Coffin H. Joan of Arc Saved France. 1918 [електронна версія]
URL: <https://cupola.gettysburg.edu/wwiposters/1/> (дата звернення: 20.03.2024)

Bert T. Joan of Arc saved France. Women of Britain save your country,
buy war savings certificates¹³

¹³ Bert T. Joan of Arc saved France. Women of Britain save your country, buy war savings certificates. [електронна версія] URL: <https://digitalcollections.hoover.org/objects/32743> (дата звернення: 20.03.2024)

ЗАГОРОДНЮК Денис,
здобувач IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.
Науковий керівник –
PhD з історії та археології Водько В. І.

ЛЬВІВСЬКІ ЦЕХОВІ ПЕЧАТКИ XIV–XV СТ. ЯК ЦІННЕ СФРАГІСТИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті досліджується використання сфрагістичних львівських цехових печаток XIV–XV ст. як джерела з вивчення ранньої історії міста, зародження ремесл та їх емблематики. Особлива увага приділяється датуванню печаток, аналізу написів та розгляду окремих видів.

Вивчення печаток львівських цехів дозволяє дослідити важливі аспекти економічного та суспільного життя того часу. У справах майстрів відображено розвиток ремесла, торгівлі та людського об'єднання. На сьогоднішній час актуальними залишаються питання встановлення відповідності деяких печаток стосовно роду діяльності, особливо купецької та справи золотарів. Також, до нагальних проблем відноситься виявлення імен різьбярів печаток, адже більша увага надавалась саме цеху, але не автору. Загалом, вивчення печаток львівських майстрів розкриває час появи цехового промислу у Львові, емблематику майстрів, техніку виготовлення, уявлення про ремісниче життя, повсякденні інструменти праці та світогляд ремісників.

Серед найбільш відомих дослідників цієї проблеми можна виділити Гавриленко Віталія Олексійовича. У своїх працях «Шлях до сфрагістики» та «Українська сфрагістика» [1] він формує один з фундаментів української науки про печатки. Приділяючи велику увагу львівському цеховому мистецтву, він виводить нові погляди на печатки міста, їх приналежність, особливості та зв'язок з появою цехів у Львові. Іншим дослідником даної теми є І. Крип'якевич, що в своїй праці «Стан та завдання української сфрагістики» [4] розглянув

аспекти загального стану сфрагістики. В подальшому, приділяючи велику увагу міським емблемам, Гречило Андрій Богданович комплексно дослідив тематику львівських печаток XIV–XVIII ст. [2]. А щодо самого цехового промислу та суспільно-економічному розвитку Львова, то про нього широко зазначено в загальній праці «Історія Львова» [3].

Проблема датування початку виготовлення печаток у Львові.

Точна дата появи як сфрагістичних печаток львівських майстрів, так і самого цехового промислу дотепер викликає сумніви. Протягом XIV ст. у Львові тривала напружена боротьба інтересів через спроби впливу на це місце декількох держав. Цінні джерела, що могли свідчити про наявність цехових печаток цього століття були втрачені або знищені при частих пожежах. Але певні відомості збереглися й повідомляють про те, що у 1386 році в місті Перемишлі проводився показ майстерності від львівських майстрів [7, с. 1]. В подальшому, місцеві знавці під час створення своїх витворів, використовували набуті методи виробництва. Крім того, є відомості про їх точне існування в XV ст., так як вони були активно задіяні в суспільному житті та навіть більше – відома постанова Ради міста 1407 р. в якій повідомляється про активну оборонну діяльність майстрів печаток, що мали від кожного цеху представити готову балісту задля метання стріл з укріплень [9, с. 44].

Але на підтвердження думок науковців щодо XIV ст. є декілька документів, в яких це простежується. Одним з таких є найдавніша міська книга 1382-1389 рр., в якій зазначаються ремісники, до переліку яких входили й ковалі, й кравці, велика кількість крамарів та шевців. Ще в більш ранні роки, 1356 р., повідомлялось про надання магдебурзького права Львову, але не було зазначення про власне цехову діяльність. Це можна пояснити тим, що вони або не були повноцінно оформленні в цей стан, або керувались власними ініціативами, статутами, які не потребували доказу, затвердження діяльності з боку влади [8, с. 3].

Якщо розглядати цю проблему з погляду на печатки, то саме між двома століттями відбувалась зміна стилю написів. До 1386 року

активно використовували готичну маюскулу, але в подальшому змінили на мінускульне письмо. Головна відмінність – великі літери змінилися малими та стали переважати в суспільному житті, хоча певний час вони застосовувались паралельно. Відтак, починаючи з 1386 року, мінускула видніється на печатці короля Владислава II Ягайла [1, с. 152]. Споглядаючи на це, шляхта, ставленики та міські ремісники підхоплюють нововведення. Але не всякий майстер міг тієї ж миті змінити печатку, що потребувало значних коштів, тому деяких час ще простежується використання старих печаток. У Львові цеховики піддають змін своїм знакам приблизно 1387 року, коли польська влада починає охоплювати ці території.

Аналіз найвідоміших печаток. Іншим документом слугувала грамота 1425 року, що ще раз затверджувала вірність владиці польському Владиславу II [5]. Так звані цехмістри представляли десять установ, а саме – ковалі, кравці, пекарі, пивовари, крамарі, різники, шевці, а також чинбарі, кушніри та лимарі, що вдало вправлялися з шкірою. Всі вони закріплювали своє підданство печатками, що в певній мірі зберіглися та передали надписи того часу. Проаналізуємо слова щодо різників – «S CARNIFICV[M] DE LEMBYRG[ENSIUM]». В загальній нормі, печаткам цього періоду характерна наявність в назві двох-трьох слів: перше – «S», що в повному обсязі означає «sigillum», тобто «печатка», друге слово стосується назви цеху, а третє – «lemburgensium», що означає «львівських». І в результаті цей напис перекладається як «печатка різників львівських». Також в назвах простежується характер середньовічного правопису: характерні суспензії, тобто скорочення – «LEMBURG[ENSIUM]», сігня, як дуже сильне скорочення – «S», а також для інших прикладів характерні лігатури, тобто злиття певних букв.

Особливої уваги заслуговує печатка Пелка з Гальова, що відноситься до записів 1365 року [1, с. 154]. Виглядає вона наступним чином – «S PELC [ZE D]E GALOW S CARNIFICV[M] DE LEMBV RG», що в перекладі означає «печатка Пелка з Гальова, печатка різників Львова». Для самої печатки характерне зображення людської голови з

рогами та особливий високий шолом між рогами – шишак. На цій печатці ми зустрінемо також голову, проте вола з характерними закрученими рогами та зображеною за ним вежею міста. Дивлячись на те, що написи мають майже ідентичні символи й слова, а зображення схожі певною мірою, це дає підстави для висновку про їх майже одночасне створення.

Приклади цехових печаток. Також хотілось би зосередити увагу на аспектах печаток конкретних занять. Візьмемо гончарний цех, який своєю справою відомий ще від заснування міста. В основі символіки ремесла завжди був горщик, який відзначав й уміння – щоб стати майстром, учень створював шедевр, під яким розумівся горщик, амфора або глечик. Наприклад, печатка 1535 року передає в зображенні дзбан з декількома квітами, що оздоблений зірками [6]. Притаманний напис, мінускульний – «+S+lutufigulorum+leopoliensis+seche», що перекладається як «Печатка цеху гончарів львівських».

Іншою історичною та мистецькою пам'яткою є печатка львівського цеху крамарів середини XIV ст. Саме з грамоти 1425 року, про яку згадувалось раніше, до нас надходить цей мистецький витвір [5]. Виконана чорним воском, передає головну ознаку справи – терези зі звисаючими шальками. Наявна шестикутна зірка, розташована по центру між вагами. Над терезами зображено два орнаменти у формі хрестів. Навколо присутній напис, маюскульний – «+SIGILLVM+INSTITORVM», що перекладається як «Печатка крамарів». Наявність маюскула в 1425 році дає ще одне підтвердження, що перехід на мінускул відбувся не одразу та тривав деякий час.

Отже, у висновку, можна зазначити, що печатки львівських цехових майстрів XIV – XV ст. становлять цінне джерело для сфрагістичних та історичних досліджень. Вони виступають підтверджуючими даними, щодо думки про виникнення та початку функціонування цехових організації Львову у другій половині XIV ст. Печатки демонструють емблематику ремесл, основні знаряддя праці, а написи – основні канони письма, тенденції їх змін. Спираючись на ці дані історики можуть вдосконалювати уявлення про основні тенденції суспільного та економічного життя міста Лева.

Список джерел та літератури

1. Гавриленко В. О. Шлях до сфрагістики / Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України; Українське геральдичне товариство; Інститут спеціальних історичних дисциплін Музею Шереметьєвих. Київ; Львів, 2014. 328 с.
2. Гречило А. Б. Печатки «Leopolis fidelis» та міфи про «девіз Львова». *Сфрагістичний щорічник*. К., 2016. Вип. 6. С. 301–304.
3. Історія Львова. Короткий нарис / за ред. Г. Ю. Гельсінського, Є. К. Лазаренко, В. К. Осечинського, О. Г. Цибко. Л. : Видавництво Львівського державного університету імені Івана Франка, 1956. 297 с.
4. Крип'якевич І. П. Стан і завдання української сфрагістики. *Український історичний журнал*. 1959. Вип 1. С. 115–119.
5. Центральний державний історичний архів України. Львів. Ф. 131. Оп. 1. Спр. 51.
6. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego / Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. Lwów, 1876. Т. 6. 307 s.
7. Charewiczowa Ł. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. Lwów, 1929. 126 s.
8. Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414) / Wyd. A. Czołowski. Lwów, 1896. Т. 2 : Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta. 192 s.
9. Najstarsza księga miejska / Wyd. A. Czołowski. Lwów, 1892. Т. 1 : Pomniki dziejowe Lwowa. 160 s.

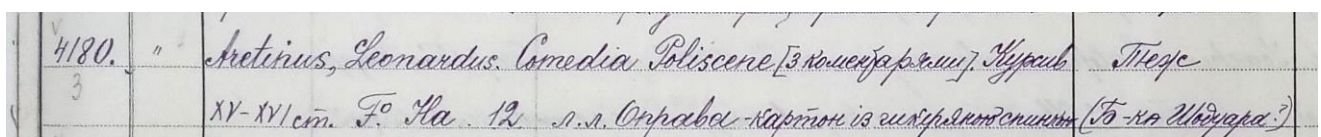
ОХРИМЕНКО Олександр,
к. і. н., викладач історичних дисциплін
Київської школи економіки

**НОВОАТРИБУТОВАНИЙ РУКОПИС «ПОЛІСЦЕНИ»
ЛЕОНАРДО ДЕЛЛА СЕРАТО
(З ФОНДІВ ІНСТИТУТУ РУКОПІСУ НБУВ)**

Введено в науковий обіг рукопис «Полісцени» Леонардо делла Серрато та вперше подано фоторепродукцію з колекції Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Манускрипт походить з Німеччини та датовано близько 1487 роком. До бібліотеки в Києві артефакт надійшов з книгозбірні барона Шодуара (с. Івниця) та облікований Оленою Еттінгер в 1935 році, яка перша провела атрибуцію.

Серед колекції Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського середньовічні латинські рукописи займають невелику частину, це лише кілька десятків позицій. Однак дослідження кожного артефакту, його атрибуція та введення в наукових обіг є важливим елементом наукового поступу, зокрема медієвістики в Україні. Це есе стосується атрибуції десятиаркушевого рукопису №4180 з комплексного фонду I «Літературні матеріали» (зібрання літературних творів і документів початку XII–XX ст.).

Попередню атрибуцію №4180 здійснила Олена Еттінгер в грудні 1935 року. Її підпис міститься наприкінці самого рукопису та її запис – у книзі обліку фондів. Вона встановила автора та назву за заголовком в манускрипті: «Leonardus Aretinus Comedia Poliscene». Також зазначила про наявність коментарів. Датувала XV-XVI століттями за типом почерку. Походження артефакту – ймовірно, з Бібліотеки Шодуара (с. Івниця Житомирської області).

*Книга обліку фонду I. Запис Олени Еттінгер в грудні 1935 року
(фото – О. Охріменко, 2024).*

Нова атрибуція базується на дослідженні тексту (для уточнення авторства й назви тексту), філіграней паперу (для датування рукопису та пропозицію територіального походження), вивчення оправи (для можливого підтвердження шляху міграції рукопису до України та до колекції Інституту рукопису).

Рукопис № 4180 починається з довідки про автора – Леонардо Аретіно (арк. 2зв.), титулу «Comedia Poliscene per Leonardum Aretinum congesta» (арк. 3), прогемія та аргумента (арк. 3-3зв.), потім – початок власне п'єси (арк. 4). Інципіти прогемія («[C]orripio matres: gnatas ne numina ducant...»), аргумента («Adolescens quidam nomine Graccus...») та тексту («Nem, vellem hercle hodierna die infausta me deglutisset febris») підтверджують назву – комедія «Полісцена» (за назвою головної героїні).

Однак авторство цієї п'єси наразі приписується не Леонардо Бруні Аретіно (1370-1444), а Ленардо делла Сerratо. Сам твір був написаний у 1433 році та вперше надрукований у 1478 році. Рукопис № 4180 імітує ранній друк, опускаючи місце для ініціалів та у формуванні рядків.

Формат «у двійку» рукопису №4180 сприяє дослідженню філіграней паперу, що зафіксовані на арк. 4, 5, 8 та 9. Водний знак у вигляді корони з подвійними дугами та перлами по боках, з хрестом зверху по центру. Розміщення – на лінії понтюзо (загалом 64 мм між лініями). Розміри 130 x 50. За каталогом Пікарда найближчими є №№ 53209 (Голл, Тіроль, 1487 рік), 53208 (Аугсбург, 1487 рік) та 53211 (Ляйпциг, 1487 рік). Тобто найімовірнішим датуванням та локалізацією виготовлення манускрипта з колекції Інституту рукопису є 1487 рік та Німеччина.

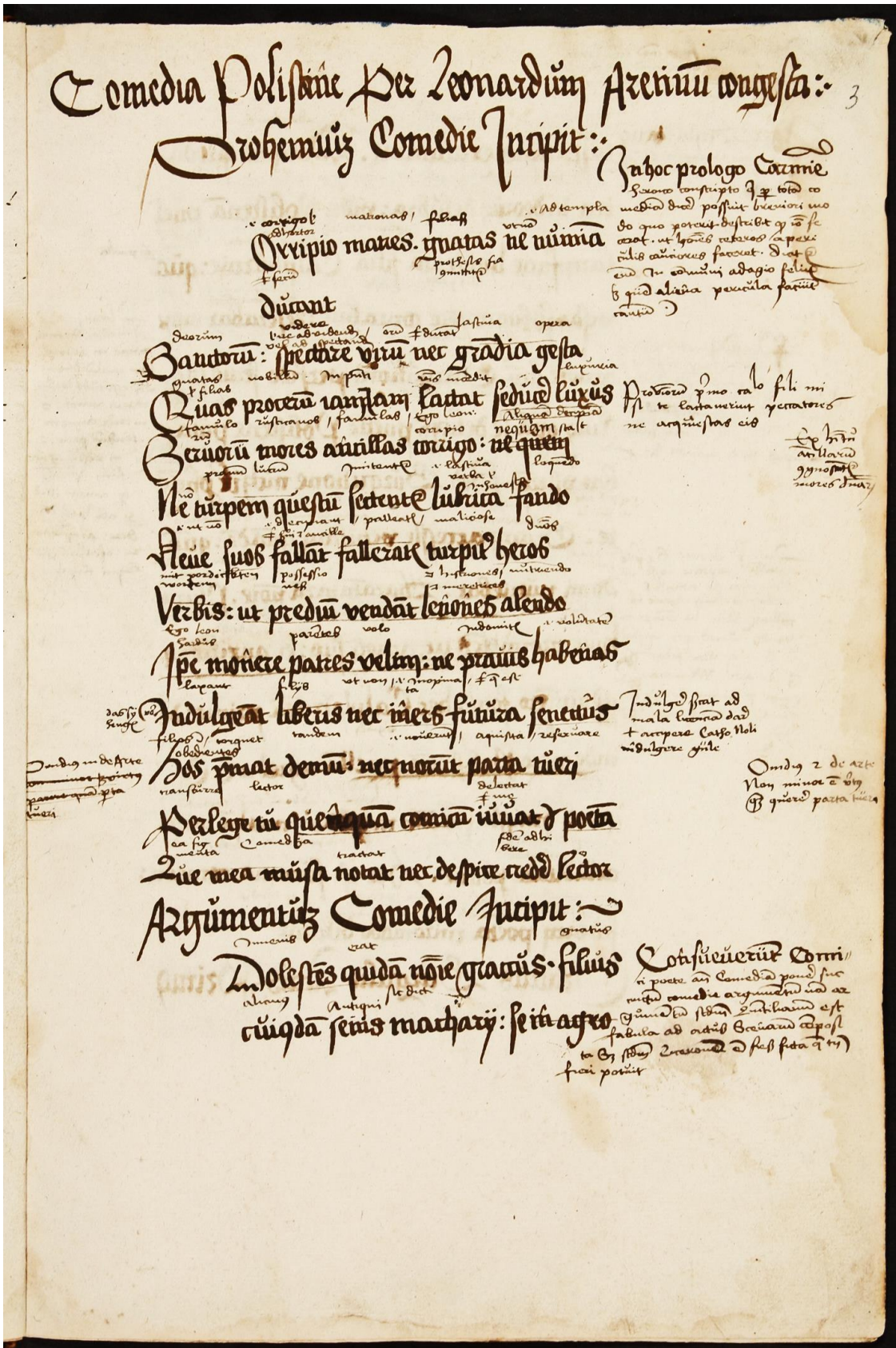
В історіографії відомі інші 34 рукописи «Полісцени» в бібліотеках Німеччини (переважна більшість), Австрії, Польщі, Великій Британії. Також інший манускрипт твору під №909 II має знаходитися в бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка. Інтерленіарні глоси тексту №4180 споріднює його з іншими німецькими та польськими версіями. Детальне порівняння цих копій та ранніх друків є напрямком подальших пошуків. Також

важливим є переклад українською мовою цього твору, що мав значну популярність у період межі середньовіччя та раннього нового часу.

Філіграні паперу форзаців (буквенно-числовий мотив «А Я 3 8») свідчить про переоправлення у ХІХ ст. В основі оправи – картон (спресований папір). Покриття – мармуровий папір коричневого, синього та червоного кольорів; корінець – коричнева тонка замшева шкіра, що заходить на 30 мм на обкладинку; кутки вільного краю також обклеєні такою ж шкірою. Через пошкодження корінця проглядається німецький «готичний» друк ХІХ ст. Прослідковується ознаки тиснення горизонтальних подвійних ліній на корінці. Зріз пофарбовано в синій колір. Загалом це збігається з періодом формування бібліотеки в родовому маєтку в Івниці бароном Максиміліаном Шодуаром, але у перспективах залишається порівняння оправи рукопису № 4180 з іншими книгами колекції. Примітно, що інший середньовічний рукопис (фонд І, № 4333) з цієї івницької книгозбірні має німецьке походження (з м. Нюрнберг). Тому купівля книг з Німеччини до цієї бібліотеки може бути у фокусі подальших кроків дослідження.

Отже, дослідження тексту, водяних знаків паперу та оправи манускрипту №4180 із зібрання Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського дало можливість провести нову атрибуцію: латинський текст «Полісцени» Леонардо делла Серрато німецького походження написаний близько 1487 року. Разом з іншими книгами з Німеччини у колекції можливо підтвердити про надходження артефакту з книгозбірні барона Шодуара (бібліотека в Івниці).

Арк. 3 з рукопису №4180 (фото – О. Охріменко, 2020)

ЛОБАЧОВА Тетяна,
здобувачка 3-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
*Науковий керівник –
к. і. н., доц. Чепіженко В. В.*

ЧУМА СВЯТОГО КАРЛА У ВЕНЕЦІЇ 1575–1577 рр.: СТРУКТУРИ, ПРАКТИКИ, РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Чума Святого Карла у Венеції 1575–1577 рр. є прикладом того, як влада намагалась врятувати місто і продовжувати економічні зв'язки. Наслідком цих дій стала епідемія чуми, що забрала 50 тис. людей, а це чверть населення усього міста. У шістнадцятому столітті Італія відносно мало страждала від чуми, і епідемія була головним чином міським явищем, що охоплювало обмежену територію. Завдані збитки були швидко усунуті завдяки наявності надлишку населення в сільській місцевості.

Наслідками епідемії чуми 1575–1577 рр. були більше 50000 трупів, які поховали на острові Лідо, а це чверть населення усього міста [3, с. 453]. Виникає питання, що сталося з усіма структурними одиницями, котрі існували до цього і чому у місті, яке винайшло карантинну систему продовжувалися спалахи епідемії, котрі призвели до таких негативних результатів?

Давайте розглянемо структурні одиниці, котрі впливали на хід подій.

Венеціанською республікою було впроваджено перший запобіжний захід проти чуми – карантин. Саме звідси він поширився на Апеннінському п-ові і далі по Європі. Запорукою вдалих карантинних заходів слугувала адміністрація республіки, яка завжди піклувалась про добробут та процвітання торговельного міста.

Мореплавання та торгівля були основою багатьох культурних зв'язків Венеції з цивілізаціями Середземномор'я та Дальнього Сходу [8, с. 7]. Але слід пам'ятати, що поширення торгівлі не тільки давало

можливість збагачуватись, але й приводило до занесення певних хвороб, як у випадку з чумою [4, с. 37].

Місто не могло відмовитися від торгівельних зв'язків, на яких будувалося благо суспільства, проте мало прийняти міри стосовно суспільного здоров'я. Таким чином, було задумано лазарет [8, с. 8].

У 1377 році ректор морського порту Рагузи (сучасний Дубровник, Хорватія) вперше ввів профілактичний карантин, відомий як «Трентіно». Він передбачав ізоляцію кораблів разом з інфікованими протягом 30 днів, який пізніше збільшили до 40 днів. Цей захід сприяв запобіганню поширенню захворювання, а також головний лікар міста рекомендував створити місце за межами міських стін для лікування хворих [7].

Утримання на 30–40 днів в ізолюваному місці визначали не тільки за станом здоров'я, а й з економічної необхідності, оскільки якість і безпеку торгової мережі необхідно захистити від Чорної Смерті. Таким чином, чума була відповідальна за створення першого «офіційного» карантину в якості правової системи, спрямованої на захист як здоров'я, так і комерційних аспектів.

Після першої епідемії влада республіки розширила карантинні заходи та надала їм структурних одиниць, поруч з якими з'являлися й адміністративні посади.

Слід зазначити, що у Венеції вже існувало два магістрата, що були відповідальні за спостереження за суспільним порядком: нічна сторожа (*Signori di notte*) та езекутори у справах богохульства (*Esecutori contro la bestemmia*) [4, с. 33]. Система венеціанських лазаретів була запроваджена *Magistrato alla Sanità* (Громадська охорона здоров'я), заснована 1486 році Венеціанською Республікою в рамках більш широкої національної і міжнародної стратегії санітарної профілактики, і вона забезпечила ідеальну модель для всіх середземноморських портів, які бажали конкурувати з Венецією [8, с. 23]. Проте, не дивлячись на намагання магістратів зупинити епідемії за допомогою карантину та лазарету, були випадки поширення хвороб (чума 1575–1577 рр.). Це було обумовлено надходженням великої

кількості населення до торгівельного та портового міста Венеції [5, с. 137].

З цього приводу у своєму трактаті «Про магістрат та управління Венеційською республікою» Гаспаро Контаріні описує роль магістрату, відповідального за здоров'я міста. Він пише, що головна їх мета - запобігти поширенню заразних хвороб у місті. Для цього вони використовували віддалені будівлі на лагуні, де хворі та ті, хто мав контакт з ними, ізолювалися на 40 днів. Якщо під час цього періоду вони не захворіли, їм дозволялося повертатися до міста. Магістрати також наглядали за тим, щоб продукти не загрожували здоров'ю мешканців і щоб у місті були необхідні умови для проживання [5, с. 136].

Таким чином, ще з XV ст. у Італії створюються органи охорони здоров'я, які у XVI ст. поширюються в усіх великих містах. Ці органи займалися різними справами безпеки міста, від надання санітарних посвідок (де вказано з заразного чи ні місця прибув подорожуючий та товари) до патентів, де вказано звідки прибули кораблі. Також органи охорони здоров'я, призначували карантин та встановлювали санітарні кордони [2].

Було встановлено засоби та процедури для побутових товарів з країн, підозрюваних у зараженні, на строк, необхідний для скорочення жакливної здатності товару передавати інфекцію [8, с. 5] але це не завжди допомагало.

Наслідками епідемії чуми 1575–1577 були тисячі спустошених будинків, а їхнє начиння було піддане інвентаризації, а потім або спалювалось, або надавалося до дезінфекції [4, с. 40].

Повертаючись до практичних заходів, а саме до уведення структурних одиниць (лазаретів та їх робітників), зазначимо, що заходи, введені в дію – ізоляція і очищення, вимагали постійного інвестування економічних ресурсів і уповільнювали торгівлю [8, с. 23].

У венеціанських лазаретах працював медичний персонал, який оплачувався за рахунок держави. Місцем для встановлення лазарету було обрано один з островів Венеціанської лагуни, а саме Santa Maria di Nazareth, що носив назву попереднього монастиря. [8, с. 22].

Усі венеціанці – від капітанів кораблів до моряків та самих жителів міста – були втягнуті в боротьбу з інфекцією, і магістрат їх зобов'язав, якнайшвидше збирати і повідомити будь-яку інформацію, яка б могла привести до того, що всі випадки чуми у місті і на борту кораблів були швидко ізолювані [4, с. 39].

Виокремлюється сертифікація кораблів для запобігання поширення епідемій. Так у XVI столітті карантинна система була розширена за рахунок введення векселів здоров'я, за яким останній порт, що відвідав корабель мав бути без хвороб. Наявність чистого векселя, з візою консула країни прибуття, давало кораблю право рухатись далі та використовувати порти без карантину [6].

Після вирішення бюрократичних формальностей товари та люди направлялися до лазаретів залежно від рівня ризику. Lazzaretto Vecchio міг вмістити 6130 тюків товарів, розділених на зони та 78 кімнат. Lazzaretto Nuovo мав ще більшу потужність і міг розмістити багато товарів та пасажирів [8, с. 32]. Під час карантину торговці намагалися підкупити охорону для швидкого вивезення товарів, що спонукало магістрат ввести покарання для запобігання підкупів.

Репрезентації зміни у поведінці населення були обумовлені знищенням моральних рамок, це призводило спочатку до занепаду, а потім до переродження міста. Коли чума 1577 відпустила Венецію, то це було вже інше місто з новими людьми. Відбулася повна демографічна зміна [3, с. 455].

Під час епідемій знижувалася народжуваність, але збільшувалася кількість шлюбів. Це призводило до збільшення народжуваності в наступні роки, що відбувалося особливо після епідемій бубонної чуми.

У містах спостерігалася нерівномірність складу за віком: у віці 10-14 років переважали чоловіки, а від 15 до 25 років – жінки. Це пов'язано з міграцією молодих жінок із села до міста, де вони займали посади домашніх служниць.

У другій половині XVI ст. та в XVII ст. не відбувається суттєвого зросту населення. Це був період стагнації [1, с. 421]. У той час позитивні демографічні зрушення не призвели до помітного прогресу серед соціальних та економічних відносин. Загалом відновлення

населення після стагнації відбувалося за рахунок новоприбулих (у тому числі з селищ), так торгівля сприяла збільшенню населення. Завдані збитки були швидко усунуті завдяки наявності надлишку населення в сільській місцевості.

Таким чином, чума 1575–1577 р. була локальною, що є характерним для епідемій у шістнадцятому столітті. Формуючи практики по запобіганню поширення епідемії серед торгового міста магістрати вводили нові перевірки кораблів, такими були векселі та корабельні журнали, що мали свідчити чи знаходились хворі на кораблі, або чи відвідував корабель місто у якому був карантин. Коли питання з документацією були врегульовані подорожуючі мусили перебувати у карантині, після цього команді давали право зійти у місто. Лазарети у свою чергу мали обслуговуючий персонал та фінансувалися за рахунок держави. Паралельно з цим виокремлюються структури магістрату, які займалися виключно охороною здоров'я. Наявність запобіжних практик і структур у вигляді лазарету та магістратів зменшували ризик поширення епідемій, проте це не завжди допомагало. Були спроби торговців покинути карантин раніше терміну, що на нашу думку призводило до потрапляння хвороби у місто.

Список джерел та літератури

1. Alfani G. Plague in seventeenth-century Europe and the decline of Italy: an epidemiological hypothesis // *European Review of Economic History*, Volume 14, Issue 4, November 2013. P. 408 – 430.
2. Vacci M. L. Population and nutrition: An essay on European demographic history. Cambridge [England] : Cambridge University Press, 1990. 149 p.
3. Braudel F. The Mediterranean and the Mediterranean world in the age of Philip II. Berkeley, California : University of California Press, 1995. 1375 p.
4. Cacciavillani I. La sanità pubblica nell'ordinamento veneziano / presentazione Mariano Carraro. ARPAV, 2010. 164 p.
5. Contarini Gasparo Republic of Venice: De Magistratibus et Republica Venetorum / A. Murphy et al. University of Toronto Press, 2022.

6. Gensini G. F. The concept of quarantine in history: from plague to SARS // *Journal of Infection*. 2004. No. 49. P. 257–261.
7. Stuard S.M. *A state of Deference: Ragusa // Dubrovnik in the Medieval Centuries*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992. 288 p.
8. *Venice and the mediterranean lazarettos / by Nelli-Elena Vanzan Marchini*. Venice: Biblioteca Nazionale Marciana: Edizioni Della Laguna, 2004. 71 p.

БОЙКО Сусанна,
здобувачка I курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Чепіженко В. В.

ЧАКЛУНСТВО МОВОЮ МИСЛИВЦІВ НА ВІДЬОМ: АНАЛІЗ ТРАКТАТІВ МЕТЬЮ ГОПКІНСА ТА ДЖОНА СТЕРНА

В роботі розглядатимуться праці англійських мисливців на відьом Джона Стерна та Метью Гопкінса, що діяли в часи Англійської революції переважно в східних графствах Англії. Вивчатиметься практична складова ідей, що декларуються авторами трактатів.

Проблематика, що пов'язана з історією Англійської революції, є популярною в світовій історіографії та представлена в дослідженнях українських вчених. Відомо, що події революції мали відгомін на різних рівнях суспільного життя й стали контекстом багатьох окремих сюжетів, зокрема, історії відьомства, що майже не розробляється вітчизняними вченими. Представлена робота є спробою аналізу думок, що офіційно декларувалися Метью Гопкінсом та Джоном Стерном – людьми, що за власної ініціативи та, як правило, за запрошенням місцевої влади, у 1645–1647 рр. шукали відьом, переважно в східних графствах Англії. Обидва мисливці знаходили ймовірних відьом, перевіряли їх, домагалися отримання зізнань та сприяли тому, аби місцева влада мала відповідні підстави для висування офіційного звинувачення [3]. Критика, що лунала на адресу самопроголошених авторитетів, стала підставою для публікації ними трактатів – «Викриття відьом» («The Discovery of Witches», М. Гопкінс, 1647) [5] та «Конфірмація та викриття відьомства» (A Confirmation and Discovery of Witchcraft, Дж. Стерн, 1648) [9]. Важливо, що ці роботи були написані по завершенню авторами активної участі в пошуку відьом [3]. Ці тексти, що є об'єктами представленого дослідження,

містять погляд на чаклунство з боку практиків боротьби із адептами Диявола (які перші, принаймні, намагалися транслювати офіційно). Відповідно, метою представленої роботи було прослідкувати в теоретичних даних відгомін практики, яку обидва вважали найбільш ефективним методом у своїх справах.

Фамільяри, як відомо, були важливою складовою англійських, шотландських та ірландських матеріалів [2]. Спеціаліст з історії англійського відьомства Джим Шарп (James Sharpe) зауважує невловимість походження концепції фамільярів, проте збереженість її аж до ХХ ст. та наявність відповідних відгомонів у наш час [8, с. 349]. Відповідно, в трактатах М. Гопкінса й Дж. Стерна було б дивно не зустріти тезу про необхідність пошуків на тілі відьми слідів, що залишилися від годування нею своїх демонічних домашніх тварин. Про фамільяра М. Гопкінс, серед іншого, зауважує: «Він не шукає їхньої крові, ніби він не міг би прожити без цієї їжі, але він часто відновлює їх і отримує це, тим більше, щоб посилити прокляття відьом і нагадати їй про її Угоду...» («He seeks not their bloud, as if he could not subsist without that nourishment, but he often repairs to them, and gets it, the more to aggravate the Witches damnation, and to put her in mind of her Covenant...») [5]. Окрему увагу в обох текстах приділено диференційованому аналізу недоліків людського тіла з акцентом на відмінності «міток Диявола», з яких і годуються фамільяри, від результатів природних хвороб. Не намагаючись спіймати «невловиму» за виразом Дж. Шарпа генезу концепції фамільярів, далі спробуємо показати її практичну зручність, зокрема, для авторів обраних текстів.

В наукових працях з історії ранньомодерного відьомства знаходимо спостереження дослідників щодо акумуляції сюжетів реального життя людей в конструкт уявлень про земних слуг Сатани (угода з Дияволом як «перевернута» аналогія домовленості із нареченим, отруєння відьмою людей – вигодовування матір'ю дітей, шабаш – загальносільське свято тощо) [6, с. 211–215; 7; 1, с. 142–143]. Відповідно, сюжет із фамільярами представляється викривленою аналогією до нормальної життєвої ситуації, коли мати годує свою дитину. Крім того, фамільяри можуть виступати прикладом

теоретичного конструкту, створеного у відповідь на практичні потреби. В Англії зазначеного періоду суди над відьмами проводились світськими установами, що апелювали до відповідних державних постанов. Ймовірно, це створювало вимогу пошуку практичних аргументів щодо злочинності відьми. М. Гопкінс та Дж. Стерн стверджували, що злочин чаклунів полягає не в конкретних фактах шкоди (яку, насправді, відьма лише думає, що наносить), а в сутності її статусу [5; 9 с. 48]. Така теза, звичайно, не є новаторською, адже чинне на той момент англійське законодавство (Біль 1604 р.) закріпило покарання смертю і за контакти з фамільярами, і за використання їхніх послуг [8, с. 348]. Таким чином, фамільяри могли бути зв'язуючою ланкою між фізично невидимим та відчутним, отже, практичним доказом духовного відступництва відьми. Фамільяри шкодять людям (так думає відьма) й їхнє існування підтверджується мітками на тілі чаклуна, що можуть побачити оточуючі – і це, на думку М. Гопкінса та Дж. Стерна, чи не найважливіший маркер відьомства [5; 9 с. 48].

Далі виокремимо ще декілька тез з праць Дж. Стерна та М. Гопкінса, що, на нашу думку, мали для них в першу чергу практичне значення:

1) досвід – це «найвірніший і найбезпечніший спосіб судити» («the surest and safest way to judge») [5]. Здається логічним, що обидва автора розуміють, що авторитет їхніх суджень може базуватись лише на підставі емпіричного досвіду, який в них дійсно був.

2) чаклунство більш поширено в країнах, де не проповідується Євангеліє. Поряд з цим, Сатана настільки вправно вводить в оману людей, що тепер відьми зустрічаються навіть частіше, ніж раніше [9, с.56]. Обидві тези наявні в трактаті Дж. Стерна й узгоджуються із прагненням автора пояснити місце християнства в проблематиці відьомства та сконструювати пояснення, за яким наявність чаклунів в християнських країнах не ставить під сумнів попереднє твердження.

3) Диявол чекає на готовність потенційної відьми підкоритися йому. До цього її може підвести низка обставин – жага багатства та страх жити в злиднях, погана компанія та/або батьки, бажання помститися тощо [9, с. 20, с. 26, с. 29]. В процесі пошуку відьми можна

було спиратися на такі ознаки й, крім того, асоціація їх із перспективою демонічної угоди обумовлювала відповідне забарвлення.

В дослідженні, що присвячено трансформації на півночі Італії живого аграрного культу в чаклунство, Карло Гінзбург пише: «Там, де ми могли б очікувати зустріти особистість у її (ймовірній) позаісторичній безпосередності, замість цього ми знаходимо силу традицій громади, надії та потреби, пов'язані з життям суспільства». («Where we might have expected to encounter the individual in his (presumed) non-historic immediacy, we find instead the force of the community's traditions, the hopes and needs tied to the life of society») [4, с. 61]. На завершення спробуємо визначити, чи може ця цитата за аналогією бути застосована щодо авторів обраних текстів. Обидва трактати містять тезу про те, що важка робота М. Гопкінса та Дж. Стерна велась заради усього суспільства. Тим не менше, автор окремої праці, присвяченої діяльності М. Гопкінса та Дж. Стерна, Малкольм Гескілл (Malcolm Gaskill) акцентує увагу на тому, що обидва автора написали свої трактати у відповідь на осуд, що лунав на їхню адресу. Дослідник вважає, що Стерн та Гопкінс, ймовірно, були щирими в своїх вірі в злочинність тих, на кого «полювали», поряд з цим, таке самовиправдання, за висновком дослідника, базувалося на брехні [3]. Відповідно, на нашу думку, їхні трактати транслюють «потребу, пов'язану із життям суспільства». Поряд з цим, контекст написання текстів вказує ще й на індивідуальні потреби авторів – виправдати себе в очах суспільства й захистити власні ідеали й методи. Навряд чи намагання відокремити прагнення до індивідуального благополуччя від прагнення посприяти колективному добробуту мають сенс. Скоріш, слід констатувати дифузю обох компонентів, що відповідно до культурного контексту уявляється цілком органічною.

Апелюючи до поставленої мети зробимо висновок, що обрані праці аж ніяк не містять міркування як самоціль. Починаючи від визначення ролі та специфіки слідів на тілі відьми, з яких вона годує своїх домашніх демонів і завершуючи намаганням довести

правильність та законність здійсненого авторами, бачимо, перш за все, відповідь практиків, спрямовану в прикладну площину.

Список джерел та літератури

1. Durrant J.-B. *Witchcraft, Gender and Society in Early Modern Germany*. Leiden and Boston: Brill, 2007. 288 p.
2. *Familiars: Historical Dictionary of Witchcraft* / ed. by J. Durrant and M.-D. Bailey. Second edition. Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press, 2012. p. 75.
3. Gaskill M. *Witchfinders: A Seventeenth-Century English Tragedy*. Cambridge and London: Harvard University Press, 2007. 384 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1ALK1tXft5FBxatgZ6Nwykx_7TWC8CRTK/view?usp=drive_link (дата звернення: 10.03.2024).
4. Ginzburg C. *The night battles: Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries*. Vol. 4. London: Routledge, 2011. 209 p.
5. Hopkins M. *The Discovery of Witches*. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/14015/pg14015-images.html> (дата звернення: 10.03.2024).
6. Roper L. *Oedipus and the Devil: Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*. London and New York: Routledge, 2005. 258 p.
7. Roper L. *Witch Craze: Terror and Fantasy in Baroque Germany*. New Haven and London: Yale University Press, 2004. 376 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TWo1NDPWifuFjtxrFvSsujB2Q80MpnZy/view?usp=sharing> (дата звернення: 09.03.2023).
8. Sharpe J. *Familiars: Encyclopedia of witchcraft: the western tradition* / ed. by R.-M. Golden. Vol. 1, A–D. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006. P. 347-349.
9. Sterne J. *A confirmation and discovery of witchcraft containing these severall particulars: that there are witches ... together with the confessions of many of ...* URL: <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A61373.0001.001?rgn=main;view=fulltext> (дата звернення: 10.03.2024).

Розділ 3 СХОДОЗНАВСТВО

ІВАНОВ Іван,
здобувач III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради.
Науковий керівник –
к. і. н. Руднік Д. Г.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЯПОНІЇ НА ПОЧАТКУ НОВОГО ЧАСУ

Розглядається процес децентралізації Японії на початку Нового часу та перехід до «епохи воюючих провінцій». Становлення кланової системи та поділ всього населення на категорії зробили значний внесок у формування особливого японського державного устрою, заснованого на самурайсько-феодальній верстві.

Смерть восьмого шьогуну Ашікага Йошіміцу з роду Муроматі у 1408 р. та тривала війна Онін (1467–1477 рр.) призвела до феодальної роздробленості в Японії. У результаті було зруйновано систему букуфу, яка діяла ще з часів клану Мінамото (1192 р.). Формальним лідером країни залишався імператор, якого вважали нащадком богині Аматерасу, а номінальним носієм політичної, економічної та судової влади був шьогун та його ставка [3, с. 29; 5, с. 63; 6, р. 18]. Проте, з плином часу, владу в провінціях поступово отримували місцеві феодалі – даймьо. Почалася тривала 100-літня доба політичної нестабільності, міжусобних чвар та війн, яка отримала назву Сенгоку-Джідай (1467–1573 рр.), або «доба воюючих провінцій». У цей час відбувалося зміцнення незалежності окремих провінцій та кланів у боротьбі за панування над всією країною. Помітну роль у цей період зіграло відкриття Японії європейцями і подальше проникнення торговців та місіонерів. Це позначалося на її внутрішньому,

зовнішньополітичному та економічному становищі. Так Японія увійшла у ранній Новий час.

Географічно Японія представляла собою агломерацію з трьох островів: Хоншю, Кюшю й Шікоку, на яких проживала більша частина населення. Адміністративно країна поділялася на провінції (куни), вони, у свою чергу, – на округи (гун), в середні яких існували волості (го). Традиційними головами провінцій були (шюго), проте, під час Сенгоку їх змінили очільники великих родинних кланів даймьо та вищого чину серед буші (військовий стан) самураїв. На середину XVI ст. найбільші землі контролювали глави самурайських сімей: Шімадзу, Амаго, Морі, Отото і Міюші на заході країни, а також Такеда, Ходже, Імагагава і Уесуге – на сході. Кілька десятків родин управляли меншими територіями, включно з округами і провінціями, їм підпорядковувалися місцеві правителі, які володіли однією або двома волостями [4, с. 74]. Не давлечись на феодальну роздробленість, у країні все ж зберігалася столиця в Кіото, проте її вплив не виходив за межі столичної округи. Кіото залишалося резиденцією шьогунату, тому відвідування міста різноманітними феодалами було їх церемоніальним обов'язком та вважалося виявом пошани.

Окрім Кіото значення мали Осака і Нагоя, що були промисло-виробничими центрами; серед інших великих міст виділялися Камакура, Одавара, Гіфу, Фукушіма, Токушіма, Кагошіма, Моріока, Ямагата та інші [1, с. 54]. Водночас, під впливом політичної нестабільності погіршився економічний стан селянства через збільшення податків та заборгованості. Це призвело до великих селянських заворушень, які тривали з другої половини XV до третини XVII ст. Іноді такі повстання охоплювали цілі провінції, як, наприклад, повстання в Ямашіро, але через свою неорганізованість швидко придушувалися місцевою або центральною владою. Відмітимо ще одну особливість досліджуваного періоду – посилення буддійських общин (наприклад, секта «Ікко»), настоятелі яких фактично стали конкурентами даймьо у протистоянні за владу в середні провінцій. Свої храми вони перетворили на укріплені фортеці, а ченців – на воїнів [1, с. 54; 4, с. 75].

У 1543 р. в Японію прибувають перші європейці-португальці, які висадилися на стрів Танегашима. Вони поділилися з японцями різноманітними товарами, в тому числі й новітнім європейським порохом озброєнням (мушкет-аркебуза). Японці швидко оцінили можливості використання цієї зброї, фактично володіння якою могло поставити крапку у будь-якому конфлікті між ворогуючим феодалами. Японія стала важливим пунктом європейської зовнішньої торгівлі. У слід за португальцями до країни прибували іспанські, голландські та англійські судноплавці. Разом з тим почався й культурний обмін. Новоприбулі католицькі місіонери почали навертати японців у християнську віру. Одним з перших відомих нам місіонерів був єзуїт Франциска Ксав'єр, який в 1549 р. заснував у місті Кагошима резиденцію ордену. Рух набрав настільки масового характеру, що деякі даймьо острова Кюсю прийняли християнство та навіть змусили своїх підданих зробити теж саме [2, с. 100–101]. Ми вважаємо, що їхня відданість новій вірі є доволі сумнівною, адже прийняття християнства покращувало відносини з європейцями для отримання різноманітних товарів, а особливо зброї.

Японське суспільство завжди було значною мірою регламентоване. Колективізм став основою виживання в Японії, швидко ставши провідною соціальною моделлю, в основі якої був клан. Клан в японському розумінні не обов'язково має ототожнюватися з певним родом, хоч й кланові стосунки базувалися спочатку на родинних зв'язках, проте, в клан могла вступити й некровна клану людина, за певні заслуги чи зі згоди голови клану. У середині клану панувала складна система взаємних зобов'язань з чіткою ієрархією. Окрім кланів існували й інші форми суспільної консолідації – «бацу». Вони передбачали систему відносин, яка була дещо ширшою за поняття клану – своєрідна фракція, яка базувалася на спільних цінностях [5, с. 65]. Мета та добробут клану вважалися вищою за особисті інтереси та прагнення окремого індивіда, найбільшим злочином було осоромлення честі клану, що вело до повної соціальної ізоляції людини.

На початку XVI ст. на вершині суспільної піраміди формально залишався імператор, який був духовним лідером країни. Шьогун, як вже вказувалося вище, фактично не мав реального впливу. Нижче стояла нечисельна верства аристократії, яка майже не покидала меж Кіото, перебуваючи при дворі. Реальною вищою верствою суспільства були феодалі-даймьо, які прийшли на заміну попереднім володарям-шюго. Якщо шюго лише наглядали за землями, довіреними їм імператором, то даймьо, у наслідок феодального дроблення, фактично стали одноосібними правителями. Даймьо поєднували адміністративні і військові обов'язки, керуючи своїми наділами, які швидко стали спадковими [7, s. 197]. Нижче даймьо розташовувалися буші, тобто самурайство. Вони поділялися на нижчу та вищу верству. До нижчої верстви належали звичайні воїни-дружинники, які несли службу в свого феодала за натуральну платню, не маючи власної землі. Ці нижчі буші об'єднувалися в бушідани (загони самураїв), на чолі яких стояли вже самураї-командири, які виконували волю даймьо. Часто даймьо ставали голови великих самурайських родів, через що межі між цими двома класами були досить розмитими [5, с. 66].

Більшість японського соціуму становили селяни або хакушьо, але вони перебували у підконтрольному становищі, працювали, як правило, на землях свого феодала або общини. Селяни поділялися на заможніших мйошю, які мали власний земельний наділ та були орендодавцями в общині. Гінін підпорядковувалися мйошю та не мали власного наділу, тому працювали на землях мйошю, й фактично були кріпосними. Нижче селян були тільки торговці та лихварі. Духівництво було окремим замкненим станом, до якого часто тікало зубожіле селянство. Окремо стояли «ета» – стан спадкових ізгоїв, вони виконували так звану «брудну роботу», що була пов'язана з мерцями чи поміями. Інша частина людей, яка опинилася поза соціумом, були хеніни, які зневажалися в суспільстві за певні провини чи злочини [6, р. 128–130]. Однак, варто зазначити, що, попри існування соціальної ієрархії, саме в період Сенгоку, традиційна, майже кастова, форма суспільства стала більш гнучкою. Так, селяни масово почали брати до рук зброю задля захисту своїх наділів, ставали воїнами-буші, а воїни-

роніни (які не мали феодала) часто ставали ремісниками або займалися землеробством. Воїни перетворювалися на феодалів, а феодали на воїнів, монахи теж не стояли осторонь та не боялися показати свої політичні амбіції. Таке явище описувалося словом «гекокуджьо» – «низи перемагають верхи». Тому, розглядаючи соціальну ієрархію цього періоду, не можна визначити чіткі межі між верствами, проте, все ж таки вони були [4, с. 75].

Таким чином, історія Японії у ранній Новий час тісно пов'язана з періодом феодалної роздробленості та посиленням відцентрових тенденцій серед даймьо. При збереженні символічної влади імператора та шьогуна соціальне та економічне життя зосереджувалося в окремих провінціях. Наступний історичний етап розвитку Японії буде супроводжуватися військовою боротьбою за об'єднання країни під однією рукою Оди Нобунаги, Тоетомі Хідейоші та Токугава Ієясу у кінці XVI – на початку XVII ст.

Список джерел та літератури

1. Позднеев Д. Япония. 1925. 350 с.
2. Пронь С. В. Історія християнства в Японії (1549–1873 рр.: per impossible // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського. 2014. Вип. 3.38. С. 100–103.
3. Рубель В. А. Походження військово-самурайської державності у традиційній Японії (середина I тис. до н. е. – XIV ст. н. е.) : автореф. дис. ... д-р іст. наук : 07.00.02. Київ, 1999. 42 с.
4. Солодкова К. П. Японія періоду Сенгоку Джідай: особливості політичного, соціального та економічного розвитку // Гілея : наук. вісн. 2019. Вип. 143. С. 74–76.
5. Столар Т. Кланові коріння японського соціуму // Східний світ. 2002. № 2. С. 65–70.
6. Deal W. E. Handbook to Life in Medieval and Modern Japan. Oxford : Oxford University Press, 2007. 415 p.
7. Reischauer E. O., Craig A. M. Dejiny Japonska. Praha : Nakl. Lidove noviny, 2000. 441 s.

ЧОБАР Олександр,
здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.
Науковий керівник –
д. ф. н., проф. Добролюбська Ю. А.

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ САМОІЗОЛЯЦІЇ ЯПОНІЇ У XVII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Японія за весь час свого існування стикалась із політикою самоізоляції декілька разів, яка проводилась на різних етапах формування державності Японії, її культурних цінностей та формування суспільства. Основним завданням такої політики вбачали шлях до консервації порядків у суспільному та культурному житті країни, які вже склались та недопускання іноземного втручання в зовнішню та внутрішню політику держави. Основною метою тез є з'ясування причини введення політики самоізоляції Японії під загально визначеною назвою «сакоку», а також проаналізувати наслідки ізоляції Японії.

Політика самоізоляції Японії увійшла в історію країни під назвою «сакоку», що із японської мови перекладається, як «країна в ланцюгах». Основна суть терміну означає певний політичний курс держави, що був направлений на розірвання будь-яких зв'язків із зовнішнім світом та самоізоляцію Японії від контактів з іноземними країнами [1].

Політика «сакоку» проводилась під керівництвом сьогунату Токугава в XVII – першій половині XIX століття. А основною метою політики влада вбачала зміцнення влади сьогунату, а також повна ліквідація впливів інших країн та процесів, які були в тих країнах. Насамперед влада Японії намагалась ліквідувати поширення християнства в країні, а також знищити всі впливи інших країн, в тому числі і монополізацію міжнародної торгівлі. Саме в таких впливах сьогунат вбачав небезпеку своїй владі.

Самі накази, які приймала влада сьогунату, називали «ізоляціоністськими» та поширювались на всі спектри політичного, економічного та соціального життя країни.

Якщо ж говорити про конкретні причини самоізоляційної політики, то спочатку треба зупинитися на найголовніших.

Однією із перших причин введення такої політики було намагання сьогунату зберегти політичну стабільність. Оскільки в період політики «сакоку», держава переживала епоху, суть якої полягало в політичному розділенні та численних конфліктів між феодалними володарями. Тому обмеження від іноземних впливів на життя країни, дозволило б уряду утримати контроль над імперією та зберегти внутрішню стабільність [2, с. 76].

Захист від впливу інших країн теж було однією із визначальних причин самоізоляції країни. Сама мета «сакоку» передбачала уникнути іноземного впливу, особливо від європейських країн та християнських місіонерів. Так, наприклад, християнські священники не лише проповідували вчення та догмати католицької церкви, а й поступово почали втручатись у внутрішні державні справи країни, що сильно руйнувало стабільність та владу сьогунату Токугава. Самі християнські місіонери заявляли в своїх документах, що станом на 1601 рік у християнство було навернено близько 30 000 японців [1]. До того ж, крім християнства європейці внесли багато корисного, зокрема поширювали знання географії, астрономії, військової справи саме провідних армій європейських держав. Все це ретельно вивчали японці, дізнаючись багато нового про західноєвропейський світ.

Дуже швидко певні можновладці стали використовувати проповіді католицьких священників з метою підірвати дух своїх підданих та використати їх у своїх цілях, а саме поширення заснування в Японії власних факторій купців. В той же час представники сьогунату Токугава розуміли, що європейці не обмежаться лише торгівлею в Японії, а в скорішому часі перейдуть до захоплення країни. Саме тому запровадження політики самоізоляції Японії вважалась єдиним правильним шляхом для влади країни, а саме для сьогунату Токугава.

Також важливою причиною введення політики «сакоку» було намагання влади зберегти національний та культурний ідентит. Саме обмежуючи зовнішній вплив, це допомогло зберегти традиційну японську мову, культуру, релігію. При цьому уряд сьогунату обмежував іноземну торгівлю та контакти. Все це було для того, аби зберегти унікальність японської цивілізації.

Особливо «крапкою неповернення» стало повстання католицьких селян в 1637-1638 роках на півострові Симабара. Повстання було придушено, але з величезними труднощами та значними втратами. Саме після цього повстання всі можливі контакти із зовнішнім світом були перервані [2, с. 77].

Після цих подій було видано три укази із певними проміжками часу у 1633, 1636 та 1639 роках. Всі ці укази говорили про закриття Японії та лише агітували до політики «сакоку».

Згідно із указами було заборонено не лише в'їзд на територію Японії іноземцям, але й виїзд японців за межі країни. Ці укази поклали початок суворій самоізоляції Японії.

Хоча варто зазначити, що певні зв'язки із зовнішнім світом продовжували існувати. Так, наприклад, протягом 1641 року продовжувала відбуватись обмежена торгівля з Голландією та Китаєм, однак була дозволена вона лише на території Нагасакі [2, с. 78–79].

Варто зазначити, що політика «сакоку» допомогла Японії залишитись самодостатньою в економічному сенсі, бути незалежною від зовнішніх впливів, при цьому використовуючи та розвиваючи власні технології та власний потенціал. Однак, Японія перетворилась в ізольований острів, хоча розвивалася економічно та духовно.

Серед основних наслідків політики самоізоляції можна зазначити наступні.

По-перше, завдяки політиці «сакоку» відбулось збереження традиційної японської культури, мови, традицій. Так як ізольованість від світу зумовило відсутність зовнішнього впливу на традиційно-культурне життя країни.

По-друге, економічні обмеження призвели до обмеження в економічному та технічному розвитку країни, так як торгівля із

іншими країнами не здійснювалась, або здійснювалась лише обмежено.

По-третє, ізоляція від зовнішнього світу призвела до відсутності доступу до нових ідей, які з'являлись в інших країнах та обмежило потенціал розвитку Японії.

По-четверте, політика «сакоку» призвела до обмеження комунікації з іншими народами, та зупинила обмін ідеями з іншими культурами, зупинився розвиток саме інтелектуальної сфери японців [3, р. 111].

І нарешті, по-п'яте, забезпечила певну політичну стабільність в Японії, так як політика самоізоляції обмежила зовнішні втручання у внутрішні проблеми країни інших країн та їх урядів.

Загалом політика самоізоляції Японії у XVII – першій половині XIX століття була спричинена низкою економічних, політичних, соціальних та культурних чинників. Цей напрямок, який був спланований сьогунатом, дозволив забезпечити стабільність країни та допоміг зберегти унікальність національного та культурного ідентитету на протязі великого періоду історії Японії [3, р. 113–115].

Отже, варто зазначати, що хоч політика самоізоляції розглядалась сьогунатом, як політика, що допоможе країні захиститись від колоніальних зазіхань європейських країн, вона відіграла негативну роль, так як сприяла розвитку та затвердження застійних форм феодалізму, чинила гальмівний процес на економічне життя країни. Японія перетворилась на державу, яка сильно відставала від провідних європейських держав та США. Народ Японії опинився у відірваному стані від культурного життя та економічно-технічних здобутків інших країн.

В період із 1641–1853 рр. Японія переживала велику відсталість в економічному, культурному та технічному житті у порівнянні з іншими країнами Європи та США.

Список джерел та літератури

1. Збірник документів з нової історії країн Азії та Африки: Навчально-методичний посібник / Упорядники: О. Ковальков, В. Філоретов. Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії “Авангард” 2012. 344 с.
2. Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ : «Аквілон-Прес», 1997. 256 с.
3. Fenollosa E. Epochs of Chinese and Japanese Art. Vol. 2. New York : Frederick A. Stokes Company Publishers, 1912. P. 110-120.

КРИКУН Вікторія,
здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.
Науковий керівник –
д. ф. н., проф. Добролюбська Ю. А.

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОБУТОВИЙ УСТРІЙ ОСМАНІВ

Висвітлюється суспільний та приватний життєвий порядок в Османській імперії у XVI–XVII століттях. Авторка аналізує патріархальну родинну модель, де головою був найстарший чоловік, і вказує на різницю між ідеалізованою патріархією та реальними сімейними структурами. Розглядається також питання шлюбів, спадкування майна, роль жінок у суспільстві та їхня участь у господарському та культурному житті. Незважаючи на патріархальність, жінкам в Османській імперії було дозволено більше можливостей для самореалізації, і вони активно брали участь у господарському житті.

Османська імперія була багатонаціональною державою, де перепліталися різні культури та традиції. Проте османи як панівна верства наклали свій відбиток на устрій суспільного та приватного життя [1]. У цій розвідці на основі останніх наукових досліджень проаналізовано традиційний побутовий устрій османів у XVI–XVII ст.

Традиційно вважається, що основою суспільства в Османській імперії вважалася патріархальна родина. Главою великої родини був найстарший чоловік. Йому підкорялися всі інші члени, включно з його синами та онуками з їхніми дружинами [3, р. 34–43]. Проте конкретні дослідження сімейної структури османів вказують на те, що на практиці сім'ї були невеликими – в середньому 2 дитини [6, р. 240]. У статті Сельми Ак'язічі Езкоджак «Переосмислення публічного і приватного» зазначено, що «чоловіки були відповідальні за сферу публічного життя, тоді як жінки повинні були залишатися вдома» [2]. Роль жінки визначалася переважно сімейними обов'язками. Вона

займалася вихованням дітей, приготуванням їжі, доглядом за будинком.

Згідно з мусульманськими традиціями, місце жінки було радше в приватному, а не публічному просторі. «Гарна дружина, за османськими уявленнями, повинна була бути скромною, працьовитою і лагідною, цілком присвяченою чоловікові та дітям» [5]. Шлюби зазвичай укладали за домовленістю батьків. Багатоженство дозволялося законом, але на практиці траплялося рідко – не більше ніж у 5–10 % чоловіків [6, р. 232]. Розлучення ініціював переважно чоловік.

На відміну від патріархальної моделі, майно в османських сім'ях належало окремим членам, а не родині загалом. Земельна власність передавалася у спадок винятково по чоловічій лінії [4, р. 343]. Однак інше майно (будинки, крамниці, гроші тощо) ділилося між усіма спадкоємцями, включно з жінками, згідно з мусульманським правом [6, р. 232].

Жінки в Османській імперії мали досить високий соціально-економічний статус порівняно з іншими мусульманськими країнами. Вони вільно з'являлися в суді, захищали свої інтереси, володіли нерухомістю, брали участь у купівлі-продажу майна [6, р. 232–233]. Понад 40 % угод з нерухомістю в XVII ст. у Бурсі здійснювали жінки [6, р. 233]. Чимало жінок займалися торгівлею, ремеслами, виробництвом текстилю. Близько 16 % дорослого жіночого населення Бурси були залучені до виробничої діяльності [6, р. 237]. Жінки також надавали гроші в борг, в тому числі чоловікам, інвестували в комерційні підприємства [6, р. 234–235].

Освіта в Османській імперії перебувала під сильним впливом ісламу. Школи (медресе) існували виключно при великих мечетях і готували переважно чоловіків – мусульманських богословів та суддів. Навчальна програма була суворо релігійною, в ній домінувало вивчення Корану, основ віри та мусульманського права. Інші предмети, такі як література чи мистецтво, мали другорядне значення [1].

Жінки мали дуже обмежений доступ до освіти. Лише заможні міські жінки інколи навчалися грамоти вдома. Сільські та бідні міські

жінки залишалися майже повністю неграмотними. Це пояснювалося як релігійними установками на те, що жінка повинна займатися лише домогосподарством, так і практичними міркуваннями – адже навіть багаті родини не бачили сенсу вкладати кошти в освіту доньок, які все одно не зможуть реалізувати її поза домом.

У культурному житті Османської імперії домінувала поезія на теми кохання та життєвих радощів. Окрім ліричних віршів, були популярними також сатиричні твори та поеми на історичну тематику. Розвивалося зодчество, декоративно-ужиткове мистецтво. Проте обмеження на зображення людей спричинили переважання орнаментальних мотивів [1].

Османське місто мало чіткий поділ на «чоловічі» та «жіночі» зони. Як зазначає Алан Михайл у статті «Гендер, міський простір та османська кав'ярня»: «Жіночі місця – це переважно домашнє середовище..., чоловіки зазвичай займали всі інші частини міста» [7]. Публічні місця, такі як базари, мечеті, лазні, караван-сараї були переважно чоловічими. Винятками були лише жіночі лазні та окремі закриті зони на базарах. Жінки були присутні на вулицях у виняткових випадках – здійснюючи покупки, відвідуючи родичів або цвинтарі. В іншому жіночє життє зосереджувалося вдома [5, 8].

Одним з небагатьох громадських місць, які відвідували як чоловіки, так і жінки (хоча й переважно чоловіки) були кав'ярні. Вони були надзвичайно популярними серед османського населення. У кав'ярні можна було відпочити, випити кави, поспілкуватися. Тут збиралася змішана публіка – представники різних соціальних верств, іноді навіть жінки. «Кав'ярня була одним з небагатьох публічних місць..., де могли на законних підставах перебувати жінки» [7]. Згідно з Жаном де Тевено, мандрівником з Франції, «всілякі люди приходять до цих місць, без розрізнення релігійного і соціального становища» [9]. Отже, кав'ярні стали своєрідними осередками громадського життє, де формувалася неформальна атмосфера спілкування і де пом'якшувалися традиційні гендерні та класові кордони.

Незважаючи на те, що османи намагалися нав'язати патріархальну модель суспільства, на практиці вона часто не

відповідала реальному життю. Багато жінок активно брали участь у господарській діяльності, володіли майном і навіть надавали кошти в борг. Це свідчить про те, що їхній соціально-економічний статус був вищим, ніж можна було очікувати від патріархального суспільства.

Крім цього, кав'ярні стали унікальними закладами, де порушувалися традиційні рамки. Ці громадські місця відвідували як чоловіки, так і жінки, представники різних прошарків суспільства. Тут панувала неформальна, дружня атмосфера спілкування. Отже, кав'ярні сприяли руйнуванню класових та гендерних бар'єрів, формуванню громадської культури. Вони ставали важливими осередками суспільного життя.

Тому, незважаючи на домінування патріархальних традицій в османському суспільстві, реальне життя було складнішим. Багато жінок проявляли економічну активність, а кав'ярні ставали центрами неформального спілкування представників різних гендерів та класів.

Список джерел та літератури

1. Балабай А. Культура Османської імперії від розквіту до занепаду. *Наука. Освіта. Молодь*. 2022. №1. С. 11–15.
2. Akyazıcı Özkocak S. Rethinking the Public and Private. *Urban History*. 2007. № 33. P. 965-986.
3. Baer G. Population and Society in the Arab East. London : Routledge. 1964. 275 p.
4. Barkan Ö. L. Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) *Tarihli Arazi Kanunnamesi. Tanzimat*. İstanbul, 1938. P. 343–350.
5. Faroqhi S. Subjects of the Sultan. London : I.B. Tauris, 2005. 272 с.
6. Gerber H. Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700. *International Journal of Middle East Studies*. 1980. V. 12. № 3. P. 231-244.
7. Mikhail A. Gender, Urban Space and the Ottoman Coffee House. *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*. London : Tauris Academic Studies, 2007. P. 133–150.
8. Özkocak S. A. Rethinking the Public and Private. *Urban History*. 2007. V. 33. P. 965-986.
9. Thevenot J. de. The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant. London : Gregg, 1971. 560 p.

АТМАЖОВ Олег,
здобувач IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського.
Науковий керівник –
PhD з історії та археології Водько В. І.

ІСТОРИЯ БЕНТАМОК

Стаття присвячена історії створення і розповсюдження породи карликових декоративних курей – бентамок. Запропоновано варіант періодизації історії данної породи, досліджено образ бентамок в історії світової культури.

Сьогодні багато людей обирають жити подалі від великих міст, або придбають дачні ділянки де проводять вільний час. Саме тоді, вони і звертаються до яскравих карликових курчат. Не рідко вони займають основне місце у господарстві, адже: інстинкт насиджування; швидкий ріст; значна яйценосність, у порівнянні з іншими декоративними породами; високий попит на ринку та «доброзичливий» характер надають їм значною цінності.

Загалом, певний мінімалізм та естетична виразність загалом популяризують утримання та розведення декоративних тварин, а особливо птахів. У свою черги, з історичної точки зору, бентамки надають можливість простежити не тільки вплив людини на навколишній світ та певні процеси розвитку природничих наук. В певній мірі навіть розкрити глобалізацію та міжнародні відносини. Також демонструють зміни у загальнолюдському відношенні до окремих груп тварин.

Однак, існуюча зараз джерельна база є малодоступною, через триваючі бойові дії. Загалом, на сьогоднішній момент фактично не представлена у українській історіографії. Серед використаних джерел та літератури привалюють: записи мандрівників [4], записи селекціонерів та звіти вистав. Окремо знаходяться словники [1], або у публікаціях сучасних ЗМІ та блогерів [8].

Історія терміну. Взагалі, бентамки мають довгу та багату історію, що сягає, залежно від породи, від декількох століть до кількох тисячоліть. Однак, саме слово «бентам» відносно молоде [1, стовп. 327]. Воно походить від назви портового міста Бантен, що знаходився на західній стороні острова Ява. Хоча, вони набагато старші і задовго до будівництва міста Бантен підкорили континент.

Генезис породи. Найбільш раннім документальним підтвердженням існування справжніх бентамок, у західній історіографії, слугують записи XIII століття за авторством Марко Поло під час його подорожі Азією [4, с. 130–131], де згадається китайська шовкова бентамка – сілки. Цей факт дозволяє датувати їх появу не пізніше 1298 року. А вже у 1598 році був опублікований трактат італійського натураліста Уліссе Андрованді, де він описував «курчат покритих вовною» [7, с. 49].

Натомість, найстарішою, документально підтвердженою, породою в Європі є роузкомб, назва яких походить від форми їх гребня. Їх згадки датують не менше ніж XIV століттям, а місцем походження зазвичай вважають Великобританію [4, с. 142]. А свою подальшою популярність і розповсюдженням вони зобов'язані королю Англії, Річарду III, який і почав їх активно розводити [3, с. 149]. Загалом, поступово, починаючи з кінця XV і початку XVI століття карликові кури проникають все більше у Старий світ.

Розповсюдження по світу. Значна кількість існуючих і сьогодні порід справжніх бентамок беруть свій початок саме у 1600-х роках. Саме у першій половині сімнадцятого століття у Японії, завдяки схрещенню бентамок та бійцівських кур Шабо, з'являється Кацуро Чабо, японські бентамки [5, с. 20]. Окрім них, на теренах Голландії, зароджуються «бентамки у чоботах», через що їх також називають «голланськими бентамками» [10, с. 87]. Однак, у землях сучасної Бельгії, знайшли свою батьківщину на цей раз вже бородаті бентамки – Барбу д'Анверс. Вважається, що саме їх можна побачити на картинах за авторством Ельберта Кейпа [6, с. 56].

Упродовж XVIII століття засновані раніше породи розвивалися та набували основних і сталих ознак. Вже у 1810 році сьомим

баронетом Себрайта, англійцем Джоном Себрайтом, був заснований «The Sebright Bantam Club», одна з перших асоціацій присвячена бентамкам. А вже у 1815 році їм були представлені перші представники породи Себрайт. Порода була включена, вже у 1865 році до оригінального Стандарту досконалості у виставковому птахівництві В. Б. Тегетмайєра [9, 47]. Також тоді з'являється і ще одна з основних порід, Пекінська бентамка, також відома як карликовий кохінхін. А саме у Великобританії їх признали справжніми бентамками [2, с. 232].

Бентамки як культурний феномен. Інтерес до маленьких, яскравих та унікальних птахів зростав у суспільстві протягом усього століття. Однак, саме початок наступного, ХХ століття, слід вважати крапкою, коли звичайний інтерес став естетично-регламентованим. Адже саме в цей період були засновані міжнародні організації, що поклали початок всесвітньої популярності справжніх карликових порід. Першою серед таких офіційних організацій вважають «American Bantam Association», засновану у 1914 році [3, с. 6]. Вона започаткувала стандарти для усіх відомих на той час порід бентамок. У подальші роки популярність бентамок продовжує збільшуватися, а кількість виставок у яких вони беруть участь або які присвячуються суто їм зростають. У Брюсселі, 18 червня 1936 року розпочинає своє існування «Européenne d'Aviculture et de Cuniculture», скорочено ЕЕ. Вона стає однією із перших європейських організацій селекціонерів, серед тварин були і карликові кури. Вже до 50-х років, на тлі популярності справжніх бентамок, було виведено карликові форми майже до більшості тоді існуючих порід кур. В подальшому, особливо після Другої світової війни, почали з'являтися і інші клуби та організації, більш вузького напрямку, розглядаючи лише одну або кілька порід. Однак, двадцяте століття було ознаменовано не лише стандартизацією справжніх бентамок, але і виведенням нових, визнаних порід.

Вже у ХХІ столітті роль бентамок анітрохи не впала, а лише продовжує зростати! Породи, що налічують багатовікову історію продовжують своє існування і набувають все більшої популярності.

Сьогодні навіть створюють та намагаються реєструвати нові породи. Однак, нажаль не всі вони процвітають, існують і ті породи, що знаходяться під загрозою зникнення. Барбу де Ватермеель, бельгійська бентамка, чисельність яких на 2010 рік становила 761 птицю [6, с. 56]. У їх випадку, як і в інших подібних ситуаціях, селекціонери та організації птахівників роблять усе можливе, аби не дати їм зникнути.

Висновок. Можна зазначити, що вони пройшли довгий шлях, від звичайних птахів, еволюціонувавши в умовах острівного життя, до найрізноманітніших тварин, зовнішній вигляд яких насправді вражає. Їх історія в певній мірі нагадує історії інших «декоративних» тварин. Спочатку їх вигляд був необхідністю, однак, з плином часу люди почали все більше змінювати його, вдаючись до більш посиленої та ускладненої селекції. Завдяки швидкому життєвому циклу, за відносно короткий час, заводчикам вдалося отримати за закріпити потрібні особливості, які у подальшому почали уособлювати окремі породи. Поширенню ж бентамок припало на XVII–XVIII століття, у період заснування різних торговельних компаній. У висновку слід сказати, що світова глобалізація лише спонукала розповсюдженню та розмаїттю карликових кур. А соціальні зміни, що припали на XIX та XX, як поширення середнього класу, лише прискорили їх популяризацію у суспільстві. А сьогодні, у XXI столітті, значною мірою завдяки інтернету! Записи виставок, інтерв'ю та блоги популярних контенмейкерів роблять свою справу. Наприклад, відомий у «західному світі» Роберт Хьок, який веде ютуб канал та інстаграм, а також є автором серії книг «Harry Nuhn» [8]. Фактично, історія бентамок демонструє, як люди знаходять красу у будь чому і роблять усе, аби її вдосконалити.

Список джерел та літератури

1. Брокгауза Ф., Ефрона И. Энциклопедический словарь брокгауза и ефрона. Петербург : АО «Ф. А. Брокгауз – И. А. Ефрон», 1907. Т. 1 : Малый энциклопедический словарь. 1055 с.
2. British poultry standards: Complete specifications and judging points of all standardized breeds and varieties of poultry as compiled by the

- specialist breed clubs and recognized by the Poultry Club of Great Britain / ed. by R. Victoria. 6th ed. Oxford, UK : Blackwell Pub., 2008.
3. Ekarius C. Storey's illustrated guide to poultry breeds. Storey Publishing, LLC, 2007. 288 p.
  4. Graham C. Choosing and keeping chickens. London : Bounty Books, 2007.
  5. Japanese domesticated chickens have been derived from Shamo traditional fighting cocks / T. Komiyama et al. Molecular phylogenetics and evolution. 2004. Vol. 33, no. 1. P. 16–21.
URL: <https://doi.org/10.1016/j.ympev.2004.04.019> (date of access: 23.02.2024).
  6. Les races de poules belges (in french). annales de médecine vétérinaire / N. Moula та ін. JM'2004.
URL: http://www.facmv.ulg.ac.be/amv/articles/2012_156_1_03.pdf
(дата звернення: 23.02.2024).
  7. Page S., Charles D. The chicken book. Boston : Little, Brown, 2010. 408 p.
  8. Robert Höck (@happy.huhn) • Instagram photos and videos. Login • Instagram. URL: <https://www.instagram.com/happy.huhn/> (date of access: 23.02.2024).
  9. Tegetmeier W. B. The standard of excellence in exhibition poultry, authorized by the Poultry club. 1865.
  10. Wilson P. B., Allonby J. I. H. British poultry standards. Wiley & Sons, Limited, John, 2018. 520 p.

Розділ 4 АМЕРИКАНІСТИКА

ТИХОМИРОВ Клим,
здобувач III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради.
Науковий керівник –
к. і. н. Руднік Д. Г.

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПРЕЗИДЕНТА ПОРФІРІО ДІАСА У МЕКСИЦІ

Розглядається характеристика особистості президента Мексики Порфіріо Діаса. На основі джерел встановлено, що особистість та режим «порфіріату» користувалися значною підтримкою мексиканського населення, незважаючи на прояви деспотичного правління.

У другій половині XIX ст. Мексика зазнала кілька війн, революцій, перевороті, контрпереворотів, частих змін політичних режимів. Так, значний вплив на політичну нестабільність мала «Війна за реформу (1857–1861 рр.), адже призвела до приходу до влади політичного та військового діяча Порфіріо Діас. Мексиканський історик Х. Н. Гарсія Наранхо вважає, що саме ця війна сприяла узурпації влади у країні «що так далеко від Бога і така близька до сполучених штатів Америки» [1].

Політичний режим президента П. Діаса, відомий як «Порфіріат», у мексиканській, американській та європейській історіографії характеризується досить позитивно та сповнений пошани до старого генерала, як героя чисельних військових компаній. Приватне листування президента свідчить про те, що він сприймався «своїм» звичайними громадянами Мексики. Громадяни просили похрестити дітей, колишні товариші по службі просили пенсію та роботу. Міські ради Мексики клопотали перед президентом про вирішення

проблем місцевих громад [2, р. 34]. Пошану висловлювали навіть після смерті П. Діаса. У липні 1915 р. лондонський часопис The Time написав свій некролог, де владу президента назвали деспотичною, що будувалася за допомогою залізного кулака [2, р. 34]. Однак, колишній міністр фінансів Діаса, Хосе Ів Лімантур відзначав протилежне: «Генерал Діас, без сумніву, був творцем сучасної Мексики. Після шістдесяти років потрясінь, які передували його правлінню, він привів країну до прогресу, який не перевершила жодна з країн Латинської Америки [...] Під його керівництвом під час загального хаосу був наведений порядок, процвітали всі класи суспільства та була побудована принципово нова країна. Велич генерала Діаса як державного діяча, як сюзерена нації і як патріота не підлягає сумнівам [...] Генерал Діас був невтомним працівником, який присвятив увесь свій час, свої видатні здібності та велику силу волі благополуччю свого народу та розвитку своєї країни. Він ніколи не піклувався про власні інтереси, задоволення та комфорт» [2, р. 34–35].

Проте, не тільки найближчі соратники президента Діаса висловлювали свою повагу до нього – його політичний противник-Франсіско Мадеро висловлював йому повагу у своїй книзі: «Зокрема, я поважаю генерала Діаса і не можу не ставитися з повагою до людини, яка була однією з тих, хто найбільше відзначився під час захисту нашої землі, людина, яка після більш ніж тридцяти років володіння найбільш абсолютною владою, використовувала її дуже помірковано. Але ця висока шана, ця повага не завадять мені говорити голосно й чітко, і саме тому що я маю про нього таку високу думку, я вірю, що він цінуватиме мою грубу щирість більше, ніж галантні лестощі, які, можливо, вже нагодували його вгору» [3, р. 50].

Президент Діас правив під гаслом «Менше політики, більше адміністрування», але фінансова та банківська політика були засновані на політичних маніпуляціях з державними службовцями, місцевою елітою та іноземними інвесторами. Це жахливо відображалося на матеріальному становищі країни, роблячи її залежною від іноземних кредитних угод. На початку 1890-х років уряд отримав іноземну позику, що допомогло йому розірвати угоду з фінансовою групою

Ванатех, утвореної внаслідок об'єднання Мексиканського Національного Банку та Мексиканського Торгового Банку і яка контролювала всю фінансову систему Мексики. Діас перебудову банківської системи. Однак, реформа призвела до фінансової кризи 1891-1893 років, яка поставила національне казначейство на межу дефолту [5]. Діасу вдалося цьому запобігти, але знову за рахунок позики у Ванатех та її іноземних партнерів. Апогеєм фінансової кризи, яка змушувала Мексику брати кредити, став мораторій на відкриття нових банків, який запровадив міністр фінансів Хосе Лімантур. Посилаючись на «Кодекс торгівлі» міністерство заборонило відкривати нові банки без свого офіційного дозволу, а сам мораторій діяв до кінця 1890-х років. Вирішити проблеми мексиканської економіки змогли за допомогою різкого зростання попиту на сільськогосподарську продукцію Мексики та банківською реформою 1897 року, за допомогою якої було знищено фактичну монополію Ванатех, яку вона отримала саме від Діаса у 1884 [4, р. 2–8].

Отже, ми можемо стверджувати, що економіка Мексики під час правління президента Порфіріо Діаса неодноразово зазнавала нищівних, іноді практично смертельних поранень, «лікування» яких тривало роками. Невдалі реформи, а також ризикові економічні екскременти призводили до стрімкого падіння авторитету президента.

Список джерел та літератури

1. Gamio A. G. Malos Vecinos // LaJornada.
URL : <https://www.jornada.com.mx/2013/07/14/opinion/030a1cap>.
2. Garner, P. Porfirio Diaz. 2015. 280 p.
3. Madero F. I. La sucesion presidencial en 1910. 354 p.
4. Passananti T. P. Dynamizing the conomy in a 'façon irrégulière' : A New Look at Mexico's 1897 Bank Reform.
URL: <http://economia.unam.mx/amhe/memoria/simposio11/Thomas%20PASANANTI.pdf>.
5. Project Museum. VII. El Porfiriato: Crecimiento de la deuda nacional (1890–1900).
URL: https://muse.jhu.edu/pub/320/oa_monograph/chapter/2570940.

ШВЕДОВ Віталій,
здобувач II курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Чепіженко В. В.

РОЗВИТОК «ТЕОРІЇ ФРОНТИРУ»

В статті прослідковано розвиток «теорії фронтиру». Встановлено основні етапи формування теорії. Відзначено її вплив на подальші історичні дослідження.

Автором «теорії фронтиру» вважається Фредерик Джексон Тернер (1861–1932). Він використовував це поняття стосовно американської історії щодо освоєння «Дикого Заходу» і трактував фронтір як зону зіткнення цивілізації з варварством.

В есеї «The Significance of the Frontier in American History» (1893), який пізніше у відредагованому вигляді увійде в збірник його есеїв «The Frontier in American History» (1920), Тернер писав: «Американський соціальний розвиток постійно починався спочатку на кордоні. Це постійне відродження, ця мінливість американського життя, це розширення на захід з його новими можливостями, його постійний контакт із простотою первісного суспільства створюють сили, що домінують в американському характері. Справжня точка зору в історії цієї нації — це не Атлантичне узбережжя, це великий Захід. Навіть боротьба з рабством, яка є таким ексклюзивним об'єктом уваги таких письменників, як професор фон Хольст, посідає важливе місце в американській історії через її зв'язок із експансією на захід. У цьому просуванні кордон є зовнішнім краєм хвилі — точкою зустрічі між дикістю та цивілізацією. Про пограниччя з точки зору прикордонної війни та погоні написано багато, але як поле для серйозних досліджень економістів та істориків воно було занедбане» [5].

1924 р. вчений уточнив власне визначення фронтиру: «по суті, тимчасовий кордон експансивного суспільства на краю вільних

земель, ... найближча до диких земель зона поселень, де суспільство та влада невизначені або організовані не повністю» [Цит. за 1, с. 103]. Його теорію фронтиру критикували, проте вона вплинула на розвиток американської та світової історіографії. Незважаючи на чималу кількість інтерпретацій і підходів, історики згодні з тим, що Тернерова теза про фронтір є історичним міфом, дуже важливим для американської ідентичності, а до того ж одним з джерел націоналізму громадян США. [2, с. 46]

Сучасна українська дослідниця історії економіки Тетяна Водотика вказує на ще одну важливу тезу Ф. Дж. Тернера – доктрину «випускного клапану». Під цим мається на увазі, що завдяки освоєнню нових земель на Дикому Заході, згладжувалися соціально-економічні проблеми та суспільні протиріччя. Фронтір для США був соціально-економічним катализатором розвитку, що підживлював дух підприємництва і демократичного індивідуалізму [1, с. 103].

В подальшому фронтір історики почали розглядати в іншому сенсі: не як зіткнення цивілізації та варварства, а як зіткнення двох різних цивілізацій та їх культурну, соціальну, економічну та релігійну взаємодію. Вчений Оуен Латтімор (1900–1989), автор монографії «Внутрішні азійські фронтири Китаю», який прожив у цій країні довгий час, найбільше розвинув теорію в ракурсі застосування її щодо неамериканської території, а ідеальним прикладом фронтиру як зони зіткнення двох цивілізацій вважав Монголію [3, с. 199].

Волтер Прескот Вебб (1883–1963) вважав, що Тернер помилився, коли 1893 року оголосив про завершення існування фронтиру. На думку Вебба, на Великих Рівнинах фронтір існував ще близько 1910 року. Основною ідеєю його монографії «Великий фронтір» була наявність інших світових фронтірів. Він вважав, що фронтири є одним з факторів модернізації суспільства. Крім того, запропонував термін «ера фронтиру» (frontier ages, 1500–1900) а також «гіпотезу буму»: відкриття мореплавцями великих просторів Америки форсувало економічний бум в Європі. У філософських працях Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі також розглядалася теорія фронтиру.

Ще одним відомим істориком, якого зацікавила теорія фронтиру, був Вільям Гарді Макніл (1917–2016). До публікації своєї першої книги з цієї теми «Степовий фронтір Європи. 1500–1800», він 7 років викладав аспірантам Чиказького університету курс лекцій на тему фронтирів, застосовуючи Веббове поняття до Європи, при цьому він його істотно уточнив і розширив. В. Макніл казав: «Зараз можна впевнено стверджувати, що рух з Європи народів, інституцій, технологій та ідей, які породили Великий Фронтір, завершився. Час покаже, які нові рухи займуть їхнє місце. Але наївно було б думати, що зміни умов контактів між основними гілками людства стабілізувалися. (...) Лише катастрофа апокаліптичного рівня, яка б привела до раптового знелюднення значних частин Земної кулі, могла б відтворити умови фронтирів недавнього минулого» [Цит. за 2, с. 62]. Вчений проаналізував досвід Австрійської, Російської, Османської імперій та порівняв із досвідом США, виявивши спільні риси та розбіжності фронтирних суспільств [2, с. 62].

Нині в тому ж напрямку дослідження фронтирів працюють сучасні історики Андреас Каппелер та Альфред Рібер, які публікують праці переважно на тематику історії України та історії Росії. Перший з них, Андреас Каппелер, є професором східноєвропейської історії Віденського університету. На думку вченого, державні кордони, як і «фронтір», також виконують розмежувальну та об'єднувальну функції: «вони розмежовують державні території та економічні простори, їх позначають прикордонними заставами, митницями, а часто й озброєними гарнізонами. Водночас між населенням по обидва боки кордону виникають різні форми взаємодії.» [4, с. 52]. Він вказує, що прикордонні регіони зазвичай розташовані на периферії, проте прикордонне розташування може мати певні переваги щодо надання можливостей для заробітку прикордонників, митників, торгівців, контрабандистів [4, с. 52]. А. Каппелер виділяє військовий фронтір, фронтір інтенсивної експлуатації (*extractive frontier*), фронтір поселень. На думку Ігора Чорновола, який є одним з провідних українських істориків, що досліджують теорію фронтиру, на даний

момент теоретична схема фронтирів А. Каппелера є найдосконалішою [2, с. 63].

Теорія фронтиру дала поштовх такому відносно новому різновиду мікроісторичного дослідження як border studies, які були започатковані Пітером Салінсом 1989 року в праці про франко-німецький кордон. Предметом дослідження border studies є впливи прикордонного розташування на населення по обидва боки кордону. На думку українського історика Володимира Кравченка, «Border studies сьогодні – це справжня наукова індустрія, це інституціоналізоване поле – якщо хочете, інтелектуальний фронтір, де виникають гібридні, інтердисциплінарні концепції та напрями дослідницької та викладацької роботи» [4 с. 57].

Отже, за більш ніж столітню історію існування теорії фронтиру, уявлення про фронтір суттєво змінилося і набуло нових значень. Залежно від багатьох факторів: регіону, природних умов, конкретних обставин формування фронтиру, від населення, що там проживає, від історичного періоду, приклади фронтирів можуть значно відрізнятися. Коротко можна підсумувати, що в сьогоденні розумінні в зоні фронтиру відбувається взаємодія: політична, економічна, соціокультурна, також триває адаптація та асиміляція народів, культур. Теорія досі залишається актуальною для досліджень, та знаходить нові сфери застосування.

Список джерел та літератури

1. Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики / Водотика Тетяна // *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2012. Вип. 6. С. 101–114.
URL: http://resource.history.org.ua/publ/region_2012_6_101
2. Чорновол І. Теорія компаративних фронтирів. *Регіональна історія України*. 2009. Вип. 3. С. 41–66.
URL: http://resource.history.org.ua/publ/regions_2009_3_41
3. Чорновол І. Фронтір – ідентичність – націоналізм. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2014. Вип. 17-18. С. 197–208.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dkz_2014_17-18_18

4. Форум «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження / Пер. з англ. Маргарита Єгорченко, з нім. Роксоляна Свято. *Україна Модерна*. 2011. №18. С. 47–77.
URL: https://findbook.in.ua/books/2_1_povierkh-kordonu-kontsieptsiia-prikordonnia-iak-ob-iekt-doslidzhiennia
5. Frederick J. Turner. The Significance of the Frontier in American History, 1893. U[https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/the-significance-of-the-frontier-in-american-history-\(189](https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/the-significance-of-the-frontier-in-american-history-(189)

Розділ 5 СЛАВІСТИКА

ГУБЕНЯ Людмила,
здобувачка IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради.
Науковий керівник –
к. і. н. Руднік Д. Г.

СТАНОВИЩЕ НАЦІЙ В АВСТРО-УГОРЩИНІ ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ АВСТРО-УГОРСЬКОГО КОМПРОМІСУ

Розглядається проблема протистояння націй та народностей у австрійській частині Австро-Угорської імперії у другій половині XIX ст. Акцентовано увагу на провідному положенні німців-австрійців в державному апараті, попри їх порівняно невелику кількість серед інших народів.

Угода про утворення двоєдиної Австро-Угорської монархії від 1867 р. була своєрідним компромісом між Габсбурзькою династією і угорським народом. Австро-Угорщина під владою імператора-короля мала спільну армію, закордонну політику та фінанси, але окремі скарбниці та армії. Поділ між територіями був проведений по річці Лейті. Докладного вивчення потребує становище націй та народностей на території Цислейтанії – землі, яка має представництво у Рейхсраті та підвладна австрійській частині [1, с. 224].

Найчисленнішим народом Австро-Угорщині були німці-австрійці. Вони у різній кількості населяли усі краї імперії. Найбільше їх налічувалося в Альпах, Форальберзі, Зальцбургзі, Верхній та Нижній Австрії, Північному Тиролі. У Південному Тиролі австрійці так взагалі вважай були виключно німецькими, а у Південному Тиролі майже половину населення складали італійці. У Штирії та Каринтії поряд зі значною кількістю німців проживала компактна словенська меншина на південному кордоні [7, с. 257]. Німці-австрійці володіли німецькою

мовою як мовою діловодства та армії в імперії, тому отримували більшість посад в апараті управління. Проте, при цьому австрійська влада проголошувала усі народи рівними, що диктувалося практичними інтересами – уникнути протистояння на національному ґрунті та не допускати виникнення загрози особистій владі династії [8, с. 401, 404; 4, с. 854].

У імперії домінуючою політикою було протиставлення націй одна одній. Так, чехам, які мали один з найбільш розвинутих національних рухів, протиставлялися німці; словакам, румунам і хорватам – угорці, які намагалися проводити мадяризацію; русинам – поляків, які проводили свою колонізаційну політику; поляків – угорцям, угорців – німцям. Таким чином в імперії склалася атмосфера взаємної недовіри на національній основі між багатьма народами, яких в імперії налічувалося близько одинадцяти [1; с. 213, 226–227].

Помітне місце серед національних рухів займав чеський. Вони дуже тісно співпрацювали зі словаками, але останні, в більшості, проживали в угорській частині імперії де мадяри всіма силами боролися з будь-якими загрозами своєму пануванню [1, с. 226]. Чехи жили в основному в «Землях Богемської корони» – землі королівства Богемія, маркграфство Моравія, князівства Верхньої та Нижньої Сілезії. У Цислейтанії чехи за кількістю населення поступалися тільки німцям – у Богемії їх чисельність становила 62 %, у Моравії – 70 % [7, с. 258]. Чехи переважно проживали в селах, а міста були онімечині, лише з розвитком національного руху, самосвідомості, а також подоланням неписьменності — ситуація почала змінюватись в кращий бік [1, с. 212–213]. Чеські землі мали доволі високий рівень економічного розвитку. Велику увагу приділяли цукровій промисловості, створенню кредитних банків (перших в австрійській монархії) [1, с. 213–214].

Невдачі чеського національного руху змусило поляків пристосовуватися – відкрито не протестувати проти свого становища, а навпаки – засвідчувати лояльність до Габсбургів та використовувати це на власну користь. Вони були готові відмовитися від ідеї незалежності, натомість Габсбурзька монархія буде перебудована на федеративних

засадах, а їм самим буде надана повна автономія в Галичині [5, с. 355]. У економічному плані Галичина була одним з найвідсталіших регіонів. Неefективні методи сільськогосподарської праці, руйнівна система оподаткування й величезне число дрібних урядовців стало причиною бідності краю та величезної закредитованості [4, с. 556–558]. Найгірше в цьому всьому приходилося селянам, які здебільшого були русинами. Окрім голоду (Галичині фактично був голод, приблизно 50 000 людей помирало щороку внаслідок недоїдання) вони також страждали від польського засилля. Посилення польських позицій у Галичині привело до розчарування русинів у австрійській владі, вони по-суті залишилися один на один з поляками, у яких до того ж, були всі важелі влади [2, с. 59; 3, с. 556]. Так, з часів революції 1848–1849 рр. і до своєї смерті у 1875 р. намісником Галичини був А. Голуховський, який всіляко намагався ополячити Галичину. будував плани розширення польського впливу в усій Галичині, щоб перетворити її на «польську» частину імперії. Для цього він обмежував права русинів-українців, пояснюючи це їхніми зв'язками з Росією, скасував вивчення української мови в гімназіях, намагався перевести українську мову на латинський алфавіт [5, с. 353].

Сербське та ховатське питання у Цислейтанії пов'язане з провінцією Далмація. Після підписання дуалістичної угоди у них виокремилося два напрями дій по об'єднанню слов'ян – югославізм (об'єднання всіх слов'ян під керівництвом сербів для утворення конфедерації всіх балканських слов'ян в одній державі) та Велика Хорватію (об'єднання балканських слов'ян) [Тейлор, с. 257; Melik; с. 194]. Ідея об'єднання звучала і в словенському русі – усі словенці та землі, які вони населяли мали стати окремим краєм [6, с. 198].

Словенці стикалися з упередженим ставленням до свого національного руху, що пояснювали вірою інших народів у відсутність у них історичного минулого (Словенія досить довго перебувала у складі Габсбургів: Штрирія з 1276 р., а Крайна та Каринтія з 1335 р.), низьким рівнем національної самосвідомості та відсутністю національної еліти [6, с. 27–34; 7, с. 257; 9, с. 198]. Сама, насправді існувала, але просто вона себе відмежовувала від словенського народу.

Так, дворянство і значна частина буржуазії створили німецьку партію, до якої належало також багато прони́мецько налаштованих словенців. Лише одна партія була власне словенською, її учасниками в основному були священики які представляли інтереси селянства. Сама ж партія була культурно і політично консервативною [9, с. 208].

Таким чином, національне питання загострювало внутрішнє протистояння у більшості країв Австро-Угорської імперії в другій половині ХІХ ст. Різний рівень економічного розвитку, протиставлення народів один одному з боку влади та розпорошене проживання перешкоджало консолідації національних рухів та розмежуванню кордонів.

Список джерел та літератури

1. Вандич П. Ціна свободи: історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ : Критика, 2004. 463 с.
2. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. [2-ге вид.]. Київ: Генеза, 2000. 249 с.
3. Дейвіс Н. Європа: Історія. Київ : Вид-во Соломії Павличко ; Основи, 2001. 1463 с.
4. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі. Київ : Вид-во Соломії Павличко ; Основи, 2008. 1080 с.
5. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752 с.
6. Мальшина К., Волобуєв В. Об'єднана Словенія (1848–1941): національна ідея у пастці міжнародних відносин // Зовнішні справи. Політика і час. 2017. № 11. С. 27–34.
7. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.
8. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів : Літопис, 2001. 712 с.
9. Melik A. Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Pota in cilji. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919–1920.

СКЛЕМА Михайло,
здобувач IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Петрова Н. О.

РОЛЬ ВАСИЛА ЛЕВСЬКОГО В БОЛГАРСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ

У цій статті автор розглядає діяльність революціонера Василя Левського в болгарській національно-визвольній боротьбі. Крім того, характеризується діяльність Внутрішнього революційного комітету (ВРК) та Болгарського революційного національного комітету (БРЦК). На основі історико-географічного методу зроблено висновок, що Васил Левський вніс великий внесок у звільненні Болгарії від османського панування.

Як революціонер і національний лідер, Васил Левський (справжнє ім'я – Василь Іванов Кунчев) мав контакти з сотнями, якщо не тисячами, болгар з усього болгарського етнокультурного простору та тодішньої болгарської діаспори поза ним. Мова йде про Мізію, яку в ту епоху часто називали специфічною національною назвою Болгарія (в її межі безумовно входили Добруджа і Померанія), Фракію і Македонію. Творець внутрішньої мережі комітетів – Внутрішня Революційна Організація (ВРО) та її керівний центр (БРЦК – Перший відділ, «Тимчасовий уряд у Болгарії») прагне до повної співпраці та синергії з революційними силами еміграції.

В. Левський народився 6 липня (18 липня за новим стилем) 1837 р. в Карлово. У 1845 р. він почав навчання в келійній школі в рідному місті, а через рік уже навчався в місцевій взаємній школі. У 1852–1854 рр. жив у місцевому Светогорском метоху і навчався церковного співу. Після того, як його дядько переїхав до Старої Загори, В. Левський пішов за ним і закінчив другий клас Старозагорської початкової школи. У 1856–1857 рр. юнак навчався в священницькій школі дидака (вчителя) Атанаса Іванова в Старій

Загорі, а в наступному році прийняв чернечий сан з ім'ям Ігнатій. У 1858 р. був висвячений у сан ієродиякона і став співаком у церкві Пресвятої Богородиці в Карлові.

У 1861 р. під впливом Георгія Раковського (болгарського революціонера), отець Ігнатій залишає монастир та присвячує себе революційній діяльності. Стоїл Попов і В. Левський зробили один із перших зусиль, щоб підняти народ на боротьбу. Тоді болгарське суспільство було вкрай неготове до повстання, тому перша революційна спроба В. Левського виявилася невдалою [1].

Замість того, щоб залишити справу, 3 березня 1862 р. В. Левський залишив рідне місто та виїхав до Сербії, щоб приєднатися до Першого болгарського легіону, організованого Г. Раковським. За переказами, під час військових навчань він зробив «лезовий стрибок», за що й отримав своє прізвисько. Інші перекази говорять, що він отримав прізвисько «Левськи» через свою сміливість в бою. Тут В. Левський налагодив контакти з болгарською революційною інтелігенцією та отримав свій перший бойовий досвід, хоробро борючись із турецькими частинами. Після розпуску легіону приєднався до війська діда Ілья воеводи. У 1863 р. він ненадовго перебував у Румунії. Через участь у легіоні він був ув'язнений протягом кількох місяців у Пловдиві, але після заступництва видатних болгар був звільнений. Взимку того ж 1863 р. він недовго відвідував початкову школу Йоакима Груєва. Допитливість – головна риса характеру Левського, але розчарування порожніми обіцянками дядька відштовхує його від науки до революційних ідей.

З 1864 до початку 1867 рр. В. Левський працював учителем у різних болгарських селах (Войнягово, Енікой і Конгас). Він вчить дітей читати і писати, розповідає їм історії про минуле Болгарії, часто проводить уроки на природі. Поряд з дедаскальською (викладацькою) діяльністю він розгорнув революційну пропаганду і готував місцеві загони, які чинили опір турецьким бандитам. Навесні 1867 р. він виїхав до Румунії, де за рекомендацією Г. Раковського був обраний байрактарем (знаменоносцем) до роти Панайота Хітова [5, с. 35–37].

У Белграді він зміцнив свої знайомства з Першого легіону і познайомився з новими революціонерами, серед яких Ангел Канчев і Любен Каравелов. Невдовзі після організації легіону сербський уряд став надзвичайно ворожим до легіонерів, і зрештою Другий легіон було розпущено. Поведінка місцевої влади назавжди змінила революційний світогляд В. Левського. Він усвідомлює, що будь-яка допомога з боку іноземного уряду аж ніяк не безкорислива. Поки що В. Левський погодився з теорією Г. Раковського, що повстання повинно бути досягнуто шляхом втручання військ, які ввійшли до Болгарії з-за кордону [6, с. 20].

Досвід із загоном Панайота Хітова, його поразка та його перші революційні кроки ще в 1861 р. підказали В. Левському, що погляд революціонерів має бути спрямований у всередині країни. Тільки створення стабільної мережі комітетів в Османській імперії могло підготувати народ до повстання. Цю стратегію, хоча спочатку важко було нав'язати В. Левському, прийняла кожна майбутня болгарська революційна організація – ВМРО (Внутрішня македонська революційна організація) [2, с. 14].

У період з вересня 1869 по травень 1870 р. В. Левський провів цілих десять місяців у Румунії. Саме тоді він увійшов у широкий контакт з еміграцією, вів суперечки з її лідерами. В. Левський шукав однодумців як у Бухаресті, так і в ряді міст зі значною болгарською присутністю. Він познайомився з Л. Каравеловим й, очевидно, брав участь у створенні Бухарестського БРЦК. Як слушно припускають, протягом останніх трьох місяців 1869 р. було проведено два «загальні» збори еміграційного типу за участю деяких «внутрішніх» комітетів або конкретних діячів (Лясковець, Трявна, Тирново, Габрово, Слівен) – перший у жовтні чи листопаді в Галаці, а другий у грудні в Бухаресті. З території Румунії у другій асамблеї беруть участь один «головний» комітет (БРЦК у Бухаресті) та 11 з різних румунських міст з болгарськими колоніями: Турну-Северин, Калафат, Турну, Магуреле, Джурджево, Браїла, Галац, Ясси, Болград, Плоєшті, Александрії та Крайови. Немає потреби доводити, яку важливу роль у розгортанні революційної діяльності відіграла участь комітету в Болграді, а також

у містах Галац і Яш, близьких до Бессарабії – діяльності, спровокованої найбільшою мірою самим В. Левським, а в результаті своїх перших двох турів у Болгарію. Проте небажання емігрантських діячів перенести керівний центр революційного руху до Болгарії спонукало В. Левського навесні 1870 р. повернутися на батьківщину і продовжувати розпочату раніше боротьбу [4, с. 45].

Протягом кількох років В. Левський та його помічники створювали масову нелегальну організацію, членами якої стали учителі, священики, селяни, ремісники, торговці. Для керівництва революційними комітетами в м. Ловеч було засноване Перше відділення БРЦК, яке ще називали Тимчасовим урядом. Васіл Левський розробив проект статуту організації, метою якої була підготовка народної революції, визволення болгарського народу від османського гніту, докорінна перебудова наявної суспільно-політичної системи, заміна її демократичною республікою («народним управлінням»).

Після створення у 1870–1871 рр. внутрішньої революційної організації в болгарському визвольному русі визначилися дві центри: один всередині Болгарії (м. Ловеч) на чолі з В. Левським, і другий в Бухаресті – на чолі з Л. Каравеловим, між якими були серйозні ідейні й тактичні розбіжності. Якщо внутрішній осередок, спираючись на широко розгалужену організацію, готувався до збройної боротьби, розраховуючи насамперед на власні сили, то бухарестський центр зосередився переважно на пропаганді визвольних ідей і, не відкидаючи революційних методів, все ж схильний був очікувати сприятливу міжнародну ситуацію.

Оскільки обидва центри претендували на верховне керівництво усім болгарським визвольним рухом, то в інтересах справи потрібно було подолати незгоди й об'єднати зусилля для спільних дій. Із цією метою навесні 1872 р. у Бухаресті відбувся з'їзд представників усіх болгарських комітетів, який прийняв програму і статут організації. У програмі, підготовлений Л. Каравеловим, підкреслювалось, що основна мета організації - визволення Болгарії шляхом революції. Питання про майбутній державний устрій залишалось відкритим –

його належало розв'язати лише після повалення османського гніту. Згідно з прийнятим статутом, проект якого опрацював В. Левський, для керівництва організації було створено один БРЦК – у Бухаресті. З'їзд обрав його новий склад на чолі з Л. Каравеловим. В. Левський був уповноважений керувати революційними комітетами всередині Болгарії. Завдяки йому вдалося досягти консолідації патріотичних сил болгарського суспільства в ім'я національного визволення країни.

Повернувшись на початку червня 1872 р. зі з'їзду В. Левський розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану на підготовку повстання. Він доклав багато зусиль, щоб залучити до визвольного руху якомога більше учасників, забезпечити розширенням мережі та організаційне зміцнення революційних комітетів. Якщо раніше організація складалася з місцевих осередків, діяльність яких координували особисто В. Левський і створений ним революційний центр у Ловечі, то в процесі розширення організації безпосередньо керувати діяльністю усіх комітетів в Болгарії стало не під силу. Тому восени 1872 р. В. Левський почав працювати над створенням п'яти окружних комітетів у певному регіоні. Це мало зміцнити внутрішню структуру організації, посилити її оперативність.

З метою контролю за дотриманням дисципліни членами організації, для боротьби зі зрадниками і шпигунами, а також для збирання розвідувальних даних була створена секретна служба. Зв'язок між комітетами забезпечувала таємна пошта, яка користувалася кодами, паролями і псевдонімами. Відповідно до вказівки БРЦК місцеві комітети почали збір коштів і ресурсів, необхідних для повстання, закупували вогнепальну зброю та забезпечували виготовлення власними силами холодної зброї, склали мобілізаційні плани. Вживали заходів щодо пошуку досвідчених військових керівників.

Однак революційне пожвавлення, яке було у Болгарії влітку 1872 р., раптово згасало. Кількісне зростання рядів революційної організації значно випереджало можливості її ідеально-політичної консолідації. Внаслідок цього в керівництві виникли чвари. Помічник «апостола» Д. Обшти – людина відчайдушна, але політично незріла і

необережна – почав піддавати сумніву діяльність В. Левського як керівника організації. Його підтримували деякі інші діячі комітету. Це порушило єдність керівництва. Прагнучи продемонструвати свою незалежність, Д. Обшти без згоди В. Левського наприкінці вересня 1872 р. організував пограбування турецької поштової карети, що перевозила значну суму грошей. Турецька поліція швидко натрапила на слід учасників цієї операції й заарештувала їх. Щоб не виглядати звичайними розбійниками, Д. Обшти та його спільники трактували здійснене ним пограбування як революційну акцію, при цьому вони виказали імена майже всіх відомих їм членів організації. Скориставшись цим, турецька поліція розпочала масові арешти, тому частину революційних комітетів було розгромлено, а інші призупинили свою діяльність. Наприкінці 1872 р. поліції вдалося вистежити і заарештувати В. Левського, а 19 лютого 1873 р. керівника революційної організації було страчено [7, с. 184–186].

В закінченні можна сказати, що його «нечуваний характер», як говорив про нього болгарський поет і революціонер Х. Ботев, який у «холод, коли і дерево, і камінь тріщать від морозу, ми два – три дні нічого не їли, а він все співає»; цей, за словами Івана Вазова, «син ночі, пустелі та небезпеки» вніс свій великий внесок у Болгарському національно-визвольній боротьбі [2, с. 17].

Список джерел та літератури

1. Васил Левски – Апостола на свободата.
URL: <https://bulgarianhistory.org/vasil-levski-apostola-na-svobodata/>
(Дата на кандидатстване: 22.03.2024)
2. Васил Левски. Святая и чистая республика (письма) / сост.: И. Унджиев, Н. Кондарев. София: София пресс, 1987. 152 с.
3. Павлов П. По въпроса за евентуалното пътуване на Васил Левски в Бесарабия. *Българите в Северното Причерноморие*. 2018. Т. 13. С. 41–47. URL: <https://journals.uni-vt.bg/bnbs/eng/vol13/iss1/art6>
(Дата на кандидатстване: 22.03.2024).
4. Страшимиров Д. Васил Левски - живот, дела, извори. София : Изток-Запад, 2014. Т. 1. 352 с.
5. Унджиев Ив., Васил Левски. Биография. София: БАН, 1967. 386 с.

6. Чорний В. Історія Болгарії. Львів, 2007. 404 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Chornii_Volodymyr/Istoriia_Bolharii/ (дата звернення: 25.03.2024).
7. Шарова К. Сьбранія на революционна емиграция в Румьнія през 1869 г. – Векове, 1987, кн. 4, 5-26. Век., 1987.

ДУДКА Андрій,
здобувач III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.
Науковий керівник –
к. і. н., проф. Савченко Г. П.

ПОЧАТОК ІЛЛІНДЕНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1903 р. КРІЗЬ ПРИЗМУ ГАЗЕТИ «КИЄВЛЯНИН»

В поданій роботі представлений аналіз подій Іллінденського повстання за випусками газети «Киевлянин». Було розглянуто вплив міжнародної та регіональної ситуації на діяльність ВМОРО, а також чинники, що спричинили до повстання. Акцентується увага на загальномакедонському характері виступу.

Іллінденське повстання 1903 року стало поворотною точкою в історії македонського народу, який заслужив собі славу одних з найбільш завзятих терористів в Європі. Македонський революційний рух зазвичай висвітлювали як креатуру болгарського уряду, хоч це не відповідало дійсності, однак подібне ставлення до діяльності ВМОРО можна пояснити тодішнім мейнстрімом списувати усе на «софійських авантюристів». Османська імперія часто дорікала саме болгарській стороні за підбурювання нестабільності в Македонії, про що повідомляв в своїх донесеннях Хільмі-паша, головний інспектор балканських територій [1, с. 4]. Недовіра обох держав один до одного настільки загострилась в 1903 році, що навіть ходили чутки про підготовку турецького наступу, які змусили болгарський уряд мобілізувати військовослужбовців із запасу [2, с. 4]. В переддень Іллінденського повстання македонське християнське населення готувалось до найгіршого, зважаючи на ворожі настрої тутешніх мусульман.

Македонські активісти вже багато місяців обговорювали питання дати початку свого виступу, але політичні умови на Балканах, що склалися наприкінці червня – на початку липня 1903 р. спонукали до

більш активних дій. Аби уникнути подальшого погіршення зносин між Болгарією й Туреччиною, обидві держави погодились піти на певні поступки один одному, фактично зніціювавши нормалізацію відносин. Вже 27(10) червня було оголошено про припинення ворожнечі між Софією й Константинополем, що супроводжувалось взаємним відкликанням військових частин з кордону. Окрім того, 30(13) червня передавалася звістка про можливу зустріч князя Фердинанда із султаном Абдул-Гамідом II, а також проект болгаро-турецької комісії щодо врегулювання проблеми болгарських біженців (в це число входили й македонці, яких тоді по традиції вважали частиною болгарського народу) [3, с. 3]. Окрім Болгарії, дружні дипломатичні ноти надходили ще й від Греції, де нещодавно прем'єр-міністром знову став Д. Ралліс, відомий тим, що вів переговори з турками після поразки Греції у війні 1897 року [9, с. 5].

Отже, македонцям не слід було очікувати військових дій ні з грецької сторони, ні з болгарської. Ситуація на Балканах мала тенденцію до політичної стабілізації, але з другої сторони в період затишшя від активістів ВМОРО можна було очікувати чого завгодно. Цілком зрозуміло, що після нещодавнього вбивства Г. Делчева, очільника військових сил ВМОРО, повстанці не думали складати зброю, бажаючи довершити заплановану справу. Ще в січні 1903 року Центральний комітет ВМОРО в Салоніках постановив про підготовку весняного повстання, а 19(2) квітня на з'їзді в с. Смілево було вирішено перенести початок повстання на літо. Тоді ж був обраний Головний штаб для координації дій повстання [6, с. 71–72].

Повстанські наміри не були відкладені, а міжнародна ситуація лише більше підштовхувала до дій через безперспективність ескалації в регіоні. Тиша була порушена самими македонцями, які напали на турецькі війська поблизу міста Монастир 4(17) липня. Чета македонських бойовиків складала 30 осіб, 12 з яких загинули в сутичці, завдавши втрат туркам 4 вбитими й пораненими [4, с. 4]. 6(19) липня в окрузі Тиквеш сталася ще одна сутичка, впродовж якої бойовики підпалили 3 будинка й вбили двох мешканців [5, с. 3]. Характерно, що жертвами стали саме македонці, оскільки ВМОРО використовувала

тактику покладання відповідальності за свої злочини проти християн на турецькі війська, таким чином одночасно виправдуючи себе й підбурюючи населення проти турецької влади [6, с. 69]. В Болгарії також активізувалась македонська діаспора, яка співчувала справі повстанців. Це співчуття могло бути як просто вербальним, так й цілком реальним: наприклад, 5(18) липня в Софії, столиці Болгарського князівства, місцевий збройний майстер допоміг невідомим (скоріш за все, це були повстанські функціонери) викрасти зі складу саперного батальйону 60 гвинтівок моделі Mannlicher [7, с. 4]. Вже 10(23) липня повідомляється про спробу декількох чет повстанців перейти болгаро-турецький кордон, що їм не вдалося. Місцевий воєвода на ім'я Саракінос був арештований, чому посприяли болгарські прикордонні війська [8, с. 3].

Ще одним чинником завчасного початку повстання, на нашу думку, могли стати європейські розслідування вбивств мирного населення в Македонії. Ймовірно, що в комплекс причин початку повстання саме в липні місяці входило небажання організації бути дискредитованою в очах населення, авторитетом серед якого вона користувалась, та світу.

Формально повстання почалося 15(28) липня 1903 р. з оголошення Закордонного представництва ВМОРО «Декларації до великих європейських держав», в якій революціонери коротко озвучили свої наміри та причини, які їх викликали. Цей документ свідчить на користь тези щодо ключового впливу міжнародного становища балканських країн на діяльність ВМОРО, оскільки в посиленні переслідувань місцевого населення революціонери звинувачують саме європейську спільноту, чиї «невдалі паліативні заходи [...] призвели лише до посилення мусульманської нетерпимості й тиску з боку держави» [10]. Повстанці ставили дві вимоги задля припинення кровопролиття: призначення намісника-християнина та встановлення міжнародного контролю над регіоном. Безумовно, головною причиною повстання слід вважати неефективне втручання європейських країн в македонське питання. Обіцянки та реформи, які провадила турецька влада, постійно стикалися об певні перешкоди: до

прикладу можна згадати те, що османська влада дозволила відкривати християнські школи, однак з тією умовою, що педагогічні штати будуть утверджуватись лише за спеціальним дозволом чиновників [14, с. 5]. 16(29) липня прогули перші вибухи повстання 1903 року: біля озера Амадон турецькі війська зіткнулись з повстанською четою кількістю в 30 осіб, 3 з яких було вбито та ще 3 – полонені [11, с. 4]. З метою запобігання повстанню, про підготовку якого турецька влада була проінформована, до м. Призрен було передислоковано 7 батальйонів [12, с. 189][13, с. 3].

Хоч на перший день повстання виступи вже почалися в Монастирському вілаєті, македонські революціонери ще збиралися із силами. Паралельно зі збором сил (тоді з Болгарії прийшли ще дві озброєні чети) повстанці вчиняли рейди на навколишні села, де переховувались турецькі агенти та співчуваючі османській владі. Варто також зазначити, що повстання почалося зі зруйнування головних комунікаційних ліній (мостів й телеграфів) як в самій Македонії, так й близьких до неї провінціях. Коли бувший голова воєнного суду в Салоніках Едіб-паша відвідав Дедеагач, він виявив тут дві зруйновані переправи [15, с. 4].

Вже 23(5) липня передається новина про бомбові вибухи в м. Салоніки, після чого в Македонії почалися ще більші безпорядки [16, с. 3]. Ймовірно, що це був сигнал до активних дій, про які йде мова вже в наступному випуску «Киевлянина». Так, того ж дня повідомили про велику кількість повстанців поряд з містами Дедеагач, Серес та Монастир, які стали воювати з турецькими залогами. По всій Македонії вибухали мости та залізничні лінії, які знищувались або динамітом (як це намагались зробити на станціях Ескісу та Баніца), або звичайним перерізом [17, с. 3][18, с. 35]. За оцінками османської влади, в Ускюбському та Монастирському вілаєтах тоді ж з'явилися 16 нових чет. Сьогодні нам відомі кількість та ареал діяльності цих чет. Македонський історик Р. Стефов підрахував, що в районах повстання чети діяли поблизу Смілево, Джавато (650 осіб), Крушево (400), Кічево (350), Бітолі (250), Охриду (880), Ресни (450), Деміг-Гісару (420), Преспи (300), Костуру (700), Леріну (450) [19, с. 25-26]. Усі ці чети за

своїм походженням були загальномакедонськими, оскільки комплектувались з людей, які походили з різних частин Македонії. В газетах навіть повідомлялося про випадки, коли македонці з грецької діаспори просили прем'єр-міністра Греції про дозвіл перейти кордон, аби збройно допомогти своїм співвітчизникам у боротьбі з османською владою, однак той, з очевидних причин, відмовив їм в цій послугі [20, с. 3].

Отже, газетний матеріал дає чітко зрозуміти, в яких міжнародно-політичних умовах розвивався початок згаданого повстання: це був період тимчасової стабілізації, що стало форс-мажором для самих повстанців й чинником до активних дій. Суспільно-адміністративні реформи в Македонії, які турки обіцяли провести, на практиці були малоефективними й не влаштовували місцеве населення. Постійні конфлікти на релігійному ґрунті також підтримували напругу в Македонії, що в свою чергу вплинуло на початковий успіх повстання. Не слід забувати, що Іллінденське повстання було справою не просто однієї організованої групи (ВМОРО), а й усього македонського народу, що ми можемо побачити на сторінках газети «Киевлянин».

Список джерел та літератури

1. Киевлянин №176, 28 июня 1903
2. Киевлянин №177, 29 июня 1903
3. Киевлянин №178, 30 июня 1903
4. Киевлянин №183, 5 июля 1903
5. Киевлянин №185, 7 июля 1903
6. Миколенко Д. Македонське питання у 1878-1919 рр.: навчальний посібник до спеціального курсу. Харків, 2011. 119 с.
7. Киевлянин №188, 10 июля 1903
8. Киевлянин №189, 11 июля 1903
9. Киевлянин №191, 13 июля 1903
10. Декларація на ЦК до владите на Големите сили за причините за кревање на Илинденското востанието.
URL: <https://mn.mk/istorija/4596-Deklaracija-na-CK-do-vladite-na-Golemite-sili-za-pricinite-za-krevanje-na-Ilindenskoto-vostanieto>
(дата звернення: 17.03.2024)
11. Киевлянин №195, 17 июля 1903

12. Shukarova A., Panov M., Georgiev D. at al. (2008). *History of the Macedonian people*. Skorje
13. Киевлянин №196, 18 июля 1903
14. Киевлянин №198, 20 июля 1903
15. Киевлянин №200, 22 июля 1903
16. Киевлянин №202, 24 июля 1903
17. Киевлянин №203, 25 июля 1903
18. Yosmaoğlu İ. (2013). *Blood ties. Religion, violence, and the politics of nationalhood in Ottoman Macedonia 1878-1908*. New York
19. Stefov R. (2008). *Very short history of the Macedonian people from Prehistory to the Present*. Toronto
20. Киевлянин №211, 2 августа 1903

БИТКІВСЬКА Зоряна,
здобувачка IV курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Турмис Н. В.

**ВІД ІСТОРИЗМУ ДО СЕЦЕСІЇ:
АРХІТЕКТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЧЕСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
(ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

Окреслено характерні особливості архітектурного розвитку Королівства Богемії та Маркграфства Моравії у друг. пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. Висвітлено роль місцевих майстрів у поширенні провідних архітектурних тенденцій та проаналізовано причини утвердження неоренесансу та сецесії, як домінуючих архітектурних стилів на теренах Чехії.

У другій половині ХІХ ст. внаслідок промислової революції відбулися зміни в багатьох сферах життя людей. Технічний прогрес, індустріалізація та інтенсивний розвиток дали поштовх до швидкого будівництва, розбудови комунікацій та економіки. Міський простір зазнав радикальних змін. Виклики часу спонукали докорінно змінювати підхід до підготовки молодих спеціалістів – перехід до сучасного навчання в академіях і технікумах, політехнічних школах. Розвиток комунікацій та зміни в системі освіти сприяли обміну досвідом між студентами та викладачами з різних провінцій Австро-Угорщини.

Богемія та Моравія, терени сучасної Чехії, були одними з найрозвиненіших частин монархії. Першість належала Празі, що з давніх-давен була головним містом Богемії та культурним центром чеських земель. Брно, в свою чергу, було головним містом Моравії, яке, в багатьох сферах, зокрема й культурній, орієнтувалося на Прагу. Завдяки своєму винятковому значенню та промислового процвітання тут були створені будівлі з високоякісних матеріалів, а також першокласні технічні вищі навчальні заклади. У чеських землях уже

сформувалася потужна архітектурна школа, яка поширювала свій вплив далеко за межі цих провінцій.

Більшість майбутніх архітекторів Богемії спершу навчалися у Чеській політехніці та Празькій академії, потім у Віденській академії мистецтв, що на той час була одним із європейських лідерів архітектурної освіти, а згодом здобували практичний досвід проектування в інших європейських країнах [7, с. 303]. Такий шлях пройшли найвідоміші тогочасні чеські архітектори – Йозеф Зітек (1832–1909 рр.), Йозеф Главка (1831–1908 рр.) та Йозеф Шульц (1840–1917 рр.) [11]. Вони принесли в архітектуру Богемії нові стилі та впливи, зокрема італійські. Архітектори Моравії навчалися в Німецькій школі прикладного мистецтва у Брно, а потім кращі з них продовжували навчання у Віденській та Мюнхенській академії мистецтв. Мюнхенська академія була більш привабливою для молодих людей німецького походження, які проживали на теренах Моравії [7, с. 305]. Проте туди вступали і студенти з Богемії, зокрема Ігнацій Ульман (1822–1897 рр.), що спроектував у Празі Ощадну касу (1858–1851 рр.) та Тимчасовий театр (1862 р.) [3, с. 136]. Однак Мюнхенська академія мистецтв не користувалась такою популярністю серед чеських студентів як Віденська, що пояснюється більшою згуртованістю чеського національного руху з культурним середовищем Відня. У той же час Прага приваблювала архітекторів з Баварії. Зокрема, Бернард Грубер ділився своїм досвідом зі студентами Празької академії та поширював серед них напрям мюнхенської архітектурної школи [6, с. 46].

Історизм характеризується поширенням і поєднанням таких “історичних стилів” як неокласицизм, неоренесанс, неоготика, необароко, неороманський, тощо. Вони беруть за основу стилі минулого, наслідуючи їх форми та прийоми. Прага була провідним осередком неоренесансної архітектури. Цьому сприяла як велика кількість професіоналів, так і активна діяльність культурних діячів, що розвивали ідеї національного відродження з центром у Богемії. Неоренесансна архітектура стала найкращим виразником цих ідей, адже саме в епоху Відродження було найбільше культурних досягнень

та політична незалежність [1, с. 32]. Її також активно популяризував тогочасний викладач Празької академії Б. Грубер [6, с. 38]. На чеських землях у цей час було популярне і необароко, проте неоренесанс все ж домінував.

В умовах загострення німецько-чеських відносин, чехи шукали спосіб виразити свою ідентичність. Одним із завдань вони ставили популяризацію та розширення сфери вживання чеської мови. Національний театр якнайкраще підходив для цього, адже протиставлявся німецькому театру та був місцем проведення заходів чеською мовою. Через обмеженість матеріальних ресурсів, І. Ульману було доручено будівництво Тимчасового театру 1862 р., після чого оголосили конкурс на будівництво [1, с. 32–33]. Продовж 1868–1881 рр. за проектом Й. Зітека було збудовано Новий театр [Додаток 1], який став вершиною чеського неоренесансу. Його купол гармонійно поєднувався з бароковими куполами церков. Театр настільки асоціювався з національним духом чехів, що часто його називали “Собором національного відродження” [3, с. 134].

Кінець ХІХ–початок ХХ ст. відзначився пошуком нових підходів до архітектури. Разом з інтенсивним впровадженням нових технологій, серед багатьох архітекторів побутувала думка, що історизм вичерпав себе як стиль. Це створило умови для появи нового стилю – “secession”. Творцем віденської сецесії був Отто Вагнер – автор генплану Відня, чиї ідеї мали значний вплив на архітектуру монархії. Перші роки його викладацької діяльності у Віденській академії образотворчих мистецтв були високо оцінені тогочасними провідними митцями та стали початком нового етапу у стильовому розвитку архітектури всієї монархії [4, с. 45]. Він наголошував, що разом з розвитком матеріалів та технологій еволюціонує і стиль, що має відповідати новим вимогам часу та зазначав, що “сучасне мистецтво має представляти нам сучасність, наші здібності, наші дії та бездіяльність через створені нами форми” [4, с. 31]. Ці ідеї О. Вагнер пропагував серед своїх учнів Академії образотворчих мистецтв, багато з яких у майбутньому стануть послідовниками його справи.

На території чеських земель Моравії та Богемії були сприятливі умови для сецесії. Початок 90-х рр. ХІХ ст. відзначився будівельним бумом у Празі та Брно, спричиненим впровадженням законів про перебудову в 1893 р. та 1896 р. відповідно. На місці зруйнованих споруд починають будувати переважно житлові будинки в стилі модерн. Поштовхом стало поширення сецесії, особливо після Празької виставки архітектури та інженерії, 1898 р. [10]. Зокрема, Леопольд Бауер, який активно залучатиметься до забудови Брно, відзначав необхідність втілювати ідеї О. Вагнера в побудову житлових будинків, що мали б відповідати новим законам та новому стилю [2, с. 32]. Проте чеські митці не хотіли сліпо копіювати віденський стиль – вони поєднували елементи віденської та паризької шкіл, створюючи свою версію сецесії.

У Чехії, попри критику консервативних митців старшого покоління, молоді архітектори почали впроваджувати в життя принципи сецесії. Так, однією з перших модерних споруд Праги стало кафе “Corso” 1897–1898 рр., спроектоване Фрідріхом Оманом. Цей архітектор народився у Львові, проте навчався у Відні та в подальшому реалізовував себе у Празі, викладаючи у Празькій школі прикладного мистецтва. Сучасники називали його першим, хто не побоявся зробити крок назустріч сучасній архітектурі [5, с. 181]. Вже 1899 р. він спроектував будівлю готелю “Central” з багатими квітковими елементами. Особливим елементом модерних будинків періоду орнаменталізму є мозаїки, виконані в техніці чеського сграфіто. Освальд Полівка активно використовував цю техніку, зокрема продовж 1903–1908 рр. спроектував дві сусідні будівлі страхового товариства “PRAHA” [Додаток 2] та видавництва “TOPIC” [Додаток 3].

У той же час Губерт Гесснер, ще один учень О. Вагнера, робить перші спроби відійти від надмірного орнаменту та зосередитись на раціональній складовій архітектури. У 1904 р. він збудував у Брно Окружну лікарню, фасад якої оздобив зеленою керамічною плиткою. Цей витвір Г. Гесснера стане в подальшому прикладом для архітекторів періоду раціоналізму [10]. Ключову роль в утвердженні

модерну у столиці Богемії зробив учень О. Вагнера Ян Котера, який змінив Ф. Омана на посаді. У 1900 р. Я. Котера опублікував свою статтю “Про нове мистецтво”, у якій виклав принципи нового стилю, а також виділив ключові елементи модерної архітектури [8, с. 189–195]. Зазначимо, що в його творчості простежується поступове зменшення ролі скульптурно-орнаментального оздоблення та посилення декоративної ролі самої поверхні. Його підходи стануть важливими для чеського кубізму, що почне утверджуватись після 1910 р. [9, с. 206]. Підкреслюючи внесок Я. Котери, його часто називали “батьком сучасної чеської архітектури” [1, с. 93].

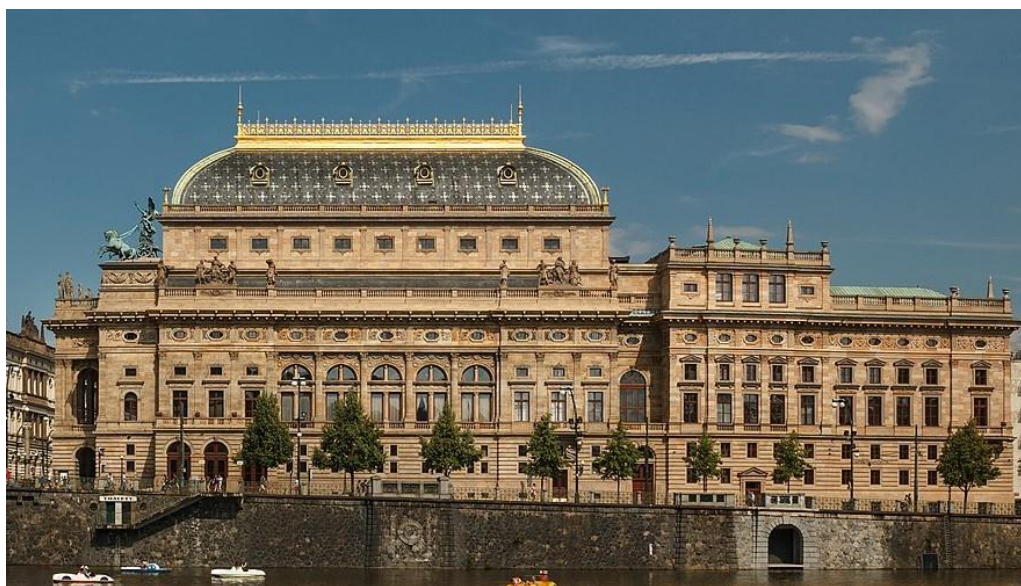
Підсумовуючи можна стверджувати, що європейські архітектурні тенденції друг. пол. ХІХ – поч. ХХ ст. мали неабиякий вплив на теренах Богемії та Моравії. У період домінування історизму монументальні неоренесансні споруди національного значення творили Й. Зітек, Й. Главка, Й. Шульц, І. Ульман. Великий внесок у реформування підходів до архітектури наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. здійснила плеяда молодих архітекторів, що творили в стилі сецесіон – Ф. Оман, О. Полівка, Я. Котер та Г. Гесснер.

Список джерел та літератури

1. Alofsin A. When buildings speak : architecture as language in the Habsburg Empire and its aftermath, 1867-1933. Chicago: The University of Chicago Press, 2006. 326 p.
2. Bauer L. Die alte und die neue Richtung in der Baukunst. *Der Architekt*. 1898. S. 32.
3. Bažant J. The Classical Tradition and Nationalism: The Art and Architecture of Prague, 1860–1900. *A Handbook to Classical Reception in Eastern and Central Europe/* by Dana LaCourse Munteanu, Zara Martirosova Torlone, Dorota Dutsch. Publisher: Wiley-Blackwell, 2017. P. 133–145.
4. Die Wagner-Schule. *Der Architekt* 1896. S. 45.
5. Friedrich Ohmann v Praze. *Volné směry*. 1900. Ročník 4. S. 181–186.
6. Horáček M. Přesná renesance v české architektuře XIX století. Olomouc: Univerzita Palackého, 2012. 363 s.

7. Korbel T. Profesionalizace českých architektů a stavitelů v 19. století na příkladu generace Josefa Hlávky. *Lidé města*. 2020. Vol. 22, Nr. 3. S. 295–322.
8. Kotěra J. O novém umění. *Volné směry*. 1900. Ročník 4. S. 189–195.
9. Moravňszky A. *Competing Visions. Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867–1918*. Cambridge: The MIT Press 1998. 508 p.
10. Ragulová Z. Czech Art Nouveau architecture in the cities of Prague, Brno and Hradec Králové. *Delivered at the coup Defouet II International Art Nouveau conference*, 2015.
11. URL:http://www.artnouveau.eu/admin_ponencies/functions/upload/uploads/Ragulova_Zuzana_Paper.pdf
12. Vybíral J. Prager Architekten in München – Bayerische Architekten in Prag. *Zeitenblicke*. 2006. Vol. 5 Nr. 2.
URL: <https://www.zeitenblicke.de/2006/2/Vybiral>

Додаток 1

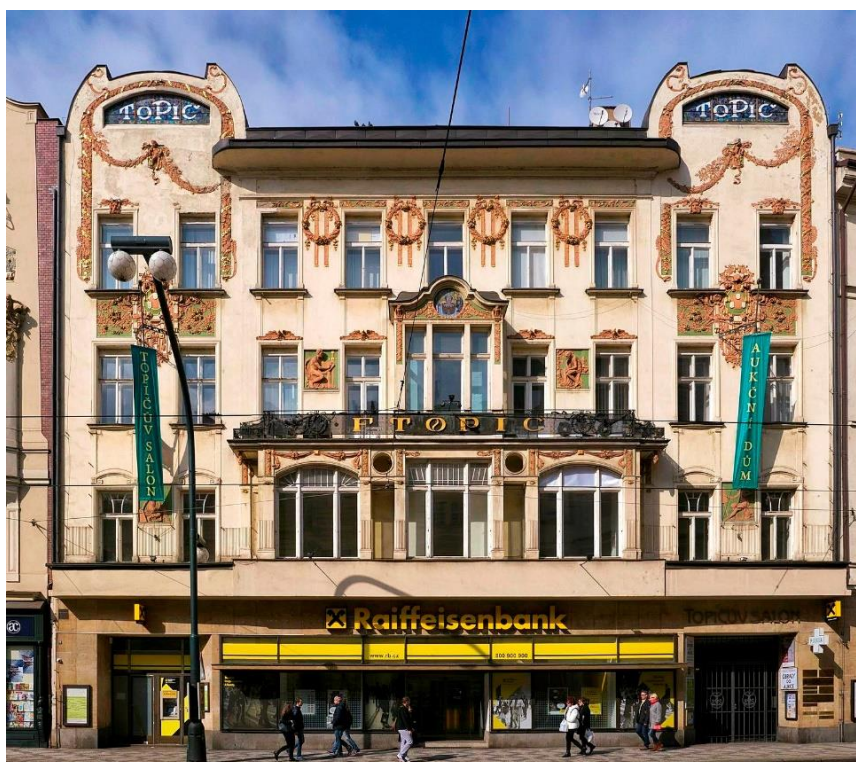
Новий театр у Празі

Додаток 2

Споруда страхового товариства “PRAHA” у Празі

Додаток 3

Споруда видавництва “TOPIC” у Празі

ГМИРЯ Анна,
здобувачка III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.
Науковий керівник –
д.і.н., проф. Чуткий А. І.

ХОЛЕРА В ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В 1910 р.: РЕАКЦІЯ НАСЕЛЕННЯ І ПРОТИЕПІДЕМІЧНІ ЗАХОДИ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «РАДИ»)

У межах нашої розвідки ми розглянули типові стратегії поведінки населення Полтавської губернії при холерній загрозі, що знайшли відображення на сторінках «Ради». За результатами дослідження реакцію людей значним чином визначав рівень освіченості, за яким Полтавська губернія була на 29 місці з 34-х. Земські установи в Полтавській губернії, крім того, що намагались збільшити рівень обізнаності про холеру видаючи брошури, локалізували холерні вогнища ізольовуючи заражені поселення, відкривали холерні бараки, наглядали за санітарним станом, відправляли санітарні групи та ін.

«Боже вас храни, – до тих лікарів», – говорили в Полтавській губернії, коли туди в 1910 р. навідалась холера – гостра кишкова інфекція, викликана потраплянням холерного вібріону в організм людини, що супроводжувалось сильним отруєнням і зневодненням [31, с. 3611]. За рахунок своєї повторюваності і тривалості холера, як й інші хвороби, стала частиною повсякдення тогочасного люду. Існує низка визначень «повсякденності» як особливої сфери людського життя. За Ф. Броделем, повсякденність – це та площина життя, у яку люди втягуються, навіть не усвідомлюючи цього, бо це «звичка, або навіть рутинна, ці тисячі дій, які протікають і закінчуються ніби самі собою, виконання яких не потребує чітких рішень» [1, с. 13]. Справді, незалежно від власної волі люди стикаються з різними випробуваннями і реагують на них, здобуваючи емпіричні знання. Тому повсякдення ще визначають як «емпіричне життя» [5, с. 176].

Холера «увійшла» до сфери повсякдення у російській імперії у 1823 р., в українських землях у 1830 р. З того часу держава випрацьовувала протиепідемічні механізми, ефективність яких нівелювало незнання принципів функціонування хвороби до 1883 р. Епідемія 1910 р., що належить до VI пандемії (1901 по 1926 рр.), поширилась на 78 губерній російської імперії, у 83,3 % випадків на сільські поселення, чим вирізнялась з-поміж інших хвиль пандемії [2, с. 278].

Щоб дослідити перебіг холери в 1910 р., ми звернулись до газети «Рада», що дозволяє прослідкувати розвиток епідемії майже поденно. З 1991 р. українські історики використовували «Раду» в основному для дослідження політичних та етно-національних питань історії України, тоді як в розвідках соціально-економічного та культурного характеру звертались до газети «в якості другорядного історичного джерела з тої чи іншої проблеми» [6, с. 41]. В українській історіографії лише нещодавно з'явився курс на переосмислення періодики як джерела для дослідження повсякдення.

Згідно з матеріалами «Ради», 3 травня 1910 р. холеру помітили в Києві, приблизно тоді ж вона з'явилась на Полтавщині, і станом на 15 травня інфекція вже дісталась «багатьох кутків губернії» [9, с. 3; 8, с. 3]. Перші відомості про холеру в Полтавській губернії надходили до редакції «Ради» з південних повітів: у травні інфекція з'явилась у Кременчуці, у червні – у Кобеляцькому і Хорольському повітах [10, с. 3; 11, с. 4; 14, с. 4]. Тоді як загалом по губернії станом на 9 червня нараховувалось 90 інфікованих і 21 померлих [13, с. 3]. Цього ж місяця холера проявилась у Золотоніському і Лубенському (Черевки) повітах, а до середини липня – у Лохвицькому (Подища) і Пирятинському (Полонки, Журавка, Мамаїво, Харківці), що пов'язано з зараженням р. Удаю холерними вібріонами [15, с. 4; 16, с. 3; 19, с. 4; 21, с. 3]. Загалом, епідемія тривала до травня.

Коли холера вже «стояла на порозі», санітарні попечителі вдавались до запобіжних заходів. Наприклад, міська санітарна комісія в Лубнах наказала міщанам негайно прибрати вулиці і двори, інакше на них накладають судову відповідальність [12, с. 3]. З появою перших

інфікованих у повітах скликались санітарні наради, як це було в Хоролі всередині червня, відкривались холерні бараки, а контроль за станом довкілля посилювався. Приміром санітарна комісія в Лубнах, крім бараків, турбувалась про безперебійну циркуляцію води в р. Сула, чистоту вулиць і якість продуктів на ринку [14, С. 4; 20, с. 4].

Боротьба з холерою в основному лягала на плечі повітів, адже протиепідемічну діяльність губернського земства у більшості випадків можна описати як «чисто пасивну» [3, с. 323]. Вона полягала у асигнуванні повітам певних коштів і відправленні до заражених поселень санітарних гуртків, які разом з місцевим медичним персоналом (при наявності такого) мали бороти холеру. Полтавська губернська земська управа продовжувала відправляти нові санітарні групи до холерних поселень, аж поки не закінчились лікарі. Перша звістка про брак медичного персоналу з'явилась у 176 випуску «Ради», а наступна у 179-у, де повідомлялось, що на боротьбу з холерою вже посилають «акушерок та ротних фершалів» [25, с. 3].

При тому, що ситуація з медиками на місцях залишалась складною, звичним станом речей було, коли один медичний учасок обслуговує ряд поселень. Наприклад, земська амбулаторія в Луком'ї (Лубенський пов.) у складі одного лікаря і фершала, крім Луком'я, обслуговувала у своєму ж повіті ще «Чирковку, Мацьову Лучку, Велику й Малу Селецькі та ще силу хуторів», а також Худоліївку, Муйсіївку і Ярки з хорольського повіту [30, с. 3]. Проте наприкінці жовтня навіть цю амбулаторію вирішили закрити, а населенню перелічених пунктів залишалось звертатись за медичною допомогою до найближчих амбулаторій за 15-17 верств від Луком'я.

Приклад амбулаторії в Луком'ї пояснюється тенденціями централізації медичних пунктів і скороченням медичного персоналу в імперії. Загалом з 1865 по 1904 р. у 124 повітах відбулось 159 скорочень лікарських штатів [3, с. 333]. Говорячи про Полтавщину, то після скорочень (без епідемічних і санітарних лікарів), станом на 1905 р. у Полтавському повіті було 8 лікарів, у Гадяцькому – 6, у Зіньківському – 7, у Золотоніському – 15, у Кобеляцькому – 8, у Костянтиноградському – 12, Кременчуцькому – 9 і в Лохвицькому –

10 [3, 704–705]. У наведеній статистиці враховувались запасні лікарі, з якими теж були проблеми. Наприклад, на початку червня 1910 р. з косянтиноградського повіту надходили скарги, що земство, «щоб не витратити даремно грошей», відпускало лікарів у відпустки, не замінюючи їх запасними. І за таких умов населення мало звертатись або в сусідній медичний пункт, «хоч... той може бути за 30 верстов», або до місцевих фершалів [11, с. 4].

Тоді як фершали належали до середнього прошарку медиків і, в ідеалі, мали працювати разом з лікарями, допомагаючи їм. Самостійно ж фершали не могли надати гідного лікування, ба навіть бували випадки, коли ті не могли забезпечити населення потрібними ліками. І «ліків не можуть добути ті фершали» в малоперещепинському участку, коли їде один з них «в участок і прохає, щоб йому дали там хоч сортів двадцять ліків, а дають йому тільки двох, або трьох та й то не тих» [11, с. 4].

Побутувала думка, що фершал – «мужицький лікар» і темний люд довірятиме їхнім настановам, на відміну від лікарських [3, с. 337]. Дії лікаря були так само «незрозумілі і таємничі для селянина, як і прийоми ворожок», а прописані лікарем медикаменти сприймалися як «зілля» [4, с. 143]. Проте наявність фершала не гарантувала, що до нього звертатимуться. Наприклад, коли у червні 1910 р. до с. Липляве Золотоніського повіту навідалась холера, люди йшли до такої собі Баби Грицихи, а не до фершала [17, с. 4]. Тоді липлянці «звернулись до баби, а баба видумала нові ліки од холери» [17, с. 4]. «Лікування» полягало в тому, що хворий лягав на живіт, а Грициха мила йому п'яти водою з кухля і давала випити суміш з попелу і солі, розмішаних веретенем. При чому баба з ножем і страсною свічкою в руках примовляла до холери «Іди собі на очерета на болота, де ворон чоловічої кости не заносить» [17, с. 4].

Щоб підвищити рівень знань про хворобу, на Полтавщині поширювали брошуру Г. Коваленка «Як треба берегтись од холери» [18, с. 3]. Коваленкові брошури у значній кількості закупувалися земською управою, яка вислала їх санітарним групам, щоб ті роздавали брошури в заражених повітах безкоштовно [24, с. 2]. Згідно з

дописувачем М. Товстиком, перевагою Коваленкової брошури було те, що вона написана популярною українською мовою і зрозуміло для селян [27, с. 1]. Ці фактори сприяли кращому засвоєнню протиепідемічних вказівок населенням, зважаючи на різний рівень грамотності в межах губернії. При тому, що Полтавська губернія перебувала на 29 місці за рівнем грамотності у містах і на 25-ому за рівнем грамотності не в містах з-поміж 34 земських губерній в імперії.

Нерозуміння природи холери призводило до того, що селяни вважали хворобу Божою карою, а боротьбу з нею марною. Керуючись такими міркуваннями, більшість неграмотних селян з Варви, Лохвицького повіту казали «не дасть Бог, то й нічого не буде», коли холера завітала до сусідніх Подищ [19, с. 4]. Два місяці потому з Варви повідомляли до «Ради», що населення піддалось чуткам з Подищ, ніби санітари розносили холеру, внаслідок чого у містечку зріс рівень ворожості до лікарів і медицини. Навіть коли холера була на підступі до Варви, більшість варвинчан відмовлялась від послуг фершала, ще й тричі проводила сільські сходи, де «всі в один голос кричали: «Не треба нам санітарів! Кому Бог не дасть смерти, той і не вмере»» [26, с. 4]. Подібні чутки були й у Лубнах, у зв'язку з чим там не пускали лікарів до хворих на холеру [26, с. 4; 29, с. 4]. Так само відмовлялись від допомоги медиків старовіри з с. Золотарівки, кременчуцького повіту [23, с. 2]. Народний страх у російській імперії доходив до того, що селяни і міщани нападали на лікарів і санітарів, та і просто на «непевних» людей [22, с. 1]. Такі випадки були в константиноградському і пирятинському повітах: там нападали на статистів, яких запідозрили в тому, що вони санітари [28, с. 3].

Список джерел та літератури

1. Бродель Ф. Динамика капитализма. Смоленск: «Полиграмма», 1993. С. 127
2. Васильев К. Г., Сегал А.Е. История эпидемий в России. Москва, 1960. С. 395.
3. Веселовский Б. История земства за 40 лет. С.-Петербург: Издательство О. Н. Поповой, 1909. Т. 1. С. 741.

4. Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губернии. *Этнографическое обозрение*. Москва, 1891. №2. С. 141–149.
5. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. 2007. №1. С. 174–184.
6. Левчук О. В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2018. С. 280.
7. Полтавский земский календарь на 1910 год. Полтава: Электрическая типо-литография «Дохман», 1909. С. 156.
8. Рада №110, 15 мая (28 травня) 1910 р.
9. Рада №118, 25 мая (7 червня) 1910 р.
10. Рада №123, 1 июня (14 червня) 1910 р.
11. Рада №124, 2 июня (15 червня) 1910 р.
12. Рада №127, 5 июня (18 червня) 1910 р.
13. Рада №130, 10 июня (23 червня) 1910 р.
14. Рада №134, 15 июня (28 червня) 1910 р.
15. Рада №143, 25 июня (8 липня) 1910 р.
16. Рада №146, 29 июня (12 липня) 1910 р.
17. Рада №147, 1 июля (14 липня) 1910 р.
18. Рада №151, 6 июля (19 липня) 1910 р.
19. Рада №153, 8 июля (11 липня) 1910 р.
20. Рада №156, 11 июля (24 липня) 1910 р.
21. Рада №158, 14 июля (27 липня) 1910 р.
22. Рада №165, 23 июля (5 серпня) 1910 р.
23. Рада №169, 28 июля (10 серпня) 1910 р.
24. Рада №170, 29 июля (11 серпня) 1910 р.
25. Рада №179, 10 августа (23 серпня) 1910 р.
26. Рада №199, 2 сентября (15 вересня) 1910 р.
27. Рада №201, 5 сентября (18 вересня) 1910 р.
28. Рада №206, 11 сентября (24 вересня) 1910 р.
29. Рада №210, 17 сентября (30 вересня) 1910 р.
30. Рада №247, 31 октября (13 листопада) 1910 р.
31. Шульц Г. Холера. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.]*. Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. Т. 10. С. 3605–4015.

Розділ 6 СУЧАСНА ІСТОРІЯ (XX–XXI ст.)

КУШНІР Ярослав,
здобувач 1-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича.
Науковий керівник –
к. і. н. Руснак О. В.

ПРИНЦИПИ РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ НА БУКОВИНІ У 1925 р.

Стаття присвячена дослідженню принципів реформування адміністративно-територіального устрою на Буковині у 1925 р. Автор доходить висновків, що ці реформи відповідали загальним принципам і підходам, що були розроблені для всієї Румунії та мали на меті уніфікацію територіально-адміністративних одиниць у країні.

Після входження Буковини до складу королівської Румунії виникла потреба у проведенні адміністративної реформи через те, що після приєднання у 1918 році нових територій до Румунії існували чотири різні адміністративні системи управління: австрійська на Буковині, російська в Бессарабії, угорська в Трансільванії і власне румунська в Регаті. Це створювало суперечності та перешкоди для централізації влади і уніфікації адміністративно-територіального устрою держави.

Зазначена проблема мало досліджена як в українській так і в зарубіжній історіографії. Деякі аспекти нашої теми висвітлені українськими дослідниками. Торончук І. Ж. та Руснак О. В. автори проводять аналіз системи органів управління Буковиною після проведення адміністративної уніфікації 1925 року у Румунії [6, 7]. Проблеми міського самоврядування у досліджуваний період розглянуто також Піддубним І. А. [3].

Актуальність теми дослідження полягає у всебічному та об'єктивному дослідженні процесів реформування адміністративно-територіального устрою на Буковині у 1925 р., відзначенні особливостей поділу адміністративно-територіальних утворень та характеристик відтвореної законодавчої бази.

29 березня 1923 ухвалено нову Конституцію Румунії, згідно якої уся територія країни була поділена на повіти, які склалися з громад. Зазначалося, що кількість та розміри повітів і громад визначатимуться за нормами, передбаченими у законах з адміністративної організації, оскільки конституція 1923 року, передбачала лише загальні положення з організації влади краю [8]. В наслідок нововведень центр сконцентрував усю повноту контролю за провінційними органами влади. Тимчасова стабілізація адміністративної структури краю відбулася на засадах Конституції 1923 р.

Нова конституція започаткувала у 1925 р. адміністративну реформу, яка внесла суттєві корективи до раніше чинного ладу [9,10].

Адміністративна реформа, яка передбачала укрупнення повітів супроводжувалася прийняттям закону про адміністративну уніфікацію від 14 червня 1925 року. Стаття 1 закону передбачала поділ території Румунії на адміністративні одиниці, повіти та громади. У містах і селах утворювалися примарії (*primarii*), у структурі яких створювалися дорадчі органи, комунальні консиліуми, а їх виконавчими органами були постійні представництва [9].

Адміністративна реформа 1925 р. поділила територію Румунії на 70 повітів, у тому числі п'ять на Буковині [11, с. 1; 5, с. 298]. Рішення про такий поділ було ухвалено на засіданнях спеціально створеної комісії з питань поділу Румунії на повіти 9–10 липня 1925 р. у Бухаресті.

Повіти склалися з *plasa* – певного відповідника волостей. Останні об'єднувалися на засадах самоврядування по кілька сільських общин (*comunele rurale*). Ці адміністративно-територіальні утворення не набули стабільного завершеного вигляду, постійно змінюючи територію та кількість підпорядкованих їм сільських поселень. На

інших засадах діяли міські громади, що виокремлювалися в самостійні адміністративно-територіальні одиниці.

Очоловав повіт префект, а система адміністративного поділу та самоврядування враховувала географічні та культурні особливості різних регіонів Румунії завдяки розподілу території на різні рівні адміністративно-територіальних одиниць, а також через делегування відповідних повноважень місцевим органам управління. Повіти та громади стали важливими складовими системи місцевого самоврядування [4, с. 46].

Ці повіти склалися з різних громад та сільських районів, які об'єднувалися на засадах самоврядування (*comunele rurale*). Кожен повіт мав свою геральдичну схему – герб [1, с. 252].

Висновки. Реформи адміністративно-територіального устрою Буковини відповідали загальним принципам і підходам, що були розроблені для всієї Румунії. Ці реформи мали на меті уніфікацію територіально-адміністративних одиниць у країні.

Список джерел та літератури

1. Гречило А. Символи адміністративно-територіальних утворень на українських землях під румунською окупацією в 1918–1940-х роках. матер. науч.- практ. конф. 2012, С. 250–255.
2. Руснак О.В. Реформи адміністративно-територіального устрою на Буковині у міжвоєнний період / XIV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція: тези доповідей – Чернівці, 27–28 жовтня 2023 р. – С. 110–113.
3. Піддубний І. Адміністративне управління Буковини у міжвоєнний період (1918–1940 рр.) / І. Піддубний // Питання історії України : зб. наук. ст. – Чернівці, 1999. – Т. 3. – С. 294–304.
4. Новий поділ адміністративний Буковини // Православний календар на православний рік 1927. – 1926. – С. 45–48.
5. Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації / [Б. Ф. Білецький, З. Б. Браславський, Л. І. Васюк та ін.] ; редкол. В. Г. Дикусаров та ін. – Ужгород : Карпати, 1980. – 296 с.
6. Торончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.) дисертація на здобуття наукового ступеня к.ю.н, спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень, м. Чернівці, 2011 р.

7. Торончук І. Ж. Система органів управління Буковиною після проведення адміністративної уніфікації 1925 р. у Румунії / Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 518 : Правознавство. – С. 32–39.
8. Constituția României din 29 martie 1923 monitorul oficial nr. 282.
9. Legea pentru organizarea administrației locale. (deslușiri și îndrumări de A. Dobrescu). – București : Editura Tipografia Modernă, 1929. – 340 p.
10. Lege pentru unificarea administrativă (Promulgată cu Inaltul Decret Regal № 1972 din 13 iunie 1925 și publicată în Monitorul Oficial №128 din 14 iunie 1925). – Cernauți: Editura “Glasul Bucovinei”, 1925. – 116 p. – (Biblioteca “Glasul Bucovinei”, № 5).
11. Împărțirea Bucovinei în 5 județe // Glasul Bucovinei. – 1925. – 11 iul. (№ 1871). – P. 1.

САМОФАТОВ Михайло,
здобувач 3-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
д. і. н., проф. Дьомін О. Б.

ФОРМУВАННЯ ДРУГОЇ РЕСПУБЛІКИ В ІТАЛІЇ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Підписання Маастрихтського договору про створення ЄС в 1992 р. стало новим етапом у історії європейської інтеграції Італії. В тому ж 1992 р. в Італії вибухнув гучний корупційний скандал «Танджентополі», який невдовзі поховав стару політичну систему Першої республіки в Італії (1992–1994 рр.). Автор доводить існування логічного зв'язку між цими двома процесами та простежує вплив європейської інтеграції на формування Другої республіки (1994 – т. ч.).

В 1999 р. Італія відмовилася від старої валюти – ліри – і перейшла на валюту, запроваджену ЄС – євро. Ця подія позначила не тільки одну з важливих віх в історії європейської інтеграції Італії, але й завершення цілого комплексу реформ, які сформували засадничі характеристики Другої Республіки в Італії [4, р. 699–701]. Невдовзі після цього один з авторів реформи, італійський політик та банкір Томмазо Падоа-Скьоппа опублікував статтю, в якій проаналізував характер взаємодії з ЄС. Італія, зазначав він, історично тяжіє до універсалістських ідей, а тому так і не стала консолідованою нацією-державою, на відміну від своїх сусідів, таких, як Франція чи Німеччина. Саме Італія була одним з ініціаторів переходу від ЄЕС до ЄС, оголошеному у 1985 р., а також пізнішому введенню євро. Прихильність до європейських інтеграційних процесів спрацювала в 1990-ті рр. і в зворотному напрямку: саме ЄС надавав імпульс для проведення модернізаційних реформ за відсутності політичної стабільності та слабкої підтримки населенням керівництва Італії [8, р. 30–37].

Необхідність модернізації Італії в політичній та економічній сферах почала усвідомлюватися суспільством ще наприкінці

1980-х рр., періоду, який охрестили в італійській історіографії як «роки болота». Ще одна назва цього десятиліття – «пентапартіто», оскільки в парламенті тоді склалася коаліція з п'яти партій: Демократично-Християнська (традиційно правляча партія), Соціалістична, Республіканська, Соціал-Демократична і Ліберальна. В ролі вічної опозиції перебували Комуністична партія та Італійський Соціальний рух [2, р. 296–298]. Всі ці сили утворилися ще на початку «холодної війни» і відображали тогочасну міжнародну ситуацію, а очільники партій зазвичай перебували в політиці вже на протязі кількох десятиліть.

На початку 1990-х рр. у зв'язку з розпадом комуністичного блоку країн і припиненням «холодної війни» така політична система втратила сенс свого існування. На додачу до цього, у 1992 р. в Італії розпочався потужний політичний скандал «Ганджентополі», або «Чисті руки». Він виявив систему хабарництва у процесі виграшу тендерів на державні контракти, видачі ліцензій, фінансування політичних партій тощо. В результаті скандалу, що тривав два роки, майже всі існуючі політичні сили були змушені припинити своє існування [9, р. 320–321]. Однією з причин, яка викликала гостру реакцію суспільства на корупцію, можна назвати підписання Маастрихтського договору про утворення ЄС, який підвищив загальні очікування щодо реформування системи державного управління [7, р. 334–335].

Єдиним винятком серед великих партій стала Комуністична партія Італії, яка змінила назву на Демократичну ліву партію і переорієнтувалася на підтримку європейської інтеграції [7, р. 326–327]. Саме її члени склали основу першого в історії сучасної Італії технічного уряду, тобто такого, який прийшов до влади без проведення виборів. На чолі технічного уряду став Карло Ацельйо Чампі, колишній очільник Банку Італії, найбільш проєвропейської інституції в країні [10, р. 521]. За короткий час перебування при владі у 1993–1994 р. саме цей уряд розпочав реформи, які Італія зобов'язалася провести при підписанні Маастрихтського договору. Таким чином,

уряд К. А. Чампі став своєрідною технічною адміністрацією ЄС на чолі Італії.

У 1994 р. в Італії пройшли парламентські вибори, які ознаменували остаточний розрив з Першою республікою (1946–1994 рр.). Вперше головним водорозділом під час виборів стало питання європейської інтеграції. Перемогу одержала коаліція євроскептичних партій: Форца Італія на чолі з Сільвіо Берлусконі, Ліга Півночі та Національний Альянс [7, р. 328–329]. Незважаючи на різку антиєвропейську риторику, правляча коаліція не ставила за мету вихід з ЄС, а лише намагалися більшої автономії держави на проведення власної політики. Щоправда, всього через рік коаліція розпалася через нерозв'язні протиріччя [7, р. 327–328].

Після невдачі євроскептиків на парламентських виборах 1996 р. перемогла проєвропейська коаліція «Оливкова гілка», яка складалася із нових політичних сил. Окрім Демократичної Лівої партії, до складу коаліції увійшов блок «Народні за Проді», партія Зелених, Лейбористська партія, Сардинська партія дії, Унітарні комуністи та низка інших дрібних партій. Новим прем'єр-міністром Італії став колишній християнський демократ Романо Проді. «Оливкова гілка» так само, як і євроскептична коаліція, відзначалися нестабільністю та відсутністю згоди по багатьом питанням внутрішньої політики [7, р. 328–330]. Тим не менше, коаліція продовжила євроінтеграційні реформи, розпочати урядом К. А. Чампі.

Вступивши до ЄС, Італія взяла на себе зобов'язання по зменшенню надмірної участі держави в економіці і лібералізації внутрішнього ринку. До 1990-х рр. у державній власності перебували такі галузі, як сталеливарна, енергетична, інфраструктурна та ін. Уряди Р. Проді розпочали приватизацію державних підприємств, багато з яких були утворені ще в часи диктатури Беніто Муссоліні. Наслідки програми приватизації виявилися суперечливими: з одного боку, держава позбулася не дуже прибуткових активів, які потребували значних коштів на обслуговування та були джерелом корупції; з іншої сторони, приватизація негативно позначилася на

багатьох галузях промисловості, в результаті чого Італія втратила статус однієї з провідних індустріальних держав світу [6, р. 149–155].

У 1997 році уряд Р. Проді створив комісію з євроінтеграційних під керівництвом відомого економіста Сільвано Онофрі, яка через півроку роботи представила план економічного розвитку Італії. План комісії викликав жваві дебати навіть всередині правлячої коаліції. Одним з найбільш спірних кроків, запропонованих комісією, було введення тимчасового «Євро-податку» з метою зменшення дефіциту державного бюджету Італії, оскільки для переходу до євро необхідно обмежити дефіцит бюджету до 3 % на рік [3, р. 109]. Через опір членів коаліції рекомендації С. Онофрі не були повністю реалізовані. Тим не менш, робота комісії допомогла Італії завершити цикл реформ, започаткованих підписанням Маастрихтського договору. Перехід на євро підтвердив незворотність євроінтеграційного курсу зовнішньої політики Італії, у протилежність до Великої Британії, яка залишила свою національну валюту.

Що стосується впливу Італії на євроінтеграційні структури у 1990-х рр., то можна констатувати, що він знизився у порівнянні з попередніми десятиліттями. Ф. Пьяттоні та С. Фаббріні описують позицію Італії всередині ЄС у 1990-х рр. як «ані гігант, ані пігмей». Вони зауважують, що після підписання Єдиного Європейського акту та Маастрихтської угоди більше не можна говорити про перевагу конкретної держави у межах ЄС. Замість цього, ЄС значно посилив свою владу й ефективно розподілив повноваження між різними інституціями. Успіх Італії в європейській інтеграції став залежати від співпраці місцевих органів влади з відповідними європейськими структурами, і, таким чином, зміцнив вагу державної бюрократії на противагу політичним партіям, яка набула характер нестійких персоналістських проєктів. При цьому різні галузі італійської системі державного управління впроваджували євроінтеграційні реформи з нерівномірною ефективністю. У деяких сферах, зокрема у регіональній політиці, Італії вдалося досягти значного прогресу [5, р. 227–234]. Проте загалом Друга республіка не змогла швидко адаптуватися до

нових європейських норм у повній мірі, про що свідчить стаття британського історика Перрі Андерсона «Італійська катастрофа» [1].

У підсумку, новий етап європейської інтеграції після підписання Маастрихтського договору став одним з ключових факторів у розриві з політичним спадком попередніх десятиліть і формування Другої республіки в Італії. Внутрішня політика Італії, яка, починаючи з середини ХХ ст., була відображенням міжнародних відносин «холодної війни», за короткий час повністю переорієнтувалася навколо нових політичних цінностей. Незважаючи на політичну нестабільність та обмежений і подекуди суперечливий характер євроінтеграційних реформ, вже на початковому етапі свого існування урядам Другої республіки вдалося закріпити євроінтеграційний курс у зовнішній політиці, а також провести структурні реформи всередині країни.

Список джерел та літератури

1. Anderson P. The Italian disaster. *London Review of Books*. 2014. Vol. 36, № 10. P. 3–16.
URL: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v36/n10/perry-anderson/the-italian-disaster>.
2. Bull M. The Pentapartito. *The Oxford Handbook of Italian Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 296–308.
3. Daniels P. Italy in European Union. *Economic and Political Weekly*. 1998. Vol. 33, № 35. P. 107–112.
URL: <https://www.jstor.org/stable/4407131>.
4. Della Sala V. Gli Esami Non Finiscono Mai: Italy and the European Union. *The Oxford Handbook of Italian Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 697-707.
5. Fabbrini S., Piattoni S. Italy in the European Union: the Transformation of National Interest in a Compound Polity. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*. 2006. Vol. 4, № 2. P. 223–241.
URL: <https://doi.org/10.1515/ZSE.2006.012>.
6. Gallino L. Il denaro, il debito e la doppia crisi spiegati ai nostri nipoti. Einaudi, 2015. 200 p.
7. Hopkin J. Bipolarity (and After). *The Oxford Handbook of Italian Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 325–240.

8. Padoa-Schioppa T. Italy and Europe: A Fruitful Interaction. *Daedalus*. 2001. Vol. 130, № 2. P. 13–44.
URL: <https://www.jstor.org/stable/20027695>.
9. Rhodes M. Tangentopoli – More than 20 Years On. *The Oxford Handbook of Italian Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 309–324.
10. Quaqlia L. The Bank of Italy. *The Oxford Handbook of Italian Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2013. P. 518–527

LICKIEWICZ Zuzanna,
Studentka I roku
Uniwersytet Łódzki.
Promotor: *dr, starszy wykładowca,*
specjalista Pietras T.

KULTURA PAMIĘCI O ZAGŁADZIE

*Tak długo, jak coś żyje w ludzkiej pamięci,
nie rozplywa się w niebycie.*

Jodi Picoult, Dziewiętnaście minut

Celem referatu jest przedstawienie form kształtowania się kultury pamięci o Zagładzie Żydów w Polsce. Na początku wystąpienia rozwijany jest wątek samego pojęcia „kultury pamięci” oraz jego współczesnego rozumienia. Dalsza część pracy to zaklasyfikowanie i nazwanie różnych obszarów dbania o pamięć, oraz rozwinięcie ich współczesnych wyników działań.

W swoim referacie spróbuje przedstawić zagadnienie współczesnej pamięci o Zagładzie w Polsce. W jaki sposób dbamy o pamięć i czy aktualnie chcemy pamiętać, o tych trudnych kartach naszej przeszłości. Nie bez przyczyny piszę „naszej” – Szoah¹⁴, w całym swoim tragizmie nie wpłynęło jedynie na naród żydowski, ale na cały współczesny świat europejski. Po wojnie i ukazaniu światu skali ludobójstwa Holokaustu, człowiek zaczął na nowo zadawać pytania o etykę, moralność, obecność bytów wyższych, ale przede wszystkim podstawowe pytanie- Jak uniknąć takiej tragedii w przyszłości? Tutaj do dyskusji wchodzi kultura pamięci.

Żeby prawidłowo omówić stan kultury pamięci o Zagładzie trzeba na początku odpowiedzieć sobie na pytanie czym jest kultura pamięci? Definicje podaje nam Christopher Cornelißen, określając ją jako: „pojęcie nadrzędne dla wszelkich możliwych form świadomej pamięci wydarzeń historycznych, osobistości i procesów, niezależnie od tego, czy są one natury estetycznej, politycznej czy kognitywnej. Obejmuje ono, oprócz form ahistorycznej czy wręcz antyhistorycznej pamięci zbiorowej,

---

¹⁴Szoah- hebr. שואה – całkowita zagłada, zniszczenie.

wszystkie inne sposoby reprezentacji historii, w tym dyskurs naukowo-historyczny oraz „prywatne” wspomnienia, o ile zostawiły one ślady w przestrzeni publicznej. Jako podmioty tej kultury występują jednostki, grupy społeczne lub wręcz narody i państwa [2, c. 12]”. Współcześnie pojęcie to odnosi się również do praktyk upamiętniania dziedzictwa II wojny światowej, zwłaszcza Holokaustu na przełomie XX i XXI w. [1, c. 9]. Definicje Cornelißena i Assmanna łączą się, gdyż potrzeba przetworzenia przeszłości i traum związanych z historią XX wieku spowodowała wzmożone zainteresowanie naukowe tematem pamięci oraz powstanie pojęcia opisującego sposoby radzenia sobie z przeszłością. Chociaż nadal kluczowe w badaniach nad pamięcią są Holokaust i II wojna światowa, coraz częściej pojawiają się prace, które poszerzają perspektywę na temat kultury pamięci.

Współcześnie kultura pamięci o Zagładzie Żydów w Polsce jest żywa i od lat ulega wielu, ciągle trwającym przemianom. Sposoby upamiętnienia pamięci można zaklasyfikować na: jednostki badawcze, instytucje muzealne, upamiętnienia w społecznościach lokalnych, filmy oraz spektakle teatralne i instytucje archiwalne.

Jest wiele badaczy i badaczek, którzy chętnie zagłębiają się w źródła, rozmawiają ze świadkami historii oraz propagują wiedzę i świadomość na temat Holokaustu. Przykładem jest ciągle pojawiająca się nowa literatura naukowa czy wszczynane badania. Centrum Badań nad Zagładą Żydów w Warszawie reprezentuje ogromny dorobek naukowy i regularnie publikuje nowe prace. W ostatnim czasie wyszła z pod ich pióra nowa publikacja „Żydzi w walce z Niemcami 1939-1945 | Jews Against Nazi Germany 1939-1945”. W Polsce funkcjonuje Żydowski Instytut Historyczny (dalej ŻIH), który zajmuje się przybliżaniem historii, kultury i religii polskich Żydów oraz zagadnień związanych z Holokaustem. ŻIH ma szeroką ofertę edukacyjną, która jest skierowana do uczniów, studentów, nauczycieli i seniorów [4]. Oprócz działającego od końca lat 40 Żydowskiego Instytutu Historycznego pojawiły się w Polsce nowe instytucje zajmujące się Zagładą Żydów. Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi jest przykładem instytucji, która działa od kilku lat aktywnie na polu upamiętniania łódzkich Żydów i ich losów w czasie II wojny światowej. Jednym z przykładów ich

działań są coroczne uroczystości związane z rocznicą likwidacji Getta Łódzkiego i Wielkiej Szpery. Gminy Wyznaniowe Żydowskie w Polsce również mają ogromny wkład w propagowanie pamięci o Żydach, poprzez organizowanie i współorganizowanie wydarzeń. Gmina Wyznaniowa Żydowska w Łodzi z inicjatywy Rabina Dawida Szychowskiego rozpoczęła w bieżącym roku cykl otwartych wykładów „Rabini wobec Szoa”, na którym prezentuje poglądy najwybitniejszych rabinów i cadyków z okresu Szoa i o nim.

Mamy również miejsca pamięci obozów koncentracyjnych i zagłady, które aktualnie w dużej mierze są czynne jako muzea. Przykładem jest Muzeum Kulmhof w Chełmie nad Nerem, Muzeum Treblinka bądź Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy. Łącznie znajduje się około dziesięciu muzeów, które oddają hołd ofiarom nazizmu z czasów byłych obozów. Powstanie tych instytucji stanowi istotny wskaźnik kluczowych momentów w polityce dotyczącej przeszłości oraz procesu upamiętniania II wojny światowej w kraju. Pierwsze z nich, takie jak Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie i Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, powstały w okresie wojny lub bezpośrednio po jej zakończeniu, kiedy to pamięć o tamtych wydarzeniach była jeszcze żywa. W latach pięćdziesiątych, w czasie ideologicznej walki o pamięć, nie powstawały nowe muzea upamiętniające ofiary nazistowskich zbrodni. W latach sześćdziesiątych, w fazie „instytucjonalizacji pamięci” oraz wzmożonego upamiętniania miejsc „walki i męczeństwa”, powstały nowe placówki. W kolejnej dekadzie, charakteryzującej się aktywną polityką kreowania narodowej pamięci i heroicznymi zwycięstwami, powstały Muzeum Martyrologii Alianckich Jeńców Wojennych w Żaganiu oraz Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie, które upamiętniały historię obozu pracy przymusowej dla Żydów i obozu karnego. Po sierpniowych wydarzeniach w 1980 roku, które wywołały ożywienie świadomości historycznej Polaków, utworzono muzea na terenie dawnych obozów zagłady i pracy w Treblince, obozu koncentracyjnego w Rogoźnicy oraz obozu zagłady w Chełmnie. W okresie transformacji ustrojowej, gdy zaczął się widoczny rozdział w polskiej pamięci zbiorowej, powstały muzea upamiętniające pomordowanych Żydów w Sobiborze i Bełżcu [3, c. 2].

Pamięć o Zagładzie poza środowiskiem naukowym jest widoczna na płaszczyźnie kulturowej. Holokaust stał się tematem licznych książek i filmów. Mowa tutaj zarówno o tych dziełach opartych na faktach, wspomnieniach ocalałych, jak i również dziełach literatury pięknej. Najbardziej znane filmy z tematyki obozowej to „Lista Schindlera” (1993, reż. Steven Spielberg), „Życie jest piękne” (1997, reż. Roberto Benigni), „Chłopiec w pasiastej piżamie” (2008, reż. Mark Herman). Filmów o tej tematyce jest oczywiście o wiele więcej jednak wymienione wyżej tytuły są tymi najbardziej popularnymi. Warto zauważyć jest, że żaden z tych tytułów to nie jest film dokumentalny, mimo iż takich nie brakuje. Miejsce Urodzenia jako film z 1992 roku jest jednym z bardziej kojarzonych dzieł dokumentalnych o Zagładzie Żydów w Polsce. Dużą popularnością cieszą się filmy polskiej reżyserki Agnieszki Holland takie jak: „W ciemności” (2011), „Europa, Europa” (1990), „Pokłosie” (2012). Warty wspomnienia jest film krótkometrażowy film z 2023 roku, zrealizowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Przy torze kolejowym”.

Uważam, że ogromną wagę w kształtowaniu się pamięci kulturowej Szoah po II WŚ miał otwarty charakter procesów dawnych nazistów, w tym procesy norymberskie (1945-1949). Fakt, że procesy można było i można po dzień dzisiejszy obejrzeć, wysłuchać jest jednym z najbardziej rzetelnych świadectw zbrodni ludobójstwa, której dokonały nazistowskie Niemcy. Dostępność nagrań jako źródeł kształtuje również pamięć o minionych wydarzeniach, podkreśla ich wagę w oczach społeczeństwa. Również współczesne procesy stanowiły ogromną wagę. Przykładem jest proces Iwana Demianiuka z 2011 r., który został oskarżony o bycie Iwanem Groźnym z Trebłinki – czyli jednym z najbardziej okrutnych i sadystycznych kapo znanym w obozie. Jak w tej pracy przebieg i wyrok procesu nie ma dla nas większego znaczenia tak procesy dawnych nazistów, które się odbywały na przestrzeni ostatniej dekady zawsze wiążą się z ogromną uwagą i przypomnieniem sobie na nowo nie tylko znaczenia, ale i skali tragizmu, okrucieństwa mającego miejsce. Jest to przestroga dla kolejnych pokoleń.

Mam nadzieję, że udało mi się w sposób zadawalający wyjaśnić kwestię kultury pamięci Holokaustu w Polsce. Jest to temat bardzo złożony,

który stale ewoluuje na przestrzeni lat. Sposób dbania o pamięć zależy od aktualnej sytuacji politycznej, gospodarczej, społecznej, światowej (przykładem jest jak aktualna sytuacja na Bliskim Wschodzie wpływa na stosunek do Żydów nie tylko w Polsce, ale na całym świecie). Jak widzimy wpływa na to wiele czynników, jednak myślę, że czynnikiem determinującym jest nasze własne podejście i szacunek do tematu. Jeżeli my pamiętamy i staramy się o propagowanie pamięci w naszym otoczeniu mamy szansę, że hasło „Nigdy więcej” stanie się rzeczywistością, nie pozostając w ramach idei.

Spis źródeł i literatury

1. Assmann A. Między pamięcią a historią. Antologia. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013. P. 324.
2. Cornelißen C. Co to znaczy kultura pamięci? Pojęcie – metody – perspektywy. *(Kon)teksty pamięci. Antologia : монографія / ed. by K. Kończal. Warszawa, 2014. P. 247–265.*
3. Kranz T. Muzea w byłych obozach w Polsce jako forma instytucjonalizacji pamięci. *Łambinowicki Rocznik Muzealny. 2003. Vol. 26. P. 9–22.*
4. Żydowski Instytut Historyczny. URL: <https://www.jhi.pl/> (дата звернення: 19.03.2024).

ДУБНЕВИЧ Володимир,
здобувач I курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Васьків Н. А.

АНТИСЕМІТСЬКІ КАМПАНІЇ В СРСР У 1945-1953 рр.

Друга світова війна стала найбільшим конфліктом в історії людства. Вона призвела до кардинальних змін у міжнародних відносинах та внутрішньому житті багатьох держав світу, у тому числі СРСР [3, 341], де внаслідок Голокосту була знищена значна частина довоєнного єврейського населення [2, 250]. Із закінченням війни антисемітські інциденти в Радянському Союзі не припинилися. Так, 4 вересня 1945 р. у Києві старшого лейтенанта, радіооператора НКДБ УРСР Йосипа Розенштейна, який був у цивільному вбранні, побили двоє військовослужбовців-антисемітів, котрі перебували у стані алкогольного сп'яніння та емоційного збудження через невдачу із розв'язанням житлової проблеми родини одного з них. Зазнавши фізичної та моральної наруги, Й. Розенштейн того ж дня, використавши табельну зброю, застрелив нападників [1, 207–208].

Характерною, в цей час, стала відсутність євреїв на дипломатичній службі та у зовнішній торгівлі [5, 160]. Тоді ж, по всій країні розпочалися великі “чистки”. Радянські установи й органи влади і, насамперед, вище партійно-державне керівництво, стали, майже цілковито, “вільними від євреїв”. Під час розгрому радянської генетики деякі євреї постраждали як “менделісти-морганісти”, зокрема, професор Сергій Гершензон, якого, в цей час, звільнили з Київського університету [1, 217].

Дискримінація євреїв в політичному житті, починаючи ще з сорокових років, була не менш очевидною. Вперше, з 1927 р. на рівні Верховної Ради відбулося різке скорочення єврейського представництва. Беручи до уваги, що підбір кандидатів в депутати

Верховної Ради знаходився під партійним контролем, можна зробити висновок, що була дана вказівка про висунення обмеженої кількості євреїв. Таким чином, стаття 135 конституції СРСР втратила сенс для єврейського населення [4, 95].

З появою на політичній мапі світу держави Ізраїль та її орієнтацією на США пов'язані гучні викривальні кампанії 1949–1953 рр. [1, 211]. Кампанія проти “безрідних космополітів” стала першою за часом привселюдно організованою акцією проти євреїв [1, 215]. Жертвами було обрано членів Єврейського антифашистського комітету (далі – ЄАК). Очевидно, розпочата в січні 1949 р. кампанія боротьби з “космополітами” повинна була підготувати в пропагандистському плані показовий процес проти визначних представників радянського єврейства. Майже всі заарештовані члени ЄАК після відповідної “обробки” органами МДБ вже навесні 1949 р. зізналися у скоєних “злочинах” [1, 217].

Паралельно з цим, органами МДБ, розпочалася розробка іншого процесу, котрий отримав назву “справа лікарів”. 13 січня 1953 р. світова громадська думка дізналася зі статті у “Правді” про “жахливу змову”, в якій начебто брала участь низка відомих кремлівських лікарів. Помилковими діагнозами і неправильними методами лікування вони начебто намагалися прибрати тих, хто посідав у країні ключові політичні та військові посади. “Більшість членів терористичної групи, писала “Правда”, – були пов'язані з міжнародною єврейською буржуазно-націоналістичною організацією “Джойнт” [1, 218].

Під час фабрикації “справи лікарів” в СРСР широко розгорнулася антисемітська агітація. В лікувальних установах і на транспорті, у громадських місцях з'являлися юдофобські написи й розповсюджувалися листівки погромного змісту, єврейських дітей били у школах [1, 218]. До кінця січня 1953 р. були звільнені майже всі євреї, які працювали в установах лікувально-санітарного управління Міністерства охорони здоров'я СРСР, а також низка професорів радянських медінститутів [1, 218]. 9 лютого 1953 р. невідомі підклали вибуховий пристрій до радянського посольства у Тель-Авіві.

Звинувачуючи ізраїльську поліцію у співучасті, Москва через три дні перервала дипломатичні відносини з Ізраїлем [6, 125].

Дана політика тривала до смерті Й. Сталіна 1953 р. Вже опісля обвинувачуваних було помилувано, а значній кількості єврейського населення дозволили репатріюватися до Ізраїлю [1, 219].

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що загальна повоєнна атмосфера в суспільстві та політика, яка проводилася владою, посприяли зростанню антисемітизму в СРСР. У зазначений період євреям закрили доступ до служби у дипломатичних місіях, а на ламі 40-х – 50-х рр. в СРСР розпочалися боротьба з “безридним космополітизмом та справа лікарів”, внаслідок яких, постраждала значна частина єврейського населення. Дана політика тривала аж до смерті Й. Сталіна, котра, врятувала значну кількість єврейського населення від надалі запланованих репресій.

Список джерел та літератури

1. Міцель М. “Євреї України в 1950-1990 рр ХХ ст”. *Нариси з історії та культури євреїв України*. За ред. Леоніда Фінберга та Володимира Любченка. Київ. Дух і літера. 2009. С. 206–231.
2. Мовчан С. “Голокост”. *Світова історія ХХ–ХХІ століття*. Енциклопедичний словник. За ред. Ігоря Підкови і Романа Шуста. Видання 2-е, доповнене. Львів. Простір-М. 2019. С. 249-250
3. Сіромський Р. “Друга світова війна”. *Світова історія ХХ–ХХІ століття*. Енциклопедичний словник. За ред. Ігоря Підкови і Романа Шуста. Видання 2-е, доповнене. Львів. Простір-М. 2019. С. 333–341.
4. Korey W. “The Legal Position of Soviet Jewry: A Historical Enquiry”. *The Jews in Soviet Russia since 1917 by Lionel Kochan*. Institute of Jewish Affairs. 1978. P. 78–105.
5. Nove A and Newth J.A. “The Jewish population: The Demographic Trends and Occupational Patterns”. *The Jews in Soviet Russia since 1917 by Lionel Kochan*. Institute of Jewish Affairs. 1978. P. 132–167.
6. Schechtman J.B. “The USSR, Zionism, and Israel”. *The Jews in Soviet Russia since 1917 by Lionel Kochan*. Institute of Jewish Affairs. 1978. P. 106–131.

МАРХВІНСЬКИЙ Іван,
здобувач 2-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Баран З. А.

ІММІГРАЦІЯ ПО ЄВРЕЙСЬКІЙ ЛІНІЇ З УКРАЇНИ ДО ФРН: 1991–2015 рр.

Однією із складових еміграції з України до Німеччини після 1991 р. була еміграція осіб єврейського походження. Надаючи право на пільгову імміграцію із країн колишнього СРСР (окрім держав Балтії) німецький уряд намагався захистити осіб єврейського походження від дискримінації та спокутувати свою провину перед єврейським народом. Для цього німецька влада на законодавчому рівні прийняла спеціальні рішення, що гарантували особам, які зможуть довести своє єврейське походження захист і можливості для пришвидшеної процедури в'їзду і натуралізації на території країни. Переселялись вони могли разом із своїми родинами. Таким чином велика кількість українців єврейського походження змогла емігрувати до Німеччини.

Згідно із останнім радянським переписом 1989 р. на території УРСР проживало 486 326 осіб єврейської національності, що робило цю етнічну групу третьою за чисельністю у республіці після українців і росіян [1, с. 178]. Особи єврейського походження мали змогу емігрувати ще за часів СРСР, але після 1990 р. цей процес значно пришвидшився. Основними напрямками їхнього переселення були Ізраїль, США та Німеччина. У результаті за 12 років єврейська громада України скоротилась у більш ніж 4 рази і перепис населення 2001 р. зафіксував 103 тис. осіб що вказали свою приналежність до єврейської нації [1, с. 179].

Починаючи з 1990 р. громадяни єврейської національності із країн Радянського Союзу отримали змогу мігрувати до Німеччини згідно із правилами приймання так званих контингентних біженців. Ці норми були введені у ФРН ще у 1975 р. для біженців із В'єтнаму у

рамках міжнародної гуманітарної допомоги. Їхнє подальше перебування на території країни регулювала стаття 23 німецького Закону про проживання, яка з міркувань міжнародного або гуманітарного права надавала дозвіл на проживання в країні іноземцям із певних держав. У Німеччині єврейським іммігрантам видавали дозвіл на проживання на необмежений термін [4]. Заявку на в'їзд до Німеччини за єврейською лінією необхідно було подати до посольства ФРН у країні проживання особи. Далі відбувався процес розгляду і верифікації документів. Щоб отримати можливість емігрувати до Німеччини особа мала відповідати наступним критеріям: бути громадянином однієї із країн колишнього Радянського Союзу (за винятком країн Балтії), підтвердити свою єврейську національність і не сповідувати жодну з інших релігій окрім іудаїзму, засвідчити свої знання німецької мови хоча б на базовому рівні А1, довести свою спроможність самостійно утримувати себе на території ФРН і отримати позитивний інтеграційний прогноз від Федерального відомства із питань міграції. Механізм прийому єврейських біженців було затверджено через розуміння урядом ФРН своєї історичної відповідальності перед цим народом після Другої світової війни, тому інтеграційний прогноз і знання німецької мови не поширювались на осіб, які народились у регіоні до 1 січня 1945 р. і відповідно вважались німецьким урядом жертвами націонал-соціалістичних переслідувань [6].

Загалом за даними німецьких статистичних органів із 1990 р. по 2005 рр. із країн колишнього СРСР прибуло понад 220 тисяч осіб єврейського походження [7, с. 8]. Це було пов'язано, як і з економічними та особистими причинами, так і з ростом проявів антисемітизму в колишніх країнах їхнього перебування. Хоч частина із мігрантів згодом переїхала з Німеччини у США та Ізраїль, але все ж у результаті кількість єврейських громад у Німеччині значно зросла. У 2003 р. організовані єврейські громади у Німеччині на 90 % склались з іммігрантів із країни колишнього Радянського союзу. Загальна чисельність членів єврейських громад зросла із 29 086 осіб у 1990 р. до

107 794 у 2006 р. [7]. Згідно із звітами німецьких статистичних органів 47 % єврейських переселенців були з України, а 33 % із Росії. [3, с. 12]

Найбільше єврейських переселенців прибуло у проміжку між 1990 і 2004 р. В середньому їхня кількість становила по 15 тис. осіб у рік. У 2005 р. було змінено норми щодо прийому переселенців, зокрема додано пункт про інтеграційний прогноз особи і це спричинило різке зменшення кількості переселенців від 11 208 осіб у 2004 р. до 1 079 осіб у 2006 р.. Найбільше єврейських переселенців впродовж 1993–2006 рр. прийняли федеральні землі Північний Рейн-Вестфалія (майже 50 тис. осіб) та Баварія (понад 30 тис. осіб) [8, с. 9–10].

Основним критерієм для в'їзду була єврейська національність особи, але німецьке законодавство надавало змогу виїхати і членам сім'ї, які були іншого походження. Зокрема, за даними німецьких статистичних органів у 2005 р. 59 % осіб із загального числа прибулих у цьому році контингентних біженців зазначали про свою єврейську етнічну приналежність, ще 25 % зазначили про російську приналежність і 12 % – українську. Загалом у 2005 р. до Німеччини прибуло 5 968 єврейських переселенців. Загалом 41 % із загальної кількості прибулих контингентних біженців у цьому році були членами подружжя або ж дітьми осіб єврейського походження. Щодо віросповідання то 52 % назвали себе юдеями, 11 % – православними, 7 % представниками інших християнських конфесій і 29 % – атеїсти. [8, с. 19–20]

Значно зросла кількість заявок із України на єврейську імміграцію у зв'язку із подіями 2014 р. Заявки із України почали розглядатись із підвищеною пріоритетністю, до того ж було дозволено здавати тест на володіння німецькою мовою уже по прибуттю до Німеччини протягом 12 місяців. У період із 2010 по 2014 рр. 1 478 заявок із України на переселення за єврейською ознакою надійшло у німецькі міграційні органи. У них йшлося про прохання на в'їзд до Німеччини для 1 954 осіб. У результаті німецькими міграційними органами було затверджено за ці 4 роки 700 заявок на 1 027 осіб [2, с. 4].

Отже, міграція за єврейською ознакою до ФРН активно проходила у період від 1990 по 2005 р., після чого у результаті реформування законодавства і збільшення інтеграційних критеріїв до потенційних іммігрантів цей процес значно сповільнився. Мігрувати мали право особи які довели свою єврейську національність та члени їхніх родин. Нова хвиля міграції значно підсилила німецьку єврейську громаду. Із загальної кількості осіб які переселились до Німеччини як контингентні біженці із країн колишнього СРСР близько половини було з України. Ухвалюючи відповідні правила для імміграції німецький уряд чітко усвідомлював історичну відповідальність Федеративної Республіки Німеччина перед єврейським народом. Прийом єврейських переселенців мав на меті захистити їх від можливої хвилі антисемітизму у країнах колишнього СРСР та поживати життя єврейської громади у Німеччині, яка була доволі нечисельною після трагедії Голокосту.

Список джерел та літератури

1. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності. (XX – початок XXI століття). Київ : видавництво імені Олени Теліги, 2008. 178 с.
2. Entwicklung der jüdischen Einwanderung nach Deutschland aus den Ländern der ehemaligen Sowjetunion. Deutscher Bundestag Drucksache 18/6696. Wahlperiode. Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Volker Beck (Köln), Renate Künast, Monika Lazar, weiterer Abgeordneter und der Fraktion BÜNDNIS.
URL: <https://dserver.bundestag.de/btd/18/066/1806696.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
3. Evaluierungsbericht Aufnahmeverfahren für jüdische Zuwanderer aus der ehemaligen Sowjetunion.
URL: <https://files.germany.ru/wwwthreads/files/8-39769702-evaluierungsbericht-juedische-zuwanderung.pdf> (дата звернення 18.03.2024).
4. Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet 1) (Aufenthaltsgesetz - AufenthG) § 23 Aufenthaltsgewährung durch die obersten Landesbehörden; Aufnahme bei besonders gelagerten politischen Interessen;

- Neuansiedlung von Schutzsuchenden. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/_23.html (дата звернення: 18.03.2024).
5. Herausforderung und Chance – Integration der Jüdischen Zuwanderer. URL: <https://www.zentralratderjuden.de/angebote/integration/infos-zur-zuwanderung/> (дата звернення: 15.03.2024).
  6. Jüdische Zuwandernde. URL: <https://www.bamf.de/DE/Themen/MigrationAufenthalt/JuedischeZuwanderer/juedischezuwanderer-node.html> (дата звернення: 18.03.2024).
  7. Man hat Juden erwartet und es sind Menschen gekommen. URL: <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/juedischesleben/331911/man-hat-juden-erwartet-und-es-sind-menschen-gekommen/> (дата звернення: 15.03.2024).
  8. Soziodemographische Merkmale, Berufsstruktur und Verwandtschaftsnetzwerke jüdischer Zuwanderer. URL: <https://archive.jpr.org.uk/download?id=2318> (дата звернення: 15.03.2024).

ОМЕЛЮХ Ірина,
здобувачка 2-го року навчання третього
(освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка.
Науковий керівник –
к. і. н., доц. Полещук Т. С.

ПРИВАТНІСТЬ В ОФІЦІЙНОМУ РАДЯНСЬКОМУ ДИСКУРСІ (СЕРЕДИНА 1950-Х – 1980-ТІ РОКИ)

Розглянуто роль радянської держави, офіційного дискурсу середини 1950-х – 1980-х років у нормуванні й регулюванні приватного простору радянських громадян. Проаналізовано основні чинники та прорахунки політики “розширення” приватної сфери у зазначений період, зокрема в контексті гендерної політики. Наголошено на існуванні різних підходів до розуміння приватності в СРСР.

Приватність, як особлива сфера повсякденного життя, в ліберальній думці виступає одним з ключових аксіологічних принципів, є основою індивідуальної свободи людини. Право на приватне життя, його недоторканність та повагу до нього гарантується низкою міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Загальною декларацією прав людини, Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Це право забезпечується й чинним законодавством України, зокрема конституційно, а також окремими нормами законів України, підзаконними нормативними актами і в судовій практиці [1, 296].

Право на недоторканність приватного життя частково було закріплене і в радянському законодавстві. Так, Конституція 1936 року гарантувала недоторканність особистості (ст. 127), житла громадян і таємниці листування (ст. 128) [3, 31]. Конституція 1977 року доповнила це положення захистом “особистого життя громадян”, а також телефонних розмов і телеграфних повідомлень (ст. 56) [4, 18]. Наскільки ефективно ці норми забезпечували захист приватності в

радянській державі та як владний дискурс нормував приватне життя, спробуємо з'ясувати у цьому повідомленні.

Заведено вважати, що середина 1950-х – 1980-ті роки – період часткового відновлення приватного життя в радянській державі. Як стверджують дослідники, “реабілітація” приватної сфери тісно пов’язана з обмеженою лібералізацією гендерної політики, що також спостерігалася у ці роки, та проявилася, зокрема, у декриміналізації абортів 1955 року, посиленні державної підтримки материнства, спрощенні процедури розлучень та скасуванні більшості законодавчих актів сталінського періоду [2, 313–315]. Нова гендерна політика характеризувалася зменшенням контролю за приватним життям з боку держави, допускаючи можливість самостійного ухвалення рішень щодо дітонародження: функції контролю над політикою дітонародження держава делегувала медичним установам та інститутові сім’ї – переважно в особі жінки [2, 315].

“Розширення” приватності тісно пов’язане також з політикою масового житлового будівництва 1960-х років. Поява нового типу масового житла – окремої квартири – значною мірою визначала організацію сімейного повсякдення й створювала нові можливості для влаштування особистого життя. У таких умовах приватне сімейне життя стало характеризуватися більшою автономністю, а повсякденні інтимні стосунки, виховання дітей та організація побуту звільнилися від прямого контролю держави та стали сферою відповідальності самих сімей [2, 315].

У тогочасному офіційному дискурсі помітним є значний інтерес до тем приватного життя. Саме у цей період з’явилося чимало досліджень, ґрунтованих на матеріалах опитувань, поведінки у побуті; тоді ж формується концепція соціології вільного часу. Приватне життя у цей час, особливо в період між другою половиною 1960-х і першою половиною 1980-х років, стає однією з центральних тем радянського кіно: масово з’являються фільми сімейної проблематики, мелодрами, ліричні комедії – чимало з них навіть у назвах містили словосполучення “особисте / приватне життя” [5, 74–75].

Ці теми знаходили висвітлення і на сторінках періодичної преси, де регулярно розміщувалися публікації, присвячені різним аспектам сімейного життя, взаємин, виховання дітей тощо. Особливо активно ці теми розкривалися у жіночих журналах, де для них відкривалися окремі рубрики – на кшталт “Особисте”, “Сім’я”, “Між нами, жінками”, публікувалися листи читачок тощо. При цьому, з роками кількість таких публікацій помітно зростала, поступово витісняючи публікації, присвячені темам жіночої трудової активності. До того ж у ці роки масовим накладом виходила спеціальна література, зосереджена на проблемах сімейно-побутових відносин, статевого виховання, взаємин статей – це книги, брошури, підручники та посібники, призначені для молоді, сімейних пар, підлітків та їхніх вчителів – з промовистими назвами “Беседи о любви” (1962), “Молодым супругам” (1971), “Мир семьи” (1986), “Гармония брака” (1989) тощо [6], [7].

Водночас треба відзначити, що політика “відновлення” приватності в радянській державі здійснювалася досить непослідовно: попри відмову від прямого контролю за особистим життям, режим надалі формував і просував офіційні дискурси щодо приватної сфери, зокрема сімейного життя, жіночності, материнства і навіть “правильного” дозвілля, нормуючи таким чином ці сфери. Тож “відхилення” від встановлених “норм” приватного життя часто ставали об’єктом критики. Зрештою, в публічному дискурсі навіть другої половини 1980-х років помітною є проблематизація розмежування “особистого” і “суспільного”, де простежується офіційний владний наратив, що особисте має також і суспільне значення [6, 6].

На думку дослідниці Кірстен Бонкер, підтримуваний радянським владним дискурсом “відхід у приватність”, був частиною державної стратегії, спрямованої на стримування зацікавленості громадян політичними питаннями та зміцнення їхньої лояльності до режиму. Тож “звільнення” приватності не означало, однак, її повної деполітизації й відсторонення від втручань режиму. Радянські громадяни, хоч і отримали більше особистого простору, все ж

продовжували розглядати державу як потенційний фактор впливу чи регулювання приватного життя. Це помітно, наприклад, в способах комунікації громадян з режимом: як приватні особи, вони писали листи до партійних органів та державних інституцій чи до редакцій ЗМІ, якими відкривали свою приватну сферу, вірячи, що режим і справді цікавиться їхніми особистими проблемами й очікували на його патерналістську підтримку [9, 217–218].

Існують і радикальніші підходи до розгляду проблеми радянської приватності. В основі одного з них є твердження про те, що приватність в СРСР була неможливою, хоч і приватне життя в радянських громадян, звичайно, було. На підтвердження цієї думки, дослідниця Альміра Усманова наводить низку аргументів про “технології депривації” права на приватне життя в радянській культурі. До таких “технологій” дослідниця відносить, зокрема, обмеження фізичного простору – внаслідок комунального способу життя, звички перебувати в місцях великих скупчень людей (від мітингів і зібрань до стояння в чергах), гігієнічних норм радянського побуту, просторової організації робочих місць та громадського транспорту. З механізмами обмеження фізичного простору тісно пов’язана й житлова політика радянської держави – перш за все, розповсюдженість та масовість комунальних квартир і гуртожитків [8, 95–96]. Відсутність радянської приватності показала й антропологиня Світлана Бойм на прикладі життя в комунальній квартирі, де її мешканцями творилася ілюзія про приватний простір символічними імпровізованими побутовими елементами, що мали розмежовувати загальний простір (наприклад, перегородками) [10, 146–148]. До механізмів обмеження приватності відносяться також і підглядання та підслуховування (часто з метою доносництва), перлюстрація і цензура, контроль за підкоренням індивідів колективу — у формі товариських судів і партійно-профспілково-комсомольських зібрань, способи регулювання сексуальності та багато іншого [8, 96–98].

Незалежно від того, як ми оцінюємо ситуацію з приватним простором у специфічних умовах радянського повсякдення, беззаперечним залишається одне: в кожний період існування СРСР

режим у той чи той спосіб намагався контролювати життя своїх громадян. Часткова емансипація приватного життя, що розпочалася у середині 1950-х років, загалом відповідала духу реформ, пов'язаних з певним пом'якшенням політичного режиму та обмеженою суспільно-політичною лібералізацією. Однак усі заходи, що мали сприяти “розширенню” приватності, послідовністю й завершеністю не відзначилися, а головне — не змінили етакратичної суті політичного режиму СРСР.

Список джерел та літератури

1. Доценко О. М. Природа права на особисте життя. *Вісник ХНУВС*. 2011. №1 (52). С. 296–302.
2. Здравомыслова Е. А., Тёмкина А. А. Государственное конструирование гендера в советском обществе. *Журнал исследований социальной политики*. 2003. Том 1 (3/4). С. 299–321.
3. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик: от 05.12.1936. Москва: Издание ЦИК СССР, 1937. 37 с.
4. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик: от 07.10.1977. Москва: Юридическая литература, 1987. 53 с.
5. Кульчинська Л. М. “Особисте життя” в радянському кіно 1960–1980-х років. *Студії мистецтвознавчі. Серія “Історія”*. 2014. № 3 (47). С. 74–85.
6. Разумихина Г. П. Мир семьи. Москва: Просвещение, 1986. 208 с.
7. Тылкина С. П. Беседы о любви. Москва: Знание, 1962. 31 с.; Ходаков Н. М. Молодым супругам. Москва: Медицина, 1971. 120 с.; Влади́н В. З., Капустин Д. З. Гармония брака. Ташкент: Медицина, 1989. 238 с.
8. Усманова А. Р. Утраченная приватность: “технологии” депривации в советском и постсоветском контекстах. *Перекрёстки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья*. 2009. №3–4. С. 88–105.
9. Bönker K. Depoliticalisation of the Private Life? Reflections on Private Practices and the Political in the Late Soviet Union. *Writing Political History Today/ ed. by W. Steinmetz, I. Gilcher-Holtey, H.–G. Haupt*. Frankfurt/New York, 2013. P. 207–234.
10. Boym S. *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge: Harvard University Press, 1994. 356 p.

ШЕПЕТУХА Володимир,
здобувач III курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник –
викл. Самофатов М. І.

МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст. В УКРАЇНІ

Тези висвітлюють еволюцію монументально-декоративного мистецтва в Україні, підкреслюючи його розширення після хрущовських реформ, які залучили функціоналізм та «радянський модернізм» до архітектурного ландшафту. Згадується важлива роль цього мистецтва у прикрасі публічних просторів, включаючи мозаїки та рельєфи, які зустрічаються по всій країні. Робота вказує на культурну вагомість цих творів, відображаючи як соціальні, так і історичні контексти свого часу.

Монументально-декоративне мистецтво в Україні другої половини ХХ ст. відіграє значну роль у формуванні візуальної ідентичності урбаністичного ландшафту країни, водночас відображаючи культурні та історичні процеси суспільства. Це мистецтво засвідчує історичні зміни та служить мостом між минулим та сучасністю. Наукова проблема полягає в необхідності всебічного вивчення еволюції монументально-декоративного мистецтва, його впливу на культурний простір та збереження як невід'ємної частини культурної спадщини України. Актуальність теми обумовлена зростаючою загрозою знищення цих арт-об'єктів внаслідок сукупності соціальних, економічних та політичних факторів, що робить дослідження монументально-декоративного мистецтва критично важливим для збереження історичної пам'яті.

Монументально-декоративне мистецтво масово з'являється в Україні після постанови «Об устранении излишеств в проектировании и строительстве» 1955 р., прийнятої за часів М. С. Хрущова. Радянська архітектура набуває форми «інтернаціонального стилю», який також

називається функціоналізмом, що повністю узгоджується з західними тенденціями. Оздоблення будівель яскравою еkleктикою з ліпнини, пілястрів та іншого декору, властивого «старій» архітектурі, змінюється на естетику чистоти геометричних форм у дусі Ле Корбюзьє. Згодом, вже після розпаду СРСР, цей стиль назвуть радянським модернізмом [4, с. 42].

Керівники СРСР розуміли, що чисті фасади малоімовірно будуть радувати око пересічного мешканця, тому було вирішено прикрашати будівлі монументальним мистецтвом – мозаїками, рельєфними панно, сграфіто. Нічого концептуально нового в цьому не було, західні архітектори вдавалися до тих же прийомів ще з 30-х рр. ХХ ст. а їх коріння взагалі йдуть з європейського стилю ар-нуво кінця ХІХ – початку ХХ ст. Як це часто бувало, радянські архітектори «підглянули» у своїх західних колег та розмножили в сотні разів.

Кількість об'єктів монументально-декоративного мистецтва в Україні досі невідома. Євген Нікіфоров, автор книги «Art for Architecture. Ukraine. Soviet Modernist Mosaics», стверджує, що їх може бути 10 тисяч [6, с. 13], але я вважаю, що ця цифра, ймовірно, наближається до 12 тисяч. Серед них задокументовано всього близько 5 тисяч, з яких більш-менш достовірно відомо авторство та рік створення приблизно у 1000 об'єктів, переважно тих, що знаходяться в Києві.

Мозаїки та панно радянських часів можна виявити навіть у найвіддаленіших куточках України. Зазвичай вони розташовані на фасадах та в інтер'єрах будинків культури, адміністративних будівель, заводських прохідних, шкіл, університетів, а також на численних автобусних зупинках між населеними пунктами.

Об'єкти монументально-декоративного мистецтва в Україні мають велике різноманіття тем і стилів. Це й абстрактні форми, в яких вгадується наслідування Казимиру Малевичу та Олександрі Екстер, і національні мотиви, і флоральні візерунки, що відсилають до мистецтва епохи модерну, і зображення побутових сюжетів [2, с. 8]. Певна частина об'єктів монументально-декоративного мистецтва несе в собі й радянські наративи та образи, але й такі об'єкти часто мають

високу художню цінність. Наприклад, мозаїка біля входу до Київської ювелірної фабрики, створена Юрієм Левченком у 1970-х рр., зображує революцію 1917 р., але авторська інтерпретація сюжету зовсім не схожа на пропагандистський плакат; сюжет навіть не вгадується глядачем, якщо він не знає цього заздалегідь.

Характерним для монументально-декоративного мистецтва є вписаність у контекст і використання локальних мотивів. Об'єкти мистецтва в більшості випадків зображають щось безпосередньо пов'язане з «полотном», на якому вони розташовані. На стінах центрів дитячої та юнацької творчості та дитячих садків можна побачити мозаїки на казкові сюжети, як, наприклад, у Центрі еколого-натуралістичної творчості для дітей в Сумах. Ще один характерний приклад – рельєфне панно на Будинку артистів цирку в Києві, на якому зображені клоуни, танцівниці, музиканти та дресирувальники. Цікаво, що в аптеках та музеях медицини часто зображували античні образи як пов'язані з медициною.

Регіональні культурні особливості частіше всього відображені на будинках культури та зупинках у малих містах, а також у історичних та краєзнавчих музеях та театрах в обласних центрах. Найбільш вражаючим прикладом може служити Івано-Франківський національний академічний драматичний театр імені Івана Франка, інтер'єр якого оформлений з численними візуальними відсиланнями на Косівську кераміку, мотиви Гуцульщини та Покуття. Автор роботи – Віктор Іванович Зарецький, один з лідерів руху шістдесятників [5, с. 118].

Взаємодія між українськими монументалістами та радянською номенклатурою – це складна тема, оскільки цензура мистецтва не була абсолютною, але існували значні обмеження та потенційні репресії за нестандартні твори. Рівень свободи художників міг варіюватися залежно від їх географічної віддаленості від центральної влади, проте і така перспектива є спрощенням ситуації.

Зазвичай у малих містах та на автобусних зупинках між селами можна зустріти твори монументально-декоративного мистецтва з найбільшим впливом української національної культури, але

українські візуальні образи не були заборонені і ближче до Києва. Достатньо згадати відому мозаїку Миколи Теліженка в Черкасах, яка зображує козака Мамаю в жовто-синіх кольорах. У самому Києві, незважаючи на сувору цензуру, у центрі міста біля Хрещатика у 1967 р. прикрасили стіну будівлі мозаїкою «Українська пісня» за авторством Степана Кириченка та Надії Клейн, на якій зображені українські народні інструменти та одяг [3, с. 661]. Тут до колористики ставились серйозніше, тому вибір був зроблений на користь червоного та синього – кольорів прапору УРСР.

Зазвичай також вважається, що художники мали строго дотримуватися матеріалістичних поглядів, але й це не зовсім так. Популярний на Заході у 1970-ті роки рух нью-ейдж, що включав набір з містичних та езотеричних вірувань, опосередкованими шляхами досягав і розумів радянських інтелігентів. Важко визначити, було це вплив через літературу та живопис чи щось на зразок «духу часу», але певна частина художників-монументалістів проявляла велику зацікавленість до езотерики. Наглядна ілюстрація – Федір Тетянич, котрий також називав себе Фрипулья, відомий багатьом мешканцям Києва завдяки екстравагантним нарядам з підручних засобів та сміття, у яких він ходив містом в якості перформансу. У подібних образах він з'являвся й на зборах Спілки Художників. Ф. Тетянич створив ціле містичне есхатологічне вчення і згодом, уже після розпаду СРСР, навіть зібрав навколо себе секту [1, с. 87]. Але й у 70-ті рр. він викликав у своїх колег неоднозначну реакцію, висловлюючи різноманітні нестандартні ідеї та пророцтва. При цьому художнику давали можливість творити навіть у роки, відомі репресіями у вигляді насильницької ізоляції нонконформістів у психлікарнях.

При цьому можна згадати й деякі одіозні випадки, коли радянська цензура приймала гротескні форми. Художниця-шістдесятниця Алла Горська, будучи активною правозахисницею, не раз вступала в конфлікт з керівництвом, але їй продовжували приходити замовлення на великі монументальні роботи по всій Україні. До 150-річчя Тараса Шевченка колектив художників на чолі з А. Горською працював над вітражем, який планували встановити в головному корпусі Київського

університету імені Т. Г. Шевченка. Коли робота була готова, замість установки на заплановане місце, ректор університету її публічно демонстративно розбив, мотивуючи це тим, що вітраж «надто середньовічний» [5, с. 262]. Це обґрунтування входить у протиріччя з тим, що в радянському мистецтві існувало типове іконографічне зображення селян, пролетарів і революціонерів, як і стилізація під середньовічне мистецтво. Як приклад візьмемо мозаїку на кафе Чернігів, створену до святкування 1500-ліття Києва. Звернемо увагу не на сюжет, а саме на стиль та композицію – твір мистецтва в дусі «бойчукізму» рясніє візуальними відсиланнями на візантійську мозаїку, іконопис епохи Київської Русі та італійський живопис раннього Ренесансу.

В Україні монументально-декоративне мистецтво другої половини ХХ століття зазнає значного ризику знищення через сукупність факторів, серед яких військові дії, недостатнє усвідомлення культурної значимості цих творів, а також упереджене ставлення до арт-об'єктів епохи радянського режиму. Попри значний внесок цих творів у розвиток українського мистецтва та їхню роль у формуванні публічного простору через прикрасу міських ландшафтів, їх збереження та відновлення не вважається пріоритетним.

Перспективи дослідження теми монументально-декоративного мистецтва в Україні залишаються широкими та мають значний науковий потенціал. Вивчення еволюції цього напрямку мистецтва, його культурної та історичної ролі у соціальному контексті може сприяти не тільки збереженню існуючих мистецьких об'єктів, але й відкриттю нових імен художників та творів. Таке дослідження відкриває перспективи для глибшого аналізу та оцінки культурної спадщини України, що є важливим для збереження національної ідентичності та історичної пам'яті.

Монументально-декоративне мистецтво другої половини ХХ ст. в Україні, як випливає з дослідження, є важливим свідком історичних, культурних та соціальних змін в країні. Еволюція цього напрямку мистецтва, його різноманітність та масштабність відображають взаємодію між різними художніми стилями, а також між українською

національною ідентичністю та радянською ідеологією. Збереження та дослідження цих об'єктів є ключовим для розуміння культурної історії України та підтримки національної ідентичності. Незважаючи на ризики, пов'язані зі знищенням цих артефактів, перспективи дослідження залишаються обнадійливими, підкреслюючи необхідність їх збереження як важливої частини української культурної спадщини.

Список джерел та літератури

1. Жмурко Т., Кочубінська Т. Федір Тетянич. Фрипуля: збірник статей. Київ: Антиквар, 2021. 176 с.
2. Іванов С. Усі відтінки маріупольських мозаїк: фотоальбом. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2020. 64 с.
3. Історія українського мистецтва: у 5-и т. / редкол.: Г. Скрипник та ін. Київ: 2007. Т. 5. 1048 с.
4. Vykov A., Gubkina I. Soviet Modernism. Brutalism. Post-modernism. Buildings and Structures in Ukraine 1955-1991: фотоальбом. Київ: Osnovy Publishing, 2019. 256 с.
5. German L., Balashova O. The Art of Ukrainian Sixties: монографія. Київ: Osnovy Publishing, 2021. 382 с.
6. Nikiforov Y., Baitsym P. Art for Architecture. Ukraine. Soviet Modernist Mosaics from 1960 to 1990: фотоальбом. Берлін: DOM Publishers, 2020. 300 с.

Наукове видання

**ОДІССОС:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ**

Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції
студентів, аспірантів та молодих вчених
«Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії»

В авторській редакції

Підп. до друку 10.07.2024. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 11,04. Наклад 15 пр.
Зам. № 2805.

Видавець

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua